

ผ้าและการทอผ้าของผู้หญิงอีสาน : การวิเคราะห์

และตีความหมายทางมานุษยวิทยา

สุริยา สมุทคุปต์
พัฒนา กิติอาษา
นันทิยา พุทธร

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๓๖

แม่ฉิ่งต้องคำหูก:

พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและการเปลี่ยนแปลง

บทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน

Ways of Isan Weavers:

Development of Textile Production and

the Changing Roles of Women in Contemporary Isan Villages

นักวิจัย: สุริยา สมุทคุปติ

พัฒนา กิติอาษา

นันทิยา พุทธะ

ปีที่พิมพ์: 2537

แบบปก: สุริยา สมุทคุปติ

พิมพ์ครั้งที่ 1

ลิขสิทธิ์ของห้องไทยศึกษานิตน์

สงวนลิขสิทธิ์

การตีพิมพ์และลอกเลียนแบบเอกสารการวิจัยชุดนี้ จะต้องได้รับอนุญาต

เป็นลายลักษณ์อักษรจากห้องไทยศึกษานิตน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีเท่านั้น

Resale, reproduction or redistribution for profit is

expressly prohibited. Reproduction on a non-profit basis

is permitted, provided copyright notice and title page

are not removed.

สำหรับการอ้างอิงเอกสาร

สุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา และนันธิยา พุทธะ

2537 แม่หญิงต้องคำหุ่ก: พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและ
การเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสาน
ปัจจุบัน. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานักค้น,
สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี
สุรนารี.

For Reference

Suriya Smutkupt, Pattana Kitiarsa and Nanthiya Phuttha

1994 Ways of Isan Weavers: The Development
of Textile Production and the Changing
Roles of Women in Contemporary Isan
Villages. Nakhonratchasima, Thailand:
Thai Suksa Anthropological Collection,
Institute of Social Technology, Suranaree
University of Technology.

กิตติกรรมประกาศ

(Acknowledgement)

หลายครั้งเหมือนกันที่พวกเราเคลิ้มฝันไปว่า
มีข้อเขียนทางวิชาการชุดหนึ่ง
ที่มี "ข้อค้นพบ" งดงามเหมือนผ้าทออีสาน
"ใจความกระชับ" ดุจเดียวกับผืนผ้าที่ถักทอ
ด้วยมือที่ชำนาญและด้วยดวงใจที่เปี่ยมหวังของแม่เฒ่า
"ข้อมูล" ละเอียดแต่สัจย์จริง
ราวกับลวดลายของผ้าทอถักด้วยหัวใจที่บรรจง
และ "ข้อเสนอแนะ" ที่มีพลัง
เหมือนกับสองมือของแม่หญิงอีสานที่ถักทอ
ชีวิตและจิตวิญญาณของชุมชนหมู่บ้านอีสานเกินกว่าครั้งหนึ่ง
ตลอดหน้าประวัติศาสตร์... อันยาวนาน

พวกเราขอมอบงานวิชาการในอุดมคติ

เพื่อตอบแทน "แม่หญิงอีสาน" ผู้อารีย์ต่อพวกเราเรื่อยมา
ทั้งนี้เพราะงานในอุดมคติ...

ควรจะเป็นตัวแทนของ "แม่หญิงอีสาน" และ "แม่หญิงของโลก"

และงานในอุดมคติ...

ควรจะเป็นงานที่มีส่วนช่วยยกระดับสถานภาพของ "แม่หญิง"

ในสังคมให้ "เสมอภาคและสร้างสรรค์" มากกว่าที่เป็นอยู่

คำนำ

(Preface)

ในปรัชญาจีนโบราณ ผู้หญิงและความเป็นผู้หญิงเป็นตัวแทนของ "หยิน" ที่เต็มไปด้วยความนุ่มนวลละเอียดอ่อน เป็นพลังอำนาจด้านที่เสริมให้กับ "หยาง" พลังอำนาจที่แข็งแกร่งดุคั่นและมีพลังของผู้ชาย ขุมทรัพย์ทางปัญญาของมวลมนุษย์ซ่อนเร้นสืบทอดกันมานานนับพันปี เพื่อสั่งสอนให้มนุษย์เข้าใจว่าสังคมมนุษย์ ธรรมชาติ และจักรวาลต่างก็อยู่ได้ด้วยดุลยภาพของพลังอำนาจสองอย่างนี้

กล่าวเฉพาะส่วนของวิชามานุษยวิทยา เป็นที่สงสัยกันมานานแล้วว่าความสมดุลของ "หยิน-หยาง" ในปรัชญาจีนโบราณดังกล่าวนี้ มีอยู่จริงหรือไม่ในระบบสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ชาย-ผู้หญิงในสังคม หรือบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายต่างก็มีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกันและต่างก็เป็นสมาชิกของสังคมวัฒนธรรมเหมือนกัน แต่คำถามที่น่าสนใจก็คือ ใครเป็นผู้ยึดกุมอุดมการณ์ อำนาจ เกียรติยศ และปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ส่วนใหญ่ และใครทำหน้าที่เป็น "ผู้ผลิต" ที่แท้จริงในสังคม

นักเรียนทางสังคมวัฒนธรรมของอีสานกลุ่มเล็ก ๆ อย่างพวกเราได้เรียนรู้ว่า ปมปัญหาข้างต้น เป็นเรื่องที่ซับซ้อน ละเอียดอ่อน และแตกต่างหลากหลายไปตามระบบสังคมวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกัน แต่ท่ามกลางความแตกต่างดังกล่าว พวกเรามองเห็นว่า ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างเพศ (gender issue) ในสังคมนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางสรีระเพียงอย่างเดียว "เพศ" (gender) ควรจะได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม การกำหนดบทบาทและสถานภาพของเพศในสังคมเป็นส่วนหนึ่งของโลกทางสังคมวัฒนธรรมที่ซับซ้อน บทบาทของเพศไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงมีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขและกระบวนการทั้งภายในและภายนอกชุมชนอีกหลายอย่าง เช่น ประวัติศาสตร์ ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา อำนาจรัฐจากส่วนกลาง ความสัมพันธ์กับตลาดทุนนิยม อิทธิพลของสื่อมวลชน หรือแม้กระทั่งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น

พวกเรารู้สึกว่าการเริ่มลงมือเรียนรู้เฉพาะบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในชุมชน

หมู่บ้านอีสานเรื่องนี้เรื่องเดียว (โดยพิจารณาจากกระบวนการทอดผ้าพื้นบ้านของอีสาน) ก็เริ่มสนุกเสียแล้ว พลังหิน-หยางทำงานอย่างไรและสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไรในชุมชนหมู่บ้านอีสาน เราควรทำความเข้าใจความสัมพันธ์หิน-หยางในแนวคิดหรือแนวอน บึงศึกษาลึกลงไป... ก็ยังตื่นเต้นและสนุกสนาน... ไม่รู้เบื่อ

พวกเราเป็นหนี้บุญคุณหลายหน่วยงาน รวมทั้งเพื่อนร่วมงานและกัลยาณมิตรอีกจำนวนมาก หนึ่งในที่มีส่วนสนับสนุน กระตุ้น และเอื้ออำนวยให้พวกเรามีความสุขกับการทำงานวิจัยเรื่องนี้ตลอดระยะเวลาาร่วม 10 ปีที่ผ่านมา

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) กระทรวงศึกษาธิการ สนับสนุนงบประมาณการวิจัยในปีงบประมาณ 2536 และสนับสนุนให้พวกเรามีโอกาสนำเสนอบางส่วนของรายงานชุดนี้ในเวทีสัมมนาทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ ขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับความช่วยเหลือและมิตรภาพของคุณกุลวดี เจริญศรี และเจ้าหน้าที่จากส่วนวิจัยและพัฒนา

ท่านอาจารย์ ดร. อकिन รพีพัฒน์ และคณะเจ้าหน้าที่ของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น สนับสนุนการวิจัยและการจัดแสดงนิทรรศการเรื่อง "ผ้าอีสาน" ในช่วงที่พวกเราทำงานอยู่ที่ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ระหว่างการเตรียมรายงานวิจัยขั้นสุดท้าย พวกเราได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคมและศูนย์คอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ทั้งในด้านคำแนะนำในการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ และช่วยอำนวยความสะดวกให้งานค้นคว้าของพวกเราสมบูรณ์แบบมากขึ้น

Prof. Dr. Charles F. Keyes แห่ง Department of Anthropology, University of Washington at Seattle USA เป็นทั้งอาจารย์และแบบอย่างของนักเรียนทางสังคมวัฒนธรรม ผู้ที่ตื่นตัวและกระตือรือร้นอยู่ตลอดเวลา ท่านให้คำแนะนำวิจารณ์ รวมทั้งกรุณาจัดส่งบทความและเอกสารที่พวกเราสนใจมาให้เป็นประจำตลอดช่วงเวลาของการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ พวกเราขอขอบคุณ Dr. Katherine A. Bowie

แห่ง Department of Anthropology, University of Wisconsin-Madison ที่
กรุณาจัดส่งบทความทางวิชาการของท่านให้กับพวกเรา เนื้อหาและแนวคิดที่พวกเราได้เรียน
รู้จากผลงานของนักวิชาการทั้งสองท่าน ช่วยให้เราประเดิมในการวิเคราะห์ในงานชุดนี้ชัดเจน
มากขึ้น แม้ว่าจะไม่ถึงระดับที่ท่านคาดหวังก็ตาม

ในการศึกษาภาคสนาม พวกเราขอขอบพระคุณครอบครัวของแม่สีดา บุญมะและกลุ่มแม่
บ้านบ้านแต่ ครอบครัวของนายอานาจ วิชาศรีและกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านกุดตาใกล้ และ
"แม่หญิง" ทอผ้าของบ้านจะโปะทุกคน วิถีชีวิตและประสบการณ์ชีวิตของท่าน คือที่มาขององค์
ความรู้ทางสังคมวัฒนธรรมที่มีค่า และเป็นสิ่งที่จะกล่าวแทนผู้หญิงอีสานและผู้หญิงของโลก
อีกหลาย ๆ คน เพื่อบอกเล่าความเป็นจริงอีกแง่มุมหนึ่งให้กับวงวิชาการและสาธารณชนได้
รับรู้

ขอขอบพระคุณบิดา มารดาและญาติพี่น้องของพวกเราที่มอบความรัก ความเข้าใจและ
กำลังใจในการทำงานแก่พวกเราเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร.ต.ต สมและนางทองอินทร์
สมทุกคุปต์ บิดามารดาของอาจารย์สุริยา สมทุกคุปต์ ท่านทั้งสองคือ แบบอย่างให้พวกเราได้
เรียนรู้ว่า บทบาทชาย-หญิงที่เกื้อหนุนกันในสังคมวัฒนธรรมของเรานั้นเป็นอย่างไร ขอ
ขอบคุณรุ่งนภา อติเวทิน สำหรับกำลังใจ ความเข้าใจและความห่วงใยที่มีให้เสมอมา และ
ขอขอบคุณศิลปินกิจ ตี๋ขันติกุล ที่ช่วยอ่านและตรวจแก้ไขอักษรรายงานฉบับร่างด้วยความตั้งใจ

สุดท้าย พวกเราขอขอบพระคุณเจ้าของผลงานทุกชิ้นที่พวกเราได้เรียนรู้ และใช้ประ
โยชน์ในการวิจัยครั้งนี้ แง่คิดและข้อค้นพบที่พวกเราได้เรียนรู้ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของงานชุดนี้
ด้วยเช่นกัน ส่วนความผิดพลาด ทั้งในส่วนของการเท็จจริงและการตีความ ย่อมตกเป็น
ความรับผิดชอบของพวกเราทั้งหมด

สุริยา สมทุกคุปต์

พัฒนา กิติอาษา

นันทยา พุทธะ

สิงหาคม 2537

ห้องไทยศึกษาที่สนัน

สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

นครราชสีมา

บทคัดย่อ

(Abstract)

รายงานการวิจัยชุดนี้พยายามอธิบาย "บทบาทและสถานภาพ" ของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน โดยพิจารณาจากกระบวนการทอผ้าในชุมชนหมู่บ้านอีสาน 3 แห่งของจังหวัดกาฬสินธุ์ ศรีสะเกษและนครราชสีมา คณะนักวิจัยเริ่มศึกษาประเด็นดังกล่าวในชุมชน 2 แห่งแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2523 และ 2531 ตามลำดับ แล้วศึกษาภาคสนามทั้ง 3 แห่งพร้อมกันอีกครั้งในปี พ.ศ. 2536 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอนช่วยให้คณะนักวิจัยได้ค้นพบว่า ผู้หญิงอีสานดั้งเดิมมีบทบาททางสังคมที่เกื้อหนุนกับผู้ชาย มีสถานภาพในโครงสร้างสังคมที่ไม่ด้อยกว่าผู้ชาย ผู้หญิงรับผิดชอบงานในครัวเรือนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ผู้ชายมีบทบาทสำคัญในงานไร่นา งานส่วนรวมของชุมชนและงานที่ต้องติดต่อกับภายนอกชุมชน บทบาทของผู้หญิงอีสานในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากผู้หญิงได้รับการศึกษาและมีประสบการณ์นอกหมู่บ้านมากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังคงเป็นการปรับตัวที่วางอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิม การวิจัยยังพบด้วยว่า กิจกรรมการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของ "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" ของผู้หญิงอีสาน ทักษะและความชำนาญในการทอผ้า เป็นช่องทางสำคัญที่สังคมวัฒนธรรมอีสานเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทในครอบครัว ในชุมชน และนอกชุมชนในฐานะที่เป็นลูกภรรยา แม่และญาติผู้ใหญ่ ผู้หญิงต้องเรียนรู้และเกี่ยวข้องกับกระบวนการทอผ้าตลอดชีวิต

รายงานการวิจัยชุดนี้ยังอภิปรายประเด็นปัญหาเกี่ยวกับแนวการวิเคราะห์และกรอบมโนทัศน์ทางมานุษยวิทยาที่สำคัญ ในการทำความเข้าใจบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน ชุมชนไทยและชุมชนแห่งอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อีกด้วย

Abstract

This report aims to answer one important question: Why do rural Isan women weave? This question can be posted in another way: How important are the textile production processes to rural Isan women in the Isan socio-cultural context? To answer these questions adequately, the researchers have investigated the Isan textile production processes through a holistic perspective which emphasizes several dimensions, e.g., history and economic. Our interpretation of these data has been reached through using anthropological principles, processes, and methodology. Three villages have been chosen for this research project. They are situated in three districts in three separate provinces. Data from this research reveal complex findings as follows.

1. Rural Isan women must weave because weaving is an important aspect of their traditional way of life. Weaving was and still is a socialization process which can be seen as a rite of passage in their lives.

2. Rural Isan women use textile production processes as a socio-cultural mechanism which allows them to have appropriate roles in economics, politics, religion, and other socio-cultural spheres, comparable with those of their male counterparts. Their roles have shed a new light on our understanding of male-female relationships from a horizontal rather than vertical perspective. Their roles in this horizontal relationship can be interpreted as mutually supportive between male and female in

the family as well as the community. This view, we maintain, reflects the local view.

3. In the changing world of the Isan village, traditional roles of rural women engaging in the textile production have also changed. Through textile production, women play a more active role in the economic status of the family. Textile production generates greater economic well being for the family. Women combine traditional and modern knowledge in accepting new weaving equipments and techniques so that they can meet market demand. Thus traditional textile production has been transformed into a modern cottage industry. This type of transformation has taken place due to changes in socio-cultural systems such as the economy, education, and mass communication, which provide a wider horizon for village women.

บทความนำเสนอ

จากลูกอีสานถึงแม่หญิงคองคำหูก :

(Social Roles and Status of Isan Women

in the Contemporary Northeast Thai Villages)

สภาศิษย์บ้านอีสานบทหนึ่งกล่าวถึง "ความทุกข์" ของคนอีสานไว้ว่า **"ทุกข์มีเสื้อผ้า ผ่า ผ่า เชื้อค้อลื้ออยู่ ทุกข์มีข้าวอยู่ท้อง นอนลื้ออยู่เป็น"** บรรดาความทุกข์ที่บรรพบุรุษอีสานได้สอนลูกสอนหลานไว้นั้นต่างก็เป็น "ทุกข์" ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย หรืออาหารการกิน นับของความทุกข์ของคนอีสานดังกล่าว จึงสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ว่า แผ่นดินอีสานเป็นแผ่นดินที่แห้งแล้งและยากจนด้านทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย

ด้วยมาตรฐานหรือตัวชี้วัดทางสังคมทุกหมวดหมู่ "คนอีสาน" คือกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากที่สุดของประเทศแต่เป็นกลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในประเทศ ที่ราบสูงโคราชเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นแผ่นดินของคนทุกข์ เป็นแหล่งที่มาของแรงงานราคาถูกจำนวนมากที่เข้ามาเป็นกำลังของฐานคะแนนเสียงระดับของนักธุรกิจการเมืองสมัยใหม่ หรือเป็นแหล่งกอบโกยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จำนวนไม่มากนักของชนชั้นนายทุนและผู้ปกครองผู้ฉ้อฉล จนอาจกล่าวได้ว่า ปัญหาพื้นฐานที่สุดของภาคอีสานนั้น เป็นปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต และความอยุติธรรมในการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมากกว่าปัญหาอย่างอื่น

... สภาศิษย์และนิยายชีวิตของคนอีสานเขาบอกเล่าสืบต่อกันมาอย่างนั้น

ทุกข์ของคนอีสาน

วันแรกที่พ่อพา "บักห่าน้อยคน" ไปฝากหลวงพ่อเคนที่โรงเรียนวัด ตอนหนึ่งหลวงพ่อเคนถามว่า

"รักใคร่มากที่สุดในบ้านนี้"

"พ่อแม่ บุญหลายและบ่สู้"

"เกลียดใคร เกลียดอะไรมากที่สุด?"

คุณก็ไม่ออกจิ้งห็นหน้าออกข้างนอก เห็นแต่แผ่นฟ้าสีครามใส ๆ กับดวงตะวันสีแดง
แกมเหลือง จิ้งห็นมาบอกว่า

"เกลียดฟ้าครับ"

"ทำไม?"

"มันไม่ให้ฝนตก มันให้แต่แล้ง"...

ผลสุดท้าย คุณโดนหลวงพ่อบีบนกนหนึ่งทีจนน้ำตาไหล ฐานที่ไปโทษฟ้า แล้วหลวงพ่อก็กังสอนว่า "ต่อไปอย่าเกลียดฟ้า ฟ้าไม่เคยลงโทษใคร... สิ่งทำให้โทษคนเขาคือ...คน"

(คำพูน บุญทวี 2520:97-99)

วิถีชีวิตของครอบครัว "บั๊กคุณ" และหมู่บ้านโคกอีแห้วในนวนิยายรางวัลซีไรต์เรื่อง "ลูกอีสาน" ของคำพูน บุญทวี (2520) เป็นภาพของ "ความทุกข์" ที่เกิดขึ้นกับชาวอีสานเมื่อประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมา ตำนานชีวิตที่เล่าผ่านครอบครัวของคุณนั้น สะท้อนให้เห็นการดิ้นรนต่อสู้ของชาวบ้านอีสานกับธรรมชาติที่โหดร้าย ฝนแล้งและขาดการเหลียวแลจากรัฐบาลในสมัยนั้น ชาวบ้านต้องดิ้นรนไปตามยถากรรม จะโชคดียังบ้างก็ตรงที่ "ภูมิปัญญา" และรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านที่มั่นคงสอนให้คนอีสานในเวลานั้นรู้ว่า จะอยู่รอดร่วมกันภายใต้สภาวะวิกฤติของธรรมชาติได้อย่างไร

"...ฟ้าไม่เคยลงโทษใคร สิ่งทำให้โทษคนเขาคือ...คน" คำสอนของหลวงพ่อกองในนิยายนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นคติชีวิตที่คอยเตือนใจผู้คนบนผืนแผ่นดินอีสานได้ทุกยุคทุกสมัยทุกข์และโทษจากน้ำมือของ "คน" ด้วยกันที่ผู้คนในหมู่บ้านของคุณนั้น ปรากฏให้เห็นไม่มากนักในนิยายและในหมู่บ้านอีสานเมื่อ 50 ปีย้อนกลับไปในอดีต แต่เมื่อหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ถ้าหากเด็กน้อยคุณมีชีวิตอยู่ในโลกของความเป็นจริง เขาก็คงย่างเข้าวัยกลางคน แต่งงานและมีครอบครัวแล้ว เวลานี้ "ทุกข์" จากน้ำมือคนที่หลวงพ่อกองกล่าวเตือนไว้เริ่มปรากฏมากขึ้นเรื่อย ๆ

ผลการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) รวมทั้งผลงานของนักวิชาการอีกหลายท่านชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านอีสานนั้น เริ่มขึ้นภายหลังจากตัดทางรถไฟสายอีสานผ่านดงพญาเย็น

การค้าข้าวในเขตอีสานใต้ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจกระตุ้นในการผลิตเพื่อตลาด เป็นไปอย่างกว้างขวาง การบุกเบิกพื้นที่ป่า รวมทั้งเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญ เช่น ขบวนการนักศึกษาเมืองทองถิ่น การเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ผลกระทบ ของสงครามเวียดนาม นโยบายการปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล ฯลฯ สถานการณ์ เหล่านี้ คือที่มาของทุกข์ที่คนอีสานกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ที่ดิน และแหล่งน้ำ การต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับรัฐและนายทุน กับ แล้ง ความยากจน การอพยพแรงงานเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ ฯลฯ อันเป็นภาพของความ ล้มเหลวของภาคเกษตรกรรมของประเทศไทยโดยรวม

คนอีสานทุกคนนี้ เป็นคนรุ่นลูกรุ่นหลานของ "บั๊กคุณ" แห่งบ้านโคกอีหลวยเมื่อราวครึ่ง ศตวรรษที่แล้วนั่นเอง คำสอนของหลวงพ่อเคนในวันที่เด็กน้อยคนไปโรงเรียนครั้งแรกใน ชีวิต น่าจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ลูกอีสานเวลานี้ต้องจำฝังใจเหมือนกับคุณ ความเจ็บปวดที่เกิดจาก รอยไม้เรียวของหลวงพ่อกับความเจ็บปวดที่เกิดจาก "น้ำมือคน" โดยเฉพาะคนที่มาจาก นอกชุมชนนั้น... ต่างกันราวฟ้ากับดิน

ความทุกข์ยากของคนอีสาน ไม่ว่าจะ เป็นภาพจากนิยายชีวิตในอดีต เช่น ลูกอีสาน หรือภาพชีวิตจริงของคนอีสานที่พวกเราได้รับรู้ได้จากสื่อมวลชนหรือวิถีชีวิตจริงในสังคมปัจจุบัน ได้กลายมาเป็นภาพลักษณ์ของภูมิภาคไปเสียแล้ว "ทุกข์" ทั้งจากภัยธรรมชาตินั้นชาวอีสาน เรียนรู้และแก้ปัญหาได้ เหมือนกับที่บรรพบุรุษสอนไม่ให้ลูกหลานกล่าวโทษธรรมชาติ แต่ใน ส่วนของ "ทุกข์" ที่เกิดจากคนที่มั่งอำนาจเหนือกว่านั้นดูเหมือนว่าจะเป็นทุกข์ที่ชาวบ้านอีสาน ยังค้นหาทางออกไม่ค่อยเจอจวบจนทุกวันนี้

ทุกข์ของคนอีสาน: ทุกข์ของผู้ชายและผู้หญิงร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะทุกข์ยากแสนเข็ญอย่างไร ชาวอีสานทั้งหญิงทั้งชายต่างก็เผชิญ หน้าที่กับโชคชะตาเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมและร่วมมือซึ่งกันและกัน เพราะทุกข์นั้นเป็นทุกข์ ของคนทั้งครอบครัวและทั้งหมู่บ้าน ไม่ใช่ทุกข์เฉพาะเพศใดเพศหนึ่ง เหมือนอย่างที่เรา เรียนรู้บทบาทของแม่บั๊กคุณ พี่คำก่อง ย้ายยหรือพี่บ้าน้ำอา ญาติพี่น้องฝ่ายหญิงของบั๊กคุณ แห่งบ้านโคกอีหลวย เราพบภาพของผู้หญิงทำงานบ้าน เลี้ยงลูก ตักน้ำ หาบน้ำ ออกไปหา

ของกินตามโคกตามป่า ออกเดินทางไปหาปลาที่แม่น้ำใหญ่ใกล้บ้านร่วมกับครอบครัว เมื่อได้ปลาหรืออาหาร ก็นำไปขายหรือแลกกับอาหารและเครื่องใช้อย่างอื่น ภาพของผู้หญิงในนิยายเรื่องลูกอีสานนั้นเป็นผู้หญิงที่มีบทบาทและสถานภาพทางสังคมที่สูงยิ่ง ภาพชีวิตเหล่านี้แท้ที่จริงก็คือ ภาพสะท้อนชีวิตจริงของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว

ในชีวิตจริง ผู้หญิงอีสานเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา Klausner (1987) เขียนบรรยายถึง ผู้หญิงอีสานทำงานสารพัดในชุมชนหมู่บ้าน แม้จะมีการแบ่งงานระหว่างผู้ชายผู้หญิง เช่น ผู้ชายไถคราดนา สร้างบ้าน เลื่อยไม้ หรืองานหนักอื่น ๆ ส่วนผู้หญิงทำงานบ้านและทอผ้า แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นทั้งผู้หญิงผู้ชายก็ทำงานทดแทนซึ่งกันและกันได้ทั้งสิ้น ภาพวิถีชีวิตเช่นนี้ ก็ตรงกับงานศึกษาผู้หญิงภูไทของ Kirsch (1977) และผู้หญิงในชุมชนไทย-ลาวของ Keyes (1983) แม้ทางพุทธศาสนา ผู้หญิงอีสานและผู้หญิงไทยทั่วไปอาจจะมีสถานภาพต่ำกว่าผู้ชายเพราะไม่สามารถบวชสืบทอดศาสนาได้ แต่ในวิถีชีวิตของชุมชน การให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรชายเพื่อบวชเมื่อครบกำหนดอายุและการทำบุญของผู้หญิงเป็นประจำทำให้พระภิกษุ ทำหน้าที่สืบทอดศาสนาได้อย่างเต็มที่ บทบาทของผู้หญิงจึงเกี่ยวพันกับผู้ชายในสังคมอย่างยิ่ง Kirsch (1982) จึงนำเสนอว่า ผู้หญิงไทยมีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและครอบครัว ขณะผู้ชายมีบทบาทสำคัญในไร่นา งานสาธารณะของชุมชน หรืองานที่ต้องเกี่ยวข้องกับราชการ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ อคิน รพีพัฒน์และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2533:111) ที่ว่า "ผู้หญิงเป็นกำลังทางเศรษฐกิจ ผู้ชายเป็นกำลังทางเกียรติยศ (ของครอบครัวในสังคมวัฒนธรรมไทย)..."

ประเด็นสำคัญที่สุดที่พวกเราเน้นอยู่เสมอในรายงานการวิจัยชุดนี้ ก็คือ บทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ สามารถพิจารณาได้จากกิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้า ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ผู้หญิงผูกขาดมานานและเป็นกิจกรรมที่ผู้หญิงมีส่วนเกี่ยวข้องตั้งแต่แรกเกิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

แม่หญิงคำหุก: ผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า สถานการณ์ชนบทไทยปัจจุบันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงนั้น มีจุดที่สนใจอยู่ที่ภาคเหนือและอีสาน ปราบกฏการณ์ "เด็กล่องใต้" (ยศ สันตสมบัติ 2535)

และการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ หนักหน่วงและรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ ส่วนชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานนั้น แม้จะมีผู้หญิงเข้าไปทำงานในอุตสาหกรรมทางเพศบ้าง แต่ก็ไม่ได้พัฒนาไปถึงขั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับหมู่บ้าน ผู้หญิงอีสานจำนวนมากเข้าไปทำงานทำในเมืองในฐานะของกรรมกรตามโรงงาน ทำงานบ้านและทำงานตามร้านขายอาหารเพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัว เมื่อถึงฤดูเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ ปีใหม่หรือตรุษจีนก็พากันกลับมาเยี่ยมบ้าน เมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้วส่วนมากก็จะกลับมาเริ่มต้นชีวิตครอบครัวในชุมชนดั้งเดิมของตน กลับบ้านเริ่มต้นเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านอีกครั้ง โดยการประยุกต์ความรู้และประสบการณ์ชีวิตที่ได้รับจากการทำงานนอกหมู่บ้านให้เข้ากับวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

แน่นอนว่า เมื่อหญิงสาวกลับจากทำงานในเมือง (โดยมากมักจะใช้คำว่า "กลับจากกรุงเทพฯ" หรือ "ไปกรุงเทพฯ" เนื่องจากเมืองหลวงและปริมณฑลเป็นแหล่งรองรับแรงงานอีสานมากที่สุด) ในชุมชนที่มีกิจกรรมทอผ้า ผู้หญิงก็กลับมาเรียนรู้หรือดำเนินกิจกรรมทอผ้าร่วมกับครอบครัวและเพื่อนบ้านต่อไป เหมือนอย่างที่เราพบเห็นในการวิจัยครั้งนี้ ดังนั้น กิจกรรมทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้หญิงอีสานนั้น ได้ปรับตัวเข้ามาทำหน้าที่ในสถานการณ์ของชุมชนปัจจุบันอย่างสอดคล้องและเหมาะสม กล่าวคือ การทอผ้าได้กลายมาเป็นอาชีพในระยะยาวที่รองรับผู้หญิงอีสานภายหลังจากเลิกไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้ว

จากการวิจัยพบว่า มีเหตุผลสำคัญ 3 ประการที่ผู้หญิงอีสานปัจจุบันยังคงทอผ้าอยู่ในชุมชนต่อไป คือ ผ้าและกระบวนการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมและพิธีกรรมผ่านภาวะของผู้หญิง ผ้าและกระบวนการทอผ้าเป็นช่องทางสำคัญในการมีส่วนร่วมแสดงบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้าน โดยผ่านกิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้า และประการสุดท้ายในสถานการณ์ปัจจุบัน กิจกรรมการทอผ้าสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทและหน้าที่ทางสังคมของผู้หญิง โดยเน้นการตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจมากขึ้น

นอกจากนี้ งานวิจัยชุดนี้ยังได้นำเสนอข้อค้นพบทางทฤษฎี และแนวการวิเคราะห์บท

บาทและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชายและหญิงในสังคมวัฒนธรรมไทยอีกด้วย พวกเรามองเห็นว่า สังคมวัฒนธรรมไทยดั้งเดิมนั้นให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกันและการเกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่างเพศชายและหญิง ผู้หญิงไทยในชุมชนหมู่บ้านมีสถานภาพที่ทัดเทียม หรืออย่างน้อยก็ไม่ได้ต่ำต้อยไปกว่าผู้ชาย กลไกทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนหมู่บ้านหลาย ๆ อย่าง เช่น การนับถือผีฝ่ายหญิง การให้ความสำคัญกับเครือญาติทั้งสองฝ่าย รูปแบบอยู่อาศัยหลังการแต่งงานในบ้านของฝ่ายหญิง การสืบทอดมรดกทางฝ่ายหญิง รวมทั้งกิจกรรมการทอผ้าพื้นบ้านที่พวกเราศึกษาค้นพบครั้งนี้ ล้วนแต่เอื้ออำนวยให้ผู้หญิงมีบทบาทและสถานภาพทางสังคมที่เกื้อหนุนกับผู้ชาย ไม่ใช่ถูกกดขี่ เอาไรต์เอาเปรียบหรือต่ำต้อยกว่าผู้ชายแต่อย่างใด ทั้งสองเพศต่าง "เติมเต็ม" ให้แก่กันและกันในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวเดียวกัน สังเกตกลุ่มเครือญาติเดียวกัน และอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน

พวกเรานำเสนอว่า การที่จะทำความเข้าใจข้อเสนอทางทฤษฎีดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยกรอบหรือแนวการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิงในแนวนอน ไม่ใช่แนวตั้ง ผู้ชายและผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม เช่น ในชุมชนหมู่บ้านอีสาน มีบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ หรืออยู่ในระนาบเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวถึงด้วยว่า งานวิจัยชุดนี้ไม่ได้มีขอบเขตครอบคลุมถึง บทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในสังคมเมือง เช่น ผู้หญิงชนชั้นกลาง ผู้หญิงในสลัม หรือผู้หญิงในภาคอุตสาหกรรมบริการต่าง ๆ ผู้หญิงไทยในสังคมสมัยกลุ่มดังกล่าว ไม่ได้ อยู่ภายใต้กรอบหรือความคุ้มครองจากกลไกทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมอีกต่อไป ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่บทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงกลุ่มดังกล่าว ต้องตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบ ถูกเอาไรต์เอาเปรียบหรือกดขี่จากผู้ชาย หรือจากโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ให้ความสำคัญกับเพศชาย เพราะไม่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมกำกับในสภาพแวดล้อมของสังคมสมัยใหม่นั้นเอง ดังที่ปรากฏอยู่ในผลงานของอกิน รพีพัฒน์และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2533:106-116)

พวกเรายอมรับว่า ผลงานที่ผ่านมาเกือบทั้งหมด เป็นการทำความเข้าใจมิติทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน ตามแนวการวิเคราะห์เชิงมานุษยวิทยาที่เน้นการตี

ความหมาย (interpretive anthropology หรือ symbolic anthropology) อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมหมู่บ้านอีสาน พวกเราเริ่มมองเห็นว่า การปรับเอาจุดแข็งของแนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์เฟมินิสต์มาผสมผสานกับแนวการวิเคราะห์เดิม จะช่วยให้พวกเราได้เครื่องมือในการวิเคราะห์ที่มีลักษณะยืดหยุ่น คล่องตัวและสอดคล้องกับการอธิบายปรากฏการณ์สังคมปัจจุบัน ทั้งยังช่วยให้พวกเราองเห็นความสัมพันธ์ทางสังคมหลาย ๆ ชด เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเพศทั้งสองระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับรัฐหรือระบบทุนนิยม ฯลฯ ในมิติที่พวกเราไม่เคยพิจารณามาก่อน การผสมผสานแนวการวิเคราะห์ทั้ง 2 แนว (แม้ว่าจะใช้มาร์กซิสต์เฟมินิสต์น้อยกว่าในงานวิจัยชุดนี้) ช่วยให้เราได้ข้อค้นพบประการสำคัญ ก็คือ ความสัมพันธ์แนวนอนระหว่างเพศชาย-หญิง บทบาทและความสัมพันธ์ทางเพศที่เกื้อหนุนกัน ผู้หญิงไม่ได้มีสถานภาพและบทบาททางเพศที่ต่ำกว่าผู้ชาย รวมทั้งการปรับตัว และการเรียนรู้ของผู้หญิงในสถานการณ์ปัจจุบัน

ข้อค้นพบเหล่านี้ช่วยให้พวกเราองชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน ด้วยความหวัง และด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของภูมิปัญญา และความสามารถในการเรียนรู้และปรับตัวของชาวบ้านอีสานในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบันจึงไม่ใช่ชุมชนที่ล่มสลาย หรือชุมชนที่กำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤติจนไร้ทางออกและมีดมน ความทุกข์ที่ "ลูกอีสาน" หวันเกรงนั้น ไม่ใช่ทุกข์เพราะไม่มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ทรายาคิดที่แม่หญิงอีสานยังคงนั่ง "ตำหูก" อยู่บนเก้าอี้ถนุเรือน ทรายานั้นคนอีสานไม่มีวันทุกข์เพราะไร้เสื้อผ้าอย่างแน่นอน แต่ความทุกข์ที่ "ลูกอีสาน" ต้องต่อสู้ดิ้นรนก็คือ "ทุกข์บ่มีข้าวอยู่ท้อง" หรือทุกข์เพราะความหิวโหย ไม่มีอะไรจะกิน ไม่มีที่ทำการ ไม่มีน้ำทำนา ราคาผลผลิตตกต่ำหนี้สินรุงรัง ฯลฯ ทุกข์ประการหลังนี้แหละที่ "ลูกอีสานแห่งยุคโลกาวัตร์" ทั้งชายและหญิง ทั้งเด็กหนุ่มสาวและคนชราต้องต่อสู้ เรียนรู้ และปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับโลกของความเป็นจริงต่อไป

ตรงนี้อเองที่พวกเรามองเห็นว่า "แบบแผนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม" ของชุมชนหมู่บ้าน
อีสานนั้นแหละ คือ "ต้นท่อน" หรือ "มรดก" ที่ลูกอีสานกำลังนำมาใช้ในกระบวนการปรับ
เปลี่ยนดังกล่าว ในความหมายนี้ "การทอผ้าพื้นบ้าน" จึงเป็นส่วนหนึ่งของ "ต้นท่อนหรือ
มรดก" ที่ระบบสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านอีสานมอบไว้ให้กับลูกผู้หญิงทุกคน สำหรับการแสดง
บทบาทและสถานภาพทางสังคมของตนในกระบวนการปรับเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรม

พวกเราหวังว่า ความรู้ความเข้าใจและแนวการวิเคราะห์เกี่ยวกับ "ผู้หญิงใน
ระบบสังคมวัฒนธรรม" ของชุมชนบ้านภาคอีสานที่พวกเรานำเสนอในผลงานชุดนี้ จะ
เป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ วงการพัฒนาชนบท และสาธารณชนตามสมควรแก่เหตุผลและ
ความเป็นจริง

คณะนักวิจัย

นครราชสีมา

ฤดูฝน 2537

หมายเหตุ: การใช้คำ "แม่หญิง" ร่วมกับการใช้คำว่าแม่หญิง หรือผู้หญิงในรายงาน
ชุดนี้ พวกเราบิดเอาหลักทั่วไปในการออกเสียงภาษาถิ่นอีสาน ซึ่งปรากฏอยู่ในพจนานุกรม
ภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ว่า "ญ ออกเสียงเป็น ย ขึ้นจมูก" (ส.ว.ช.2530:3)
ในขณะที่ คำเดียวกันนี้ในภาษาลาวปัจจุบันเขียนว่า "แม่ยั้ง" (คณะกรรมการวิทยาศาสตร์
สังคม 2534)

สารบัญ

(Contents)

กิตติกรรมประกาศ.....	3
คำนำ.....	4
บทคัดย่อ.....	7
Abstract.....	8
บทความนำเสนอ.....	10
สารบัญ.....	18
บทที่ 1: บทนำ.....	23
ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย.....	23
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	28
กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง: ประเด็นการศึกษา ที่ปรากฏในวรรณกรรมและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง.....	28
ประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์.....	29
การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในสังคม.....	32
การอบรมขัดเกลาทางสังคมที่มีต่อผู้หญิง.....	33
บทบาทของผู้หญิงในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม.....	35
โลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิง.....	37
คำถามสำคัญในการวิจัย.....	39
ระเบียบวิธีวิจัย.....	41
รูปแบบของการวิจัย.....	41
การเลือกพื้นที่ในการวิจัย.....	41
หน่วยในการวิเคราะห์.....	42
เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล.....	43

บทที่ 2: ผู้หญิงในโครงสร้างสังคมไทย: ประเด็นนำเสนอทางทฤษฎี

เกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงในสังคมไทย.....	44
บทบาทของผู้หญิงในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของ	
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	45
บทบาทของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมไทย.....	48
บทบาทของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านอีสาน.....	53
สถานภาพของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน.....	53
โลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงอีสาน.....	56
การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศชาย-หญิงในชุมชนหมู่บ้าน.....	58
บทบาททางเศรษฐกิจและการจัดการในครัวเรือน.....	59
สรุปผลการอภิปราย.....	61
การทอผ้าและวิถีชีวิตผู้หญิงอีสานในชุมชน 3 แห่ง.....	62
บทที่ 3: กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชนภูไท	
บ้านกุดดากาลัย.....	63
การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน.....	64
ระบบการทอผ้าของผู้หญิงภูไท บ้านกุดดากาลัยในปัจจุบัน.....	65
การเรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงภูไท.....	67
ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นในการทอผ้าของผู้หญิงภูไทบ้านกุดดากาลัย.....	68
กระบวนการทอผ้าของผู้หญิงภูไทบ้านกุดดากาลัย.....	69
การกระจายของผลผลิตผ้า.....	70
การใช้ประโยชน์จากผ้าทอ.....	70
เชิงอรรถบทที่ 3.....	73

บทที่ 4: กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชนไทยลาวบ้านแต้.....	75
การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์บ้านแต้.....	76
การเรียนรู้ทักษะและความชำนาญในการทอผ้า.....	80
ปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต้.....	81
เส้นไหม.....	81
อุปกรณ์และเครื่องมือในการทอผ้า.....	82
เงินทุนและการจัดการ.....	82
กระบวนการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต้.....	83
การกระจายของผ้าทอบ้านแต้.....	85
การใช้ประโยชน์ของผ้าทอบ้านแต้.....	85
เชิงอรรถบทที่ 4.....	87
บทที่ 5: กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชนไทย-ลาว	
บ้านธงชัย (จะโปะ).....	89
บ้านจะโปะ : ชุมชนไทยลาวแห่งเมืองปักธงชัย นครราชสีมา.....	89
การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน.....	92
การเรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงบ้านจะโปะ.....	98
ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นในการทอผ้า.....	99
แรงงาน.....	99
เงินทุน.....	100
เทคโนโลยี.....	101
กระบวนการผลิตผ้าของบ้านจะโปะ.....	101
การกระจายผลผลิตผ้าของบ้านจะโปะ.....	102
การใช้ประโยชน์จากผ้าทอของบ้านจะโปะ.....	103
เชิงอรรถบทที่ 5.....	105

บทที่ 6: ข้อค้นพบและการอภิปรายผลการวิจัย.....	106
การทอดผ้าของผู้หญิงอีสานสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทาง	
เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอีสานนับตั้งแต่สมัย	
รัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน.....	106
การทอดผ้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมที่มี	
ต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน.....	113
การทอดผ้าสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงอีสานท่ามกลาง	
กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของ	
หมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน.....	119
สรุปผลข้อค้นพบและการอภิปราย.....	121
เชิงอรรถบทที่ 6.....	123
บทที่ 7: บทส่งท้าย: ผู้หญิง-ผู้ชายในสังคมวัฒนธรรมอีสาน: แนวการวิเคราะห์ความ	
สัมพันธ์ระหว่างเพศในนวนวน.....	124
ผู้หญิง ชนชั้น และระบบทุนนิยม.....	125
ผู้หญิง กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และโลกทัศน์ทางศาสนา.....	129
ความจำเป็นสำหรับการพัฒนาแนวการวิเคราะห์ที่สอดคล้องกับบริบท	
ทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนหมู่บ้านอีสาน.....	131
แนวการวิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของเพศชาย-หญิงในนวนวน.....	133
ความสัมพันธ์ทางสังคมในนวนวนคืออะไร.....	133
ความสัมพันธ์ในนวนวนระหว่างผู้หญิง-ผู้ชายในบริบททางสังคมวัฒนธรรม	
ของชุมชนหมู่บ้านอีสาน.....	135
กรณีของผู้หญิงกับการทอดผ้าพื้นบ้าน.....	136
บทบาทเกื้อหนุนกันระหว่างหญิง-ชาย: พิจารณาจากการทอดผ้า.....	138
พัฒนาการของทุนนิยมในชุมชนและการปรับเปลี่ยนบทบาททาง	
สังคมของผู้หญิงอีสาน.....	139

แนวการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงอีสาน.....	142
บรรณานุกรม.....	144
ผลงานของห้องไทยศึกษานิตน์.....	159

สารบัญตารางและแผนที่

(Tables and Maps)

ตารางที่ 1: การเปลี่ยนแปลงระบบการทอผ้าของผู้หญิงอีสานกับการพัฒนา ทางประวัติศาสตร์ของระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านอีสาน 3 แห่ง.....	108
ตารางที่ 2: การทอผ้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลา ทางสังคมต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงในอีสาน.....	114
แผนที่ที่ 1: พื้นที่ในการวิจัย--ชุมชนหมู่บ้าน 3 แห่งในภาคอีสาน.....	41-1
แผนที่ที่ 2: ลักษณะทางกายภาพของภาคอีสาน.....	41-2
แผนที่ที่ 3: จังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน (2537).....	41-3

บทที่ 1

บทนำ

(Introduction)

ผ้าทอและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากผ้าล้วนแต่เป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้เทคนิคและกระบวนการดักทอเส้นใยชนิดต่าง ๆ เพื่อผลิตอาภรณ์ประดับร่างกายนั้น นับเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมอันเก่าแก่ของมวลมนุษยชาติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณ มนุษย์ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างก็มี "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของระบบสังคมวัฒนธรรมแทบทั้งสิ้น

ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" เป็นประเด็นศึกษาที่มั่งมื่นน่าสนใจหลากหลายซ่อนอยู่ เช่น แง่มุมทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา เศรษฐกิจ ฯลฯ ผืนผ้าที่งดงามและวิจิตรพิศดารทุกผืนมีคุณค่าอย่างมหาศาลทั้งในแง่ของประโยชน์ใช้สอย และการศึกษาค้นคว้า

รายงานวิจัยฉบับนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษา "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" ของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน เนื่องจากการทอผ้าเป็นกิจกรรมหลักของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน ผู้ชายจะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการทอผ้าน้อยมาก ดังนั้น เมื่อพิจารณา "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" อย่างละเอียดแล้ว วิถีชีวิตและบทบาททางสังคมของผู้หญิงอีสานในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนแต่ละแห่ง จึงเป็นเนื้อหาส่วนที่สำคัญที่สุดของงานวิจัยชุดนี้

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

(Background of the Research)

อาจกล่าวได้ว่า จุดเริ่มต้นของพวกเราในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ "การทอผ้าและวิถีชีวิตผู้หญิงอีสาน" ได้พัฒนาควบคู่กับความสนใจทางวิชาการด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมอีสานในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ในฐานะที่เป็นนักเรียนทางวัฒนธรรม

ของอีสาน พวกเขาคิดว่า ผลงานวิจัยชุดนี้มีพื้นฐานความเป็นมาที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ

ประการแรก พื้นฐานความสนใจและประสบการณ์ทางวิชาการของนักวิจัย พวกเรา เป็นนักเรียนทางวัฒนธรรมหรือนักเรียนมานุษยวิทยา แม้ว่าจะได้รับการศึกษาทางวิชาการ โดยเฉพาะเกี่ยวกับแนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยจากสถาบันการศึกษาต่างประเทศ แต่นักวิจัยทุกคน ต่างก็มีประสบการณ์การศึกษาระดับภาคสนามในชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานติดต่อกัน เป็นเวลานาน

สุริยา สมุตคุปต์ เริ่มต้นศึกษาภาคสนามในชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานครั้งแรกที่บ้านแต้ ตำบลแต้ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดศรีสะเกษเมื่อ พ.ศ. 2523 ประเด็นความสนใจทาง วิชาการครั้งแรกที่สุด ก็คือ "การทอผ้าและความเป็นผู้หญิง" (traditional weaving and womanhood) จากผลการศึกษาระดับภาคสนามทางมานุษยวิทยาครั้งนั้น พบว่าผ้าและกระบวนการทอผ้าไม่ได้มีความหมายเพียงแค่กระบวนการผลิตสินค้า หรือเครื่องนุ่งห่มธรรมดา เสียแล้ว "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" น่าจะเป็นกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่มีความหมายซับซ้อนและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิต รวมทั้งบทบาททางสังคมของผู้หญิงในชุมชนอีกด้วย (Suriya Smutkupt 1980) เมื่อเริ่มต้นทำงานที่ภาควิชาสังคมศาสตร์ (และภาควิชา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในเวลาต่อมา) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นเมื่อ พ.ศ. 2525 ผ้าและกระบวนการทอผ้าของผู้หญิงอีสานยังคงเป็นส่วนหนึ่งของความสนใจทางวิชาการ จนกระทั่งเมื่อมีโอกาสทำงานเพื่อพัฒนาการเกษตรในชุมชน ชานาเขตน้ำฝนภาคอีสานร่วมกับโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มและโครงการวิจัยระบบ ชนบท คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นระหว่าง พ.ศ. 2526-2536 ผลงานที่ เกี่ยวกับการเรียนการสอนและการค้นคว้าเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ก็ปรากฏเป็นรูปเป็น ร้างมากขึ้น ผลงานดังกล่าว ได้แก่ การสะสมวัสดุวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งผ้าทอ และผลิตภัณฑ์จากผ้าอีสานชนิดต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า "ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของ อีสาน" และผลงานการศึกษาเรื่อง "ผ้าอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษย วิทยา" (2532) ดังจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในหัวข้อต่อไป

พัฒนา กิติอาษา และนันทิยา พุทธะ เป็นทั้งลูกศิษย์ และเพื่อนร่วมงานของอาจารย์ สุริยา สมุทคุปดี ทั้งสองคนเรียนวิชามานุษยวิทยาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติจากอาจารย์ แล้วเริ่มทำงานในฐานะนักวิจัยของห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน เพื่อศึกษาค้นคว้า รวมทั้งจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับ "มิติทางสังคมวัฒนธรรมของอีสาน" จากแง่มุมต่าง ๆ (โปรดดูรายละเอียดผลงานชุดต่าง ๆ ของพวกเราที่ปรากฏอยู่ในท้ายรายงานวิจัยฉบับนี้) จากนั้น ทั้งสองคนก็มีโอกาสศึกษาต่อวิชามานุษยวิทยาในระดับบัณฑิตศึกษาที่ Ateneo de Manila University ประเทศฟิลิปปินส์

ควรกล่าวด้วยว่า ผลการวิจัยเบื้องต้นของพัฒนา กิติอาษา (2531ก, 2531ข) นับได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษาผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านภูไทแห่งหนึ่งในเขตอำเภอลำปาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นเนื้อหาสำคัญส่วนหนึ่งของงานวิจัยชุดนี้เช่นกัน

ประการที่สอง ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสานและการศึกษา เรื่อง "ผ้าอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา" การอนุรักษ์และจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับวัสดุทางวัฒนธรรมอันเป็นผลผลิตของชาวบ้านอีสาน เป็นภารกิจสำคัญของห้องปฏิบัติการฯ ควบคู่ไปกับภาระหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอนและการค้นคว้าทางวิชาการ วัสดุทางวัฒนธรรมที่จัดแสดงแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ประเภทที่หนึ่ง เครื่องจักสานไม้ไผ่ เครื่องมือประมง เครื่องมือดักสัตว์และเครื่องใช้ในการเกษตร ประเภทที่สอง ผ้าทอและผลิตภัณฑ์จากผ้าชนิดต่าง ๆ ประเภทที่สาม เครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ การจัดแบ่งประเภทหรือหมวดหมู่ของวัสดุวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งงานกันทำและบทบาทของเพศชาย-หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ ประเภทแรกสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่และสัญลักษณ์ของความเป็นผู้ชาย ประเภทที่สองสะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ และสัญลักษณ์ของความเป็นผู้หญิง และประเภทที่สามสะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือ หรือการทำงานร่วมกันของทั้งสองเพศในชุมชนหมู่บ้านอีสาน

ห้องปฏิบัติการฯ ก่อตั้งครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2529 ระหว่าง พ.ศ. 2529 ถึงต้นปี พ.ศ. 2536 ห้องปฏิบัติการฯ เป็นส่วนหนึ่งของภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหา

วิทยาลัยขอนแก่น ปัจจุบันคือ หอไทยศึกษานิตยสาร สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

เมื่อปลายปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ผลงานการค้นคว้าทางวิชาการเรื่องแรกของห้องปฏิบัติการฯ ก็ได้รับการแนะนำเข้าสู่วงวิชาการเป็นครั้งแรก ผลงานชุดดังกล่าว คือ "ผ้าอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา" อันที่จริง ผลงานชุดแรกของพวกเรามีสถานะเป็นเพียงบททดลองนำเสนอ เป็นบทความยาวประมาณ 30 หน้าที่น่าสนใจว่าผ้าและกระบวนการทอผ้าของผู้หญิงอีสานนั้น เมื่อพิจารณาจากมิติทางมานุษยวิทยาแล้วจะเห็นได้ว่า กระบวนการทอผ้าเป็นกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและบทบาทของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน อย่างน้อย 2 ลักษณะ คือ เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางผ่าน (rite of passages) และกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม (socialization process) ที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต เพื่อให้ผู้หญิงมีบทบาท หน้าที่และลักษณะของ "ความเป็นผู้หญิง" (womanhood) ที่สมบูรณ์พร้อมตามความคาดหวังของชุมชน

เวลานั้น พวกเรานำเสนอผลงานชุดแรกของพวกเราในที่ประชุมที่จัดขึ้นสำหรับนักวิชาการภายในมหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดแสดงนิทรรศการเรื่อง "ผ้าอีสาน" และเผยแพร่รายงานออกไป รวมทั้งเขียนบทความสั้น ๆ เรื่อง "การอนุรักษ์ผ้าพื้นบ้าน: ประสบการณ์ของห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน" (2534) เพื่อใช้ประกอบการสัมมนาในห้วงเวลาไล่ ๆ กัน ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ปฏิกริยาจากชุมชนวิชาการที่มีต่องานของพวกเราเป็นไปอย่างกระตือรือร้นพอสมควร ชุมชนวิชาการต้อนรับผลงานชุดแรกของพวกเราหลายลักษณะ เช่น คำวิพากษ์วิจารณ์ ข้อเสนอแนะ รวมทั้งการนำเอาผลงานชุดดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ในการค้นคว้าต่อไปอีก ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่น่ายินดีและเป็นกำลังใจในการทำงานของพวกเราอีกหลายชุดในเวลาต่อมา

ประเด็นสำคัญที่พวกเราเรียนรู้จากปฏิกริยาของวงวิชาการ ก็คือ งานของพวกเราไม่ได้นำเสนอภาพของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน ในแง่ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเทคนิคการทอผ้า การตลาด รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาท

ทางสังคมของเพศหญิงในชุมชนอีสานปัจจุบัน นอกจากนี้ งานของพวกเราไม่ได้ให้รายละเอียดต่าง ๆ ของกระบวนการทอผ้ามากนัก แต่ไปเน้นที่วิถีชีวิตของผู้หญิง รวมทั้งละเอียดที่จะกล่าวถึงคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์และเศรษฐกิจของผ้าอีสานอีกด้วย

พวกเรายอมรับเสมอมาว่า งานของเราไม่ว่าจะเป็นชุดแรก หรือชุดปัจจุบันก็ตาม ต่างก็มีสถานะเป็นเพียง "แบบฝึกหัดของนักเรียนทางวัฒนธรรมอีสาน" เหมือนกัน ผลงานเกี่ยวกับ "กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน" ชุดนี้ มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาประเด็นนำเสนอและข้อค้นพบทางทฤษฎี เพื่อนำเสนอความก้าวหน้าของการวิจัยค้นคว้าในประเด็นเดียวกันนี้ของวงวิชาการบ้านเรา และที่สำคัญเพื่อตอบคำถามต่าง ๆ ที่พวกเราได้รับจากชุมชนวิชาการในหัวเวาร่วมหลายปีที่ผ่านมา แม้ว่า...พวกเราจะไม่มั่นใจมากนักสำหรับเป้าหมายประเด็นสุดท้ายก็ตาม

ประการสุดท้าย การสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ งานวิจัยชุดนี้ คงจะเป็นไปไม่ได้ที่จะละเลยการกล่าวถึงการสนับสนุนทั้งงบประมาณและการจัดการจากส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ งานวิจัยชุดนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการหลัก คือ โครงการวิจัย "ผ้า: มรดกไท" การสนับสนุนของ ส.ว.ช. จึงเป็นแรงผลักดันส่วนหนึ่งที่ช่วยให้พวกเรามีโอกาสทำงานที่อยู่ในความสนใจก่อนแล้วและเคยไฝ่ฝันถึงการพัฒนาและนำเสนอประเด็นทางวิชาการที่น่าสนใจต่อไป พวกเรามีโอกาสทำงานร่วมกับ ส.ว.ช. ในช่วงปี พ.ศ. 2536 ทั้งในส่วนของการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลเอกสาร และการนำเสนอผลการวิเคราะห์ครั้งหนึ่งของโครงการในเวทีสัมมนาทั้งระดับชาติและระดับนานาชาติ ซึ่งทาง ส.ว.ช. จัดขึ้นในเดือนกันยายน 2536 จำนวน 2 ครั้ง รายงานวิจัยฉบับนี้จึงเป็นผลการศึกษาฉบับสมบูรณ์ของโครงการวิจัยภายใต้การสนับสนุนของ ส.ว.ช.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

(Objectives of the Research)

งานวิจัยชุดนี้มีเป้าหมายโดยรวม เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทอผ้า วิถีชีวิต และบทบาทของผู้หญิงอีสานในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน ในส่วนของเป้าหมายเฉพาะนั้น งานวิจัยชุดนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. เพื่ออธิบายกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทอผ้าในชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน
2. เพื่อทำความเข้าใจความสำคัญของ "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" ที่มีต่อวิถีชีวิตและบทบาททางสังคมของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน
3. เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง โดยพิจารณาจากกิจกรรมการทอผ้า
4. เพื่อวิเคราะห์และนำเสนอประเด็นทางแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทและตำแหน่งทางสังคมของผู้หญิงในโครงสร้างสังคมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน
5. ข้อค้นพบจากการวิจัย อาจเป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาเกี่ยวกับผู้หญิงของหน่วยงานพัฒนา ทั้งภาครัฐและเอกชนต่อไปในอนาคต

กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง:

ประเด็นการศึกษาที่ปรากฏในวรรณกรรม

และผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

(Issues in Related Literatures)

"ผ้าและการทอผ้า" ของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มทางสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ นับได้ว่าเป็นประเด็นหรือหัวข้อในการศึกษาที่ได้รับความสนใจอย่างแพร่หลาย นักวิชาการทางสังคมศาสตร์แขนงต่าง ๆ เช่น นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ แม้กระทั่งนักวิชาการทางศิลปะ นักพัฒนาทั้งในองค์กรของรัฐบาลและองค์กรเอกชน นักเขียนสารคดีท่องเที่ยว นักอนุรักษ์ผ้าประจำพิพิธภัณฑหรือแหล่งสะสมผ้า ต่างก็ให้ความสนใจเรื่อง

"ผ้าและการทอผ้า" จากมิติและแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป จากการศึกษาและทบทวนผลการศึกษาก่อนหน้า พวกเรามองเห็นว่าประเด็นการศึกษาต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องที่น่าสนใจนี้ น่าจะนำมาอภิปรายในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากลักษณะลวดลาย สี สัน เทคนิคการทอ และการใช้ประโยชน์ของผ้า เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน อีกทั้งการทอผ้าก็เป็นกระบวนการที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละสังคมหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้น นักศึกษาเรื่องผ้าจำนวนมากได้อาศัยจุดเด่นตรงนี้เป็นแก่นสำคัญในการศึกษาของตน ในการศึกษาเรื่อง "ผ้าล้านนา: ขวน ลื้อ ลาว" ทรงศักดิ์ ปรารังควัฒนากุลและแพทรี เชีย ซีส์แมน (2531) เขียนเนื้อความในคำนำตอนหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นประเด็นสำคัญในการศึกษาตรงนี้ว่า

ผ้าของชนเผ่าไทในล้านนา ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากอดีต คือผลงานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านพื้นเมืองที่เปี่ยมด้วยคุณค่า ทั้งในด้านรูปแบบทั้งงดงาม วิธีการทอที่ละเอียด ประณีต ซับซ้อนและทั้งคุณค่าในด้านวิชาการ ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นมา ความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของกลุ่มชนผู้ผลิตและผู้ใช้นั้น ๆ . . . ผ้า . . . จึงเปรียบเสมือนสมุดภาพที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และความเป็นมาของผู้ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่า "ล้านนา"

การศึกษาเรื่องผ้าและ เครื่องแต่งกายสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์และความเป็นมาของแต่ละสังคม ดังที่ปรากฏในผลงานอีกหลาย ๆ ชุด ได้แก่ ทรงศักดิ์ ปรารังควัฒนากุลและแพทรี เชีย แน่นหนา (2533) ได้นำเสนอถึงความสัมพันธ์ระหว่างผ้าโบราณกับประวัติความเป็นมาของเมืองเชียงใหม่ และ Naenna (1990) ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณประเทศลาวปัจจุบัน ส่วนในภาคอีสานนั้น ผลงานของสุนัย ฌ อุล และสมชาย นิลอาธิ (2535); สุนัย ฌ อุล (2535) ให้ความสำคัญอย่างมากกับกรณีของผ้าที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์

ของเมืองอุบลราชธานี และผลงานของชุมชนเมือง โคตรจีน (2530:143-50) ที่ว่าด้วยกรณีผ้าหางกระรอกกับความเป็นมาบางส่วนในเมืองโคราช หรือจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังมีผลงานทางโบราณคดีบางส่วนที่นำเสนอถึงกำเนิดของการทอผ้าของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในดินแดนภาคอีสานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ชลิต ชัยภรณ์ (2528:12) ซึ่งนำเสนอผลการวิเคราะห์ว่า "จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และที่ดอนกอก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่นนั้น นอกจากจะพบหลักฐานโดยตรงคือเศษผ้าที่ติดอยู่กับเครื่องมือเครื่องใช้สำริดแล้ว ยังพบอุปกรณ์ใช้ทอและปั่นด้าย เช่น ลูกฝักและแวนดินเผา นอกจากนี้ ลูกกลิ้งดินเผาที่นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นเครื่องประดิษฐ์สายผ้าก็ปรากฏอยู่ทั่วไป"

ส่วนประเด็นที่ว่า การศึกษาเรื่องผ้าและเครื่องแต่งกายสะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ผลการศึกษาในกลุ่มนี้มักจะนำเสนอในรูปแบบของการรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับประเภท ลวดลาย และการใช้ประโยชน์ของผ้าชนิดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นที่น่าสังเกตว่าผลการศึกษาในกลุ่มนี้มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการศึกษา "ผ้า" ที่สะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์และความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้กล่าวถึงในตอนที่ผ่านมาอย่างมาก ดังนั้น "ผ้า" ที่ปรากฏอยู่ในผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องจึงสะท้อนให้เห็นทั้งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไปพร้อมกัน ดังเช่นที่ปรากฏในผลงานของ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา (2533:7) ที่ว่า

จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่าคนไทยกลุ่มต่าง ๆ ในแถบทางเหนือของประเทศไทย ตลอดจนแถบลุ่มแม่น้ำโขงลงมา ล้วนมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์อย่างใกล้ชิด... จึงเกิดการผสมผสานและแลกเปลี่ยนกันทางด้านวัฒนธรรมมาโดยตลอด รวมถึงการได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีนและอินเดียอีกด้วย แต่ในแต่ละกลุ่มชนก็ยังคงลักษณะดั้งเดิมไว้ ทำให้มีเอกลักษณ์แตกต่างกันออกไป

กลุ่มชน [กลุ่ม] ใหญ่ที่สร้างสมวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นในเมืองเชียง

ใหม่ ก็คือ กลุ่มชนที่เรียกว่า "ไทยวน" ซึ่งปัจจุบันเรียกตัวเองว่า "คนเมือง"

... การทอผ้าและการแต่งกายเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์
ของกลุ่มชนไทยวนในเชียงใหม่...

เอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่สามารถพิจารณาได้จากการศึกษาเรื่อง "ผ้า" มัก
จะปรากฏอยู่ในลวดลาย สี สัน สัญลักษณ์และการใช้ประโยชน์ของผ้า ดังที่ Naenna (1990)
แสดงให้เห็นในกรณีของผ้าไทยวน ไทคำ และไทแดงในประเทศลาว ต่างก็มีเอกลักษณ์เฉพาะ
เผ่าพันธุ์ของตน และปรานี วงษ์เทศ (2532:761-831) ก็แสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทลาวของบ้านตาเฒ่า อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และเกาะขอย จังหวัดสงขลา
อย่างไรก็ตาม ยังมีผลการศึกษากลุ่มหนึ่งที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ ก็คือ ผลงานของนัก
วิชาการทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสาขาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ที่ไม่ได้ให้ความสนใจ
เรื่องผ้า เพื่อทำความเข้าใจเอกลักษณ์และความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์เท่านั้น หากแต่
พิจารณาผ้าในฐานะที่เป็นสินค้าที่มีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจในอดีต และการทอผ้าก็เป็น
ส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรอีกหลาย ๆ ประการในแต่ละสังคม เช่น
นโยบายของรัฐบาล การตลาด การจัดการวัตถุดิบ รวมทั้งพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ใช้ใน
การผลิต ตัวอย่างผลงานดังกล่าว ได้แก่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527:24-25); นิติ กสิ
โกศล (2535:51-78) ส่วนผลงานของสมาลย์ โทมัส (2535:79-106) ได้ศึกษาประวัติ
ศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างผ้าต่างประเทศกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในราชสำนัก
ของไทย โดยใช้วรรณคดีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการศึกษา

ข้อสังเกตประการสำคัญที่ต่อเอกสารข้อมูลในกลุ่มนี้ ก็คือ แม้ว่าพวกเราจะเห็นด้วย
กับข้อนำเสนอที่ว่า การศึกษาเรื่องผ้าจะช่วยให้ผู้ศึกษา (และผู้อ่านทั่วไป) เข้าใจถึง
ประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ผลงานการศึกษาดังกล่าวยังมีจำนวนจำกัด
โดยเฉพาะการศึกษาประเด็นดังกล่าวในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของภาคอีสาน พวกเรา
เชื่อว่า การศึกษาเรื่องผ้าที่สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์
ต่าง ๆ ในภาคอีสานควรจะได้รับพิจารณาในแง่มุมที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไปพร้อม ๆ กันด้วย ผ้าและการทอผ้ายัง

คงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมทุกยุคทุกสมัย ควรที่จะมีการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของผู้หญิง (โดยพิจารณาจากการทอผ้า) ในชนบทอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น

2. การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในสังคม การศึกษาเรื่อง "ผ้าและการทอผ้า"

โดยพิจารณาว่าทักษะการทอผ้า ลักษณะงาน และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าว่าเป็นงานของเพศหญิงโดยตรงนั้น นับได้ว่าเป็นประเด็นในการศึกษาที่สำคัญและได้รับการกล่าวถึงในผลการศึกษาเรื่องผ้าแทบทุกกลุ่มชาติพันธุ์

Hitchcock (1985) ศึกษาผ้าทอของกลุ่มชนพื้นเมืองต่าง ๆ ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย แล้วนำเสนอว่า กิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้าในหมู่เกาะต่าง ๆ ของอินโดนีเซียล้วนแต่เป็นภารกิจของผู้หญิงแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยีการทอผ้ายังไม่ได้รับการพัฒนามากนัก นับตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การสร้างสรรค์ลวดลาย การทอ ไปจนถึงการตลาดและใช้จ่ายเงินรายได้ที่ได้มาจากการขายผ้า เป็นกิจกรรมที่อาจกล่าวได้ว่าผู้ชายเข้าไปมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

วิมลพรรณ ปิธวัชชัย (2516); วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2527:159); สุนัย ณ อุบลและสมชาย นิลอาธิ (2535) เป็นตัวอย่างผลการศึกษาที่กล่าวถึงว่า การทอผ้าเป็นหน้าที่หรืองานหลักของผู้หญิงอีสาน ทักษะและประสบการณ์ของการทอผ้าเป็นสิ่งที่สืบทอดและส่งสืบทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ

สุริยา สมุทคุปติและพัฒนา กิติอาษา (2532; 2534) และพัฒนา กิติอาษา (2531ก) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า หน้าที่หลักของผู้หญิงอีสาน โดยเฉพาะในหมู่บ้านภูไทและไทลาวต้องรับผิดชอบคือการทอผ้า แต่หน้าที่หรือภารกิจดังกล่าวจะต้องทำความเข้าใจด้วยว่า เป็นผลผลิตของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมและพิธีกรรมทางผ่านที่เกิดขึ้น และพัฒนาไปตลอดช่วงอายุของผู้หญิง จากวัยเด็กจนกระทั่งวัยชรา

Naenna (1990) นำเสนอลวดลาย สีสันทัน และการใช้ประโยชน์ของผ้าทอประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลงานของผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ไทกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศลาวปัจจุบัน เช่น ไทแดง ไทดำ ไทพวน ฯลฯ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับผลงานอีกชุดหนึ่ง คือ

ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา (2532) ที่แสดงให้เห็นถึงผ้าทอประเภทต่าง ๆ ที่เป็นผลงานของผู้หญิงชน ลื้อและลาวในภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในการทบทวนผลการศึกษาดังกล่าว ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการศึกษาเรื่องการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศนี้ พวกเรามีข้อสังเกตดังนี้ ประการแรก ผลการศึกษาส่วนใหญ่อ้างถึงการแบ่งงานกันทำในลักษณะที่ว่า การทอผ้าเป็นบทบาทหน้าที่ของเพศหญิงโดยตรง แต่ไม่ได้อธิบายให้ชัดเจนลงไปว่า ทำไมถึงมีการแบ่งงานลักษณะนี้ และทำไมกระบวนการทอผ้าจึงมีความสำคัญต่อบทบาท และสถานภาพของเพศหญิงในสังคมเป็นพิเศษ ประการที่สอง ผลงานจำนวนมากมักจะบรรยายหรือพรรณนาถึงความวิจิตรพิศดารของลวดลาย ความละเอียดอ่อนและประณีตของการทอผ้า ความคิดสร้างสรรค์ ความขยันขันแข็งของผู้หญิงผู้เป็นเจ้าของผ้าทอ ผลการศึกษาเหล่านั้นน่าจะมีความโดดเด่น สวยงามและกระตุ้นความสนใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี แต่ก็ไม่ได้ให้คำตอบที่ลึกซึ้งไปถึงวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้หญิงที่ทอผ้าว่าเบื้องหลังความงดงามและความประณีตนั้นมีอะไรแฝงอยู่ ผ้าและการทอผ้าน่าจะมีความหมายต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงในโลกของความเป็นจริง มากกว่าการชื่นชมความงดงามและความสามารถของผู้หญิงเพียงอย่างเดียว และประการที่สาม พวกเรามองเห็นว่า งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องผ้าในประเด็นนี้ จำเป็นต้องทำความเข้าใจลึกซึ้งไปถึงมิติที่สัมพันธ์กับการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ ทั้งนี้เพราะ การทอผ้าไม่ใช่งานหลักของเพศชาย แต่เป็นกิจกรรมสำคัญของเพศหญิงในแทบทุกสังคม พวกเราควรจะให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์เหล่านี้ โดยอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม การศึกษาเปรียบเทียบ และใช้ประโยชน์จากการประยุกต์แนวคิดทางทฤษฎีต่าง ๆ เข้าไปช่วย เพราะการนำเสนอเพียงว่า การทอผ้าเป็นหน้าที่ของเพศหญิงแล้วหยุดอยู่เพียงเท่านั้น ถือว่าการศึกษาวินิจฉัยยังไม่ได้เริ่มต้นและยังไม่ได้พัฒนาหรือเรียนรู้จากผลการศึกษาที่มีอยู่ก่อนหน้านี้เลย

3. การอบรมขัดเกลาทางสังคมที่มีต่อผู้หญิง ในทางมานุษยวิทยานั้น การอบรมขัดเกลาทางสังคม (socialization) เป็นกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรม ซึ่งสมาชิกของสังคมแต่ละคนต้องเรียนรู้โดยผ่านสถาบันและหน่วยทางสังคมต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่แรกเกิดหรือแรกเข้าเป็นสมาชิกของสังคม เติบโตเป็นผู้ใหญ่จนกระทั่งตาย การอบรมขัดเกลาทางสังคม

ถือได้ว่าเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ บทบาทและหน้าที่ของเพศชาย-หญิงในแต่ละสังคม (Seymour-Smith 1986:201) ทั้งนี้ เพราะปรากฏการณ์ทางสังคมเหล่านี้ เป็นผลมาจากการเรียนรู้วัฒนธรรมตลอดช่วงชีวิตของสมาชิกในสังคมนั้นเอง

ในการศึกษาเรื่อง "ผ้า" กระบวนการเรียนรู้การทอ การใช้ประโยชน์และกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการผลิตผ้าและเครื่องนุ่งห่มนั้น มีผลการศึกษาหลาย ๆ ชุดที่ให้ความสนใจประเด็นการอบรมขัดเกลา หรือการเรียนรู้วัฒนธรรมของเพศหญิงที่ได้จากกิจกรรมเหล่านี้ สุริยา สมุทปติและพัฒนา กิติอาษา (2532, 2534); พัฒนา กิติอาษา (2531ก) ได้นำเสนอเกี่ยวกับประเด็นการศึกษานี้อย่างชัดเจนว่า ผ้าและกระบวนการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิงอีสาน ผู้หญิงอีสานต้องเรียนรู้กระบวนการทอจากแม่ ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง และเพื่อนบ้านมาตั้งแต่เยาว์วัย นอกจากนี้ อาจตีความได้อีกว่าผ้าและการทอผ้ายังเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางผ่าน (rite of passage) ที่เกิดขึ้นตามช่วงวัยต่าง ๆ ของชีวิตผู้หญิงในชุมชน เช่น วัยสาว วัยแต่งงาน วัยผู้ใหญ่ ที่มีภาระทางครอบครัว และวัยชรา ผ้าและการทอผ้าล้วนแต่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงแต่ละช่วงวัยดังกล่าวแทบทั้งสิ้น

ส่วนผลงานเกี่ยวกับเรื่องผ้าที่ให้ความสำคัญในประเด็นการศึกษานี้ ได้แก่ วิมลพรรณ ปิตรีวัชชัย (2516); วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2527:159); สุนัย ณ อุบล และสมชาย นิลอาธิ (2535) ผลงานเหล่านี้ล้วนแต่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความสำคัญของผ้าและการทอผ้าที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงในหมู่บ้านชนบทภาคอีสาน ซึ่งเป็นที่มาของข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาดังกล่าว

เนื่องจากผ้าและกระบวนการทอผ้าในฐานะที่เป็นกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมที่ช่วยทำให้ผู้หญิงในแต่ละสังคมได้เรียนรู้วัฒนธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการละเอียดอ่อนและเกิดขึ้นต่อเนื่องกันตลอดชีวิตของผู้หญิง ดังนั้น ประเด็นการศึกษาที่สำคัญนี้ จึงช่วยให้พวกเราเข้าใจบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่อยู่ในความคาดหวังของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ ความเป็นผู้หญิงจึงเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นมาจากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้เอง

4. บทบาทของผู้หญิงในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม ในบริบทของหมู่บ้านชนบท

ไทยปัจจุบัน ผู้หญิงนับว่ามีบทบาทสำคัญในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะภายใต้สถานการณ์ที่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนลดลงอย่างรวดเร็ว กระแสความทันสมัยจากภายนอกชุมชนผ่านทางโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐบาล สื่อสารมวลชน และระบบตลาดสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และภาวะที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะในครัวเรือนและไร่นา ก็เริ่มขยายตัวออกไปสู่ชุมชนและภายนอกชุมชนมากขึ้น การส่งเสริมและสนับสนุนของหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งการเรียนรู้จากประสบการณ์และการศึกษาในระบบโรงเรียนก็เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ช่วยให้บทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านชนบทของไทยในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป

सनัน ชุสกุล (2536) นำเสนอประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ช่วยให้ผู้หญิงอีสานรวมกลุ่มกันทอผ้า ดำเนินธุรกิจในรูปแบบของสหกรณ์ ประสานงานระหว่างกลุ่มในลักษณะของเครือข่ายและพัฒนาเทคนิควิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับการทอผ้าในหมู่บ้านชนบทเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคามและสุรินทร์ นับได้ว่า "การทอผ้าพื้นเมือง" ของผู้หญิงอีสานเป็นกิจกรรมสำคัญที่สามารถพัฒนารายได้ พัฒนาความคิดความสามารถและบทบาทของผู้หญิงอีสานในปัจจุบัน นอกจากนี้ ผลงานของปรานี วงษ์เทศ (2534); วิษณุ ผลมาตย์ (2536); ผ้าทอสีเปลือกไม้... (2536); เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา (2535); สุภาพร รัตนแสง (2525); และสุพจน์ ศรีบุญสม (2534) ต่างก็ได้นำเสนอผลการศึกษาที่สนับสนุนข้อเสนอที่กล่าวมาในตอนต้นทั้งสิ้น นั่นคือ ผ้าและการทอผ้าของอีสานในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งภูมิภาคเป็นช่องทางที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงได้มีโอกาสและมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับชุมชน ผู้หญิงอีสานปัจจุบันสามารถหารายได้เสริม ได้รับประสบการณ์ และเทคโนโลยีใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการทอผ้า เช่น การย้อมสี การใช้กักระตุก การประดิษฐ์ลวดลาย การบริหารการจัดการ การเดินทางไปศึกษาดูงาน การเข้าร่วมการอบรม ฯลฯ ซึ่งแรงจูงใจต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแต่ส่งเสริมบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมชนบทปัจจุบัน ทั้งยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมให้สอดคล้องกับแรงจูงใจต่าง ๆ ในสังคม

ชนบทปัจจุบันอีกด้วย

ส่วนผลการศึกษาในประเด็นเดียวกันนี้ที่อาศัยข้อมูลจากภูมิภาคอื่น เช่น เพชรบูรณ์ สุโขทัย (กรมวิชาการ 2529); เกาะขอ สงขลา (ปรานี วงษ์เทศ 2532); นครปฐม (กลุ่มทอผ้าบ้านหนองหมุ... 2536) ต่างก็นำเสนอข้อค้นพบในลักษณะเดียวกัน โดยเฉพาะ การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของชุมชนมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบจากการวิจัยของ สุนิสิต สุจิตานนท์ และคณะ (2535) เกี่ยวกับความล้มเหลวของกลุ่มสตรีเลี้ยงไหมกลุ่มหนึ่งในจังหวัดอุดรธาตินั้น นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างมากในท่ามกลางกระแสของความสำเร็จในการส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงในทาง เศรษฐกิจและสังคม โดยผ่านกิจกรรมการทอผ้า เพราะในความเป็นจริงแล้ว เงื่อนไขทาง สังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน เช่น ภารกิจในครอบครัว ความเหมาะสมของเทคโนโลยี ที่นำเข้ามาจากภายนอกชุมชน ผู้นำกลุ่ม และปัจจัยอื่น ๆ ยังคงเป็นข้อจำกัดที่สำคัญสำหรับการพัฒนาบทบาทของผู้หญิงในชุมชนชนบท หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะทำความเข้าใจประเด็น เหล่านี้ให้ชัดเจน

การศึกษาเรื่องผ้าและการทอผ้าจากมิติดังกล่าว อาจจะเป็นอีกทางหนึ่งที่ช่วยให้พวกเราเข้าใจถึงบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิงอีสานที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ผ้าและการทอผ้าเป็นกิจกรรมในครอบครัวและเป็นกิจกรรมทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้ หญิงได้แสดงบทบาท ความสามารถและเข้าไปมีส่วนร่วมมากที่สุด การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่การทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัว ไว้เป็นของฝากในพิธีกรรม และแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ ที่จำเป็นอื่น ๆ กับเพื่อนบ้าน จนถึงการทอผ้าเพื่อขาย การสนับสนุนการรวมกลุ่มขององค์กร พัฒนาต่าง ๆ การดำเนินธุรกิจ การพัฒนาเทคนิคการทอ ฯลฯ ปรากฏการณ์เหล่านี้ พวกเรา คิดว่าน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการทำความเข้าใจบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงอีสาน ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรง ดังเช่นที่หมู่บ้านชนบทอีสานทั่วไปกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

5. โลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิง อาจกล่าวได้ว่าประเด็นการศึกษา
 ข้อนี เป็นประเด็นการศึกษาที่ได้รับความสนใจจากนักศึกษาและนักวิชาการไม่มากนัก ผลงาน
 การศึกษาส่วนมากเลือกที่จะกล่าวถึงประเด็นนี้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริง
 กระบวนการทอผ้า ลวดลายและการใช้ประโยชน์ของผ้า รวมทั้งบทบาทของเพศหญิงในสังคม
 สามารถสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงในแต่ละสังคมวัฒนธรรม
 ได้อย่างน่าสนใจทีเดียว

ลวดลายของผ้าเขมรที่ใช้ในพิธีกรรมบางชั้นถือเป็นรูปพระพุทธรูปนั่งเรียงแถวกันไป ใช้
 อิงตามฝาสถานที่ประกอบพิธีมงคล...ลวดลายของกบ หงส์ นาคที่แสดงให้เห็นถึงความอุดม
 สมบูรณ์บนผ้าตีนจก... (ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ 2534) ลวดลายเหล่านี้ พวกเรามองเห็น
 ว่าน่าจะได้รับการวิเคราะห์และตีความหมายอย่างละเอียดต่อไป ทั้งในเชิงสัญลักษณ์และใน
 เชิงประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโลกทัศน์และความเชื่อทาง
 ศาสนาของผู้หญิง ซึ่งเป็นผู้ประดิษฐ์ลวดลาย และทอผ้าเหล่านั้นด้วยตนเองทั้งสิ้น

"ตุง" หรือ ธง ของชาวล้านนา (ชาวอีสานเรียกว่า "ทุง") ก็เป็นผลผลิตของการ
 ทอผ้าที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง ที่สามารถใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการทำความเข้าใจโลกทัศน์และ
 ความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงในชุมชนชนบทได้ เพราะ "ชาวบ้านจะทำตุงถวายเป็นพุทธ
 บูชาในโอกาสงานประเพณีที่สำคัญ ถือว่าเป็นการทำบุญที่ศรัทธาให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
 หรือถวายเพื่อเป็นปัจจัยส่งกุศลให้แก่คนในชาติหน้า โดยเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้วจะได้เกาะ
 ขาตุงขึ้นสวรรค์" (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา 2532:24)

Naenna (1990) พบว่าลวดลายของนาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพุทธศาสนา ก็
 ปรากฏอยู่ทั่วไปของผ้าทอของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศลาว เช่นเดียวกับผลงาน
 ของ Douangdeuane Bounyavong (1992:6-8) ที่พบว่า ลวดลายต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่
 ในผ้าทอของแม่หญิงลาว เช่น นาค โภชาสิงห์ ตัวมอม (กว้าง) หงส์ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับ
 วรรณคดีเรื่อง "ท้าวฮุ่ง" และเวสสันดรชาดก ซึ่งลวดลายต่าง ๆ เหล่านี้ไม่เพียงแต่สะท้อน
 ให้เห็นถึงความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงผู้เป็นเจ้าของผ้าทอเหล่านั้น หากยังได้รวมเอา
 โลกทัศน์ที่สั่งสมและเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมเข้าไปด้วย เช่น

สัญลักษณ์นาค ในตำนานดั้งเดิมของลาวเชื่อว่า นาคหรืองูน้ำขนาดใหญ่ที่อาศัยอยู่ในลำน้ำวังม และลำน้ำโขง นาคจึงเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ (พร้อม ๆ กับเป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาที่มาจากอินเดีย) และความอุดมสมบูรณ์ กลุ่มคนเชื้อสายไท-ลาวจึงนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำ เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำวังม หรือลุ่มน้ำต่าง ๆ ของประเทศไทยในปัจจุบัน

ส่วนกรณีของผ้าอินโดนีเซียนั้น การศึกษาของ Hitchcock (1985:21-24) ก็ค้นพบประเด็นการศึกษานี้เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายของผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ นั้น จะสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงอย่างชัดเจน เช่น ลวดลายของผ้าที่ใช้ในงานศพของชาวพื้นเมืองในเกาะ Lampung และ Sumbawa เป็นเรื่องราวชีวิตภายหลังที่ดับสูญไปแล้ว โดยมีรูปเรือแห่งความตายขนาดใหญ่บรรทุกดวงวิญญาณ ทรัพย์สมบัติ และเครื่องใช้ที่จำเป็นในชาติหน้า ซึ่งก็คล้ายคลึงกับลวดลายผ้าของชาวหมู่เกาะ Timor ที่อาจเพิ่มรูปนก และเมล็ดข้าวเพิ่มเติมเข้าไป ส่วนผ้า *lamak* ของชาวหมู่เกาะ Bali ที่ใช้ในงานเฉลิมฉลองในบริเวณวัด มักปรากฏรูปเสาบ้าน เกลือ และจินตนาการเกี่ยวกับทะเลที่มักจะมีรูปบ้านเรือนและผู้คนที่ทำเสียงซ็พอยู่กัทะเล

ในขั้นนี้ พวกเรามองเห็นว่า ผ้า กระบวนการทอผ้า และการใช้ประโยชน์จากผ้า นั้น ยังมีมิติที่เกี่ยวเนื่องกับโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิง (รวมทั้งของชุมชนโดยรวม) ซ่อนอยู่ และถือได้ว่าเป็นประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจมากที่ควรจะได้รับ การตรวจสอบต่อไป โดยเฉพาะภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านภาคอีสานในปัจจุบัน

คำถามสำคัญในการวิจัย

(Research Questions)

จากการศึกษา และทบทวนผลงานที่เกี่ยวข้องในการศึกษาวิจัยเรื่องผ้า ดังที่นำเสนอในหัวข้อที่ผ่านมานั้น พวกเรามองเห็นว่า ประเด็นการศึกษาเรื่อง "ผ้า" ที่สำคัญทั้ง 5 ประเด็น (ประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์, การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ, การอบรมขัดเกลาทางสังคมที่มีต่อเพศหญิง, บทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิง, และความเชื่อและโลกทัศน์ทางศาสนาของผู้หญิง) มีความสำคัญต่อการวิจัยครั้งนี้ใน 3 ประการ คือ

ประการแรก ประเด็นการศึกษาเหล่านี้ เป็นผลมาจากการรวบรวมและสังเคราะห์จากเอกสารการวิจัย บทความ และรายงานที่เกี่ยวข้อง การเรียนรู้จากผลการศึกษาที่มีอยู่ก่อนแล้ว ช่วยให้พวกเรามองเห็นว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้มีมากน้อยเพียงใด มีประเด็นหรือข้อค้นพบอย่างไรบ้าง จากนั้นพวกเราจึงใช้องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์ขึ้นมา เป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษาวิจัยของเราต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใช้เป็นฐานความรู้สำคัญในการตั้งคำถามการวิจัยและพัฒนาแนวทางในการศึกษาวิจัยของเราเองต่อไป

ประการที่สอง เนื่องจากพื้นที่ในการศึกษาวิจัยของเราเป็นหมู่บ้านชนบท 3 แห่งในภาคอีสาน ดังนั้นองค์ความรู้เรื่อง "การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง" ที่พวกเรารวบรวมมาจากภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยและจากต่างประเทศ ซึ่งแตกต่างกันทั้งด้านพื้นฐานทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม จึงเป็นฐานสำคัญสำหรับการเปรียบเทียบและอธิบายปรากฏการณ์หรือประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องสัมพันธ์กันภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านชนบทภาคอีสาน ดังที่พวกเราจะนำเสนอในตอนต่อไป

ประการที่สาม จากการทบทวนผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ช่วยให้พวกเรามองเห็นว่า การทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิมของมนุษยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับวิถีชีวิตและบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคม การทำความเข้าใจประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าจึงไม่สามารถแยกออกจากเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการคือ (1) ระบบสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยรวมของชุมชน และ

(2) วิถีชีวิตและบทบาทด้านต่าง ๆ ของผู้หญิงในชุมชน ดังนั้น เพื่อที่จะอธิบายปรากฏการณ์ หรือ "วัฒนธรรมการทอผ้า" ของกลุ่มชาติพันธุ์ใด ๆ (ในกรณีนี้เป็นวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวชนบทอีสาน) พวกเราจะละเอียดพื้นฐานระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ไม่ได้เลย

จากการรวบรวมและสังเคราะห์ประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผ้าและการทอผ้าที่ปรากฏอยู่ในผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ช่วยให้เราพัฒนาคำถามสำคัญสำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้ว่า "ผ้าและกระบวนการทอผ้ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิต และบทบาททางสังคมวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานอย่างไร ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านชนบทอีสานปัจจุบัน" หรืออาจตั้งเป็นคำถามที่กระชับและรัดกุมได้ว่า "ทำไมผู้หญิงอีสานต้องทอผ้า"

ในการตอบคำถามการวิจัยดังกล่าว พวกเราจะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสานในชุมชนชนบทอีสาน ทั้ง 3 แห่งที่พวกเราศึกษา คือ (1) บ้านกุดตาใกล้ ตำบลสายนาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ (2) บ้านแต้ ตำบลแต้ อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา และ (3) บ้านธงชัย (จะโปะ) ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ตามลำดับ

ระเบียบวิธีวิจัย

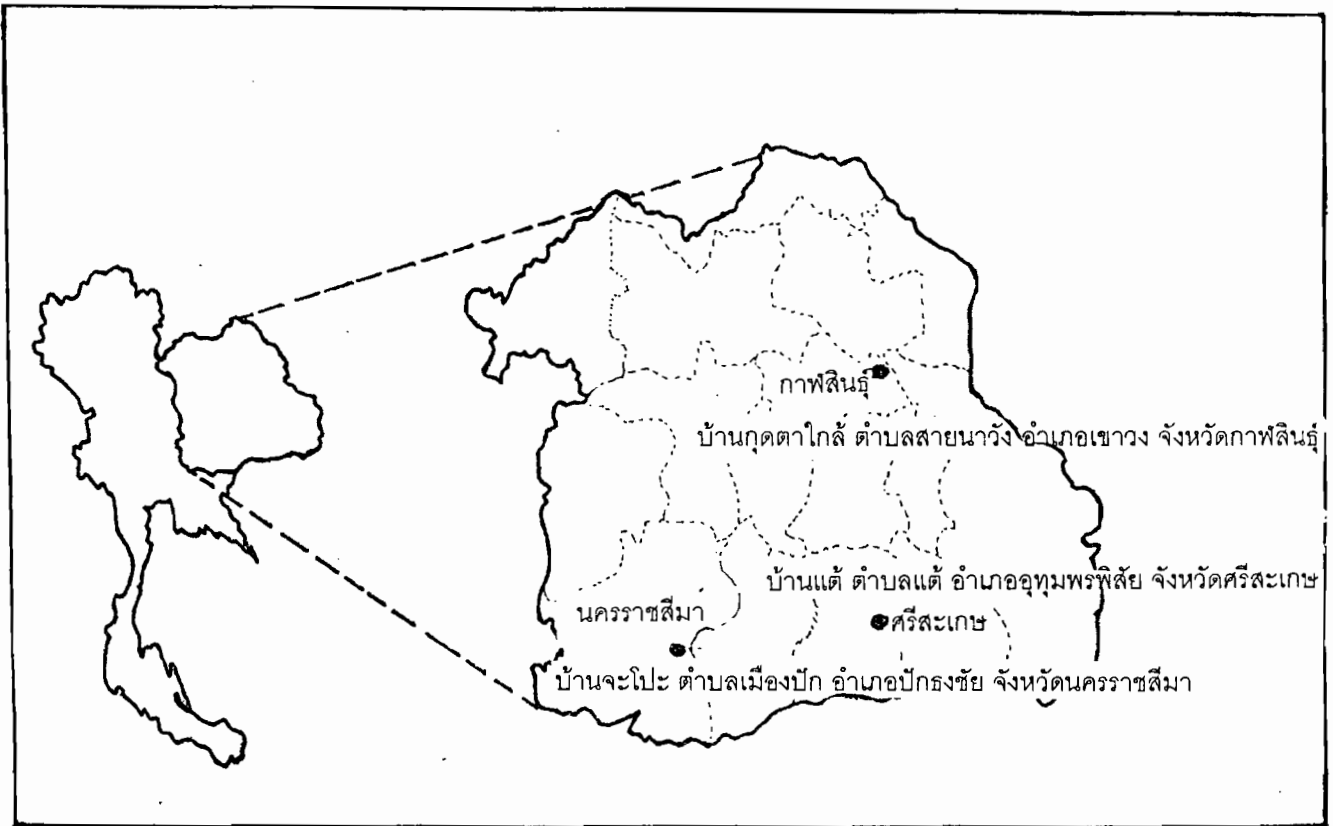
(Research Methodology)

รูปแบบของการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา ซึ่งเป็นรูปแบบการวิจัยที่พวกเราใช้เป็นประจำในการทำงานชุดต่าง ๆ ที่ผ่านมา กล่าวคือ พวกเราให้ความสำคัญอย่างมากกับการที่นักวิจัยทุกคนจะต้องลงมือทำงานภาคสนามด้วยตัวเอง เข้าไปกินไปอยู่ในชุมชน เรียนรู้วิถีชีวิต ปรากฏการณ์ เหตุการณ์ เงื่อนไข และความเป็นจริงในชุมชน โดยอาศัยหลักการ กระบวนการ และวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาเป็นแนวทางสำคัญในการทำงาน ในการศึกษาครั้งนี้ พวกเราได้ศึกษาชุมชนหมู่บ้าน 2 แห่ง ได้แก่ บ้านกุดตาใกล้ และบ้านแต่อย่างละเอียดก่อนหน้าของการวิจัยครั้งนี้แล้ว ดังนั้น การกลับไปศึกษาชุมชนทั้งสองแห่งอีกครั้งในช่วงเวลาของการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นไปด้วยความสะดวกและใช้เวลาไม่มากนัก ส่วนชุมชนแห่งที่สามคือ บ้านจะโป๊ะนั้น เนื่องจากเป็นชุมชนที่พวกเราเพิ่งมีโอกาสเข้าไปศึกษาเป็นครั้งแรก เป็นชุมชนใกล้เมืองขนาดใหญ่ และเป็นชุมชนในเขตจังหวัดนครราชสีมาที่พวกเรารู้สึกคุ้นเคยน้อยมาก ดังนั้น พวกเราจึงใช้เวลาในการศึกษาชุมชนแห่งที่สามมากเป็นพิเศษ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เนื่องจากทำเลที่ตั้งของบ้านจะโป๊ะ อำเภอบักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา นั้น ตั้งอยู่ที่ใกล้กับทำงานใหม่ และที่พักอาศัยแห่งใหม่ของพวกเรา (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี)

การเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยพื้นที่ของชุมชน 3 แห่ง ได้แก่ บ้านกุดตาใกล้ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านแต่ตำบลแต่ อำเภอมุขมหารพัสัย จังหวัดศรีสะเกษ และบ้านจะโป๊ะ ตำบลเมืองปัก อำเภอบักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (โปรดดูแผนที่ประกอบ) เหตุผลสำคัญในการเลือกชุมชนหมู่บ้านทั้ง 3 แห่ง เป็นพื้นที่ในการวิจัย ได้แก่

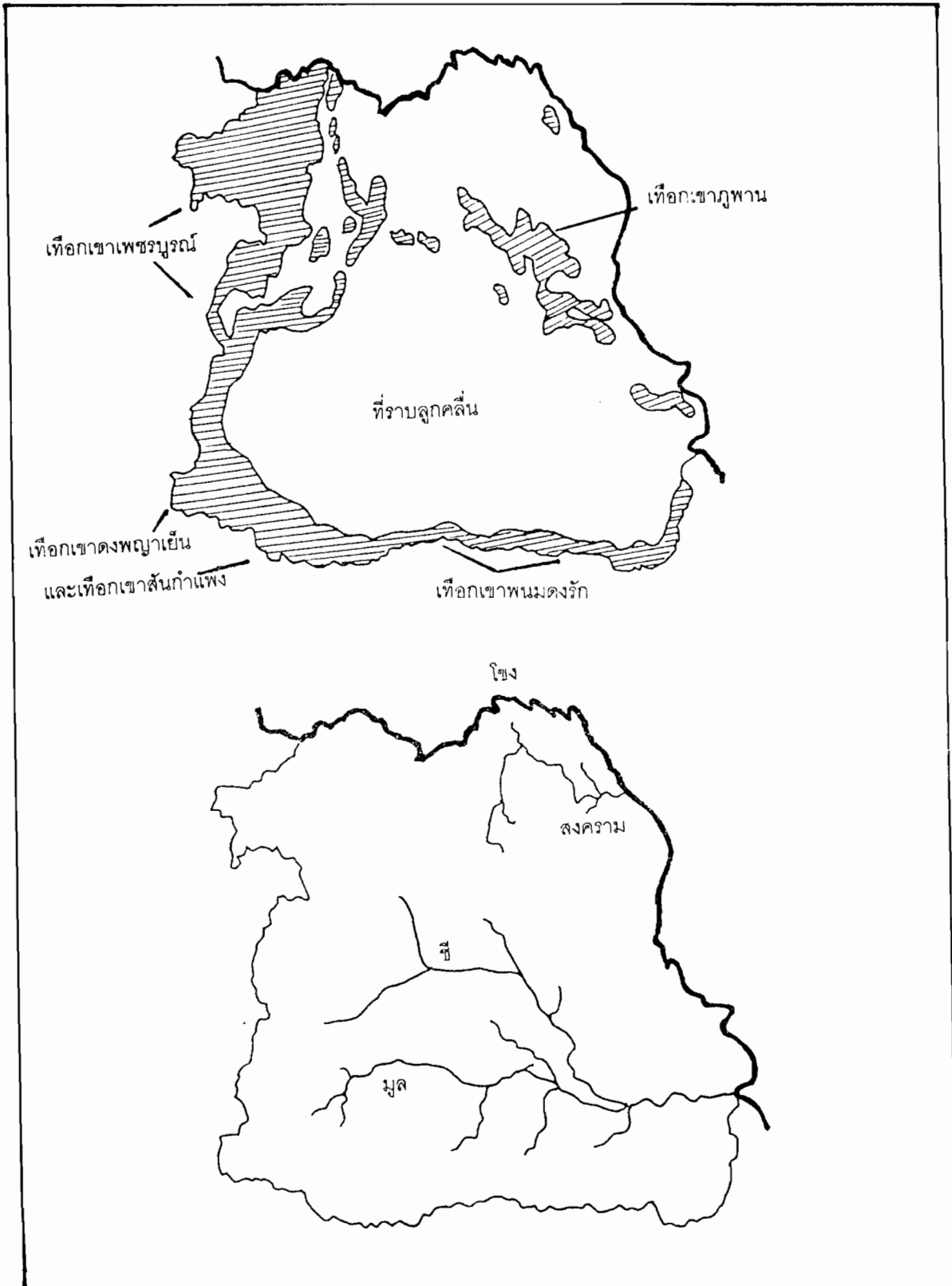
1. ชุมชนหมู่บ้าน 2 แห่งแรก เป็นชุมชนที่พวกเราได้ศึกษาภาพรวมของชุมชน และประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับ "กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง" ในชุมชนมาก่อนแล้ว การย้อนกลับไปศึกษาชุมชนเดิมและประเด็นการศึกษาที่ใกล้เคียงกันเมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง จึงเป็นโอกาสสำคัญในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงมิติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

แผนที่ที่ 1: พื้นที่ในการวิจัย ชุมชนหมู่บ้าน 3 แห่งในภาคอีสาน



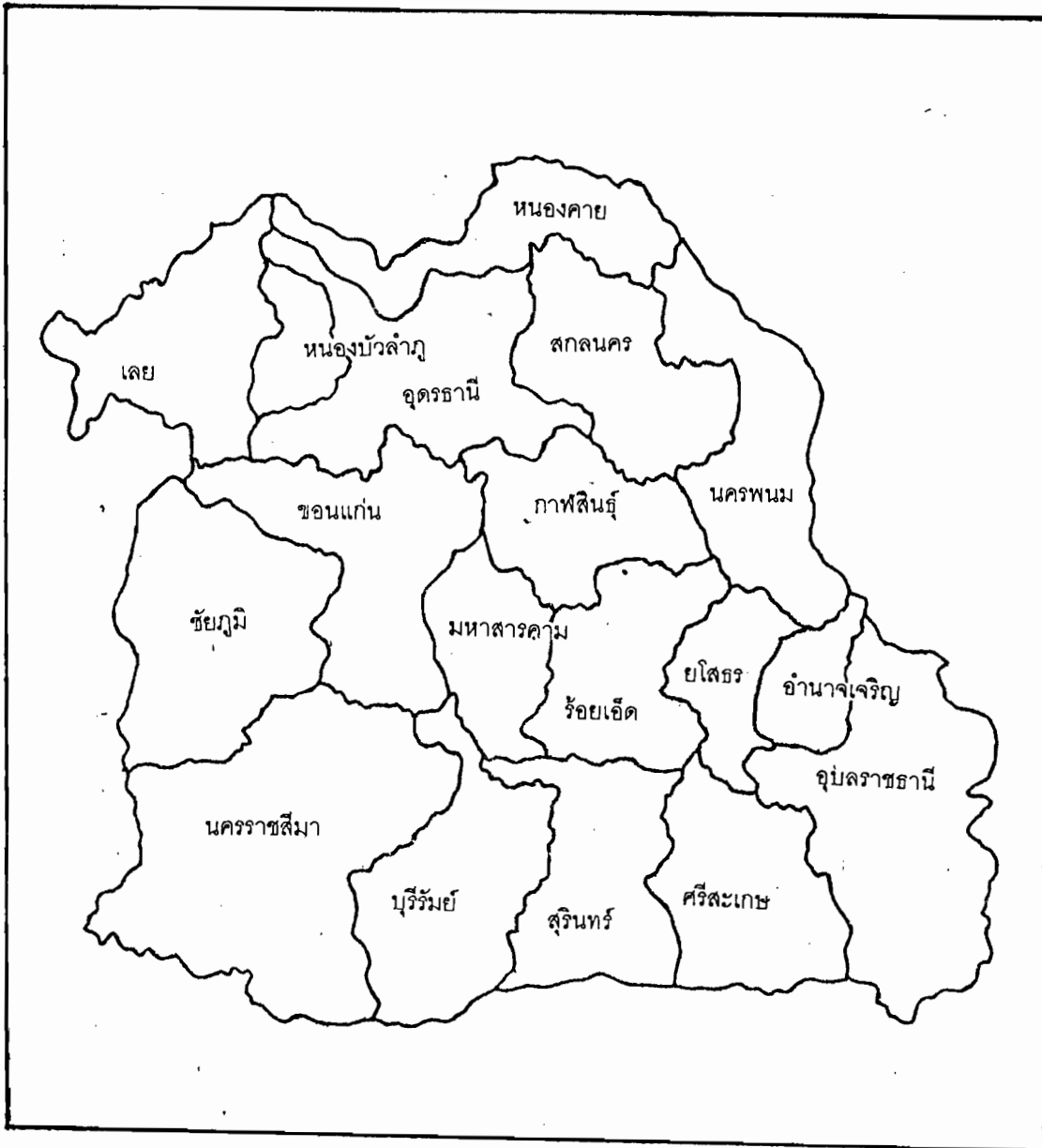
ที่มา: ดัดแปลงจาก Lovelace et al. (1988: 11)

แผนที่ที่ 2: ลักษณะทางกายภาพของภาคอีสาน



ที่มา: Lovelace et al. (1988: 12)

แผนที่ที่ 3: จังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน



ที่มา: ดัดแปลงจาก ประเทือง จินตสกุล (2528: 301)

ชน รวมทั้งเป็นโอกาสสำคัญในการตรวจสอบข้อมูล ปรับ และขยายประเด็นการศึกษาให้ครอบคลุมและรัดกุมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกรณีที่จะต้องขยายประเด็นการศึกษาเพื่อใช้สำหรับการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ เพื่อค้นหาข้อสรุปทั่วไปที่สามารถนำไปอธิบายปรากฏการณ์ลักษณะเดียวกันแต่เกิดขึ้นในระดับภูมิภาคต่อไป

2. เมื่อพิจารณาจากทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ชุมชนทั้งสามแห่งสามารถใช้เป็นตัวแทนชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ กาฬสินธุ์เป็นตัวแทนของชุมชนหมู่บ้านในเขตอีสานเหนือและกลาง ในขณะที่ศรีสะเกษและนครราชสีมาเป็นตัวแทนของชุมชนในเขตอีสานใต้

3. พื้นที่การวิจัยทั้ง 3 แห่ง สามารถให้ภาพรวมของกลุ่มชาติพันธุ์หลักในภาคอีสานได้ค่อนข้างชัดเจน กลุ่มชาติพันธุ์หลักในพื้นที่การวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ชุมชนภูไทกาฬสินธุ์ ชุมชนไทย-ลาวศรีสะเกษ และชุมชนไทลาวโคราชที่มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครราชสีมาเป็นพิเศษ โดยเฉพาะไทย-โคราชหรือไทเบ็ง (ปรีชา อุทระกุล 2535)

4. ชุมชนทั้งสามแห่งมีลักษณะร่วมกันอย่างชัดเจนในประเด็นที่ว่า การทอผ้าเป็นกิจกรรมหลักของผู้หญิงในชุมชน ผู้หญิงมากกว่าสามในสี่ของผู้หญิงทั้งหมดในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการทอผ้าของครอบครัว อย่างไรก็ตาม ชุมชนทอผ้าบ้านจะโปะ แห่งอำเภอบักธงชัยมีลักษณะการทอผ้าแบบอุตสาหกรรมมากกว่าชุมชนสองแห่งแรก โดยใช้เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัย ใช้ทุน แรงงาน การจัดการ การตลาดและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในลักษณะที่ก้าวหน้ามาก ลักษณะความเหมือนและความแตกต่างดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบและการทำความเข้าใจพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนและกระบวนการทอผ้าได้อย่างชัดเจน

หน่วยในการวิเคราะห์ อาจกล่าวได้ว่า "ผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในกระบวนการทอผ้าในชุมชนหมู่บ้านอีสาน 3 แห่ง" เป็นหน่วยสำคัญในการวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจถึงวิถีชีวิต บทบาทหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงและการปรับเปลี่ยนของผู้หญิงในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน ผู้หญิงจึงมี

บทบาทสำคัญต่อการวิจัยครั้งนี้ เพราะเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ขณะเดียวกันก็เป็นกลุ่มตัวอย่างที่นักวิจัยจะต้องติดตาม สังเกต ทำความคุ้นเคยและให้ความสนใจมากที่สุดตลอดกระบวนการวิจัย ในขณะที่ ผู้ชาย โดยเฉพาะผู้นำครอบครัวและผู้นำชุมชน แม้จะมีบทบาทสำคัญในการให้ข้อมูลภาพรวมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงและข้อมูลจากเพศตรงข้าม แต่สำหรับการวิจัยครั้งนี้ "ผู้ชายอีสาน" ไม่ใช่หน่วยการวิเคราะห์และไม่ใช่อัตนวิสัยของการวิจัย (focus) แต่อย่างไร

เครื่องมือและวิธีการ เก็บข้อมูล เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ทางมานุษยวิทยา พวกเราจึงไม่ได้ใช้เครื่องมือ เช่น แบบสอบถาม แบบบันทึกการทดลอง หรือแบบสัมภาษณ์ แต่จะให้ความสำคัญอย่างมากกับเทคนิคการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การจดบันทึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลประวัติชีวิตหรือประวัติศาสตร์บอกเล่ารวมทั้งการตรวจสอบข้อมูล เอกสารหรือผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลทั้งที่ได้จากการศึกษาภาคสนามและการศึกษาเอกสารจะได้รับการตรวจสอบความถูกต้อง แยกกลางกระดาษขนาด 3x7 นิ้วตามหัวข้อหรือประเด็นสำคัญของการศึกษา จากนั้น จึงเป็นขั้นตอนของการเขียนวิเคราะห์และตีความหมายข้อมูล

ควรกล่าวด้วยว่า พวกเราได้ทำงานในการวิเคราะห์และตีความหมายของข้อมูลอยู่ตลอดขั้นตอนต่าง ๆ ของการวิจัย ทั้งในสนาม ในการประชุมที่นักวิจัย ในการเขียนรายงาน หรือแม้กระทั่งในการตรวจสอบรายงานฉบับร่าง การวิเคราะห์และตีความหมายของนักวิจัยจะได้รับการถกเถียง พูดคุย แลกเปลี่ยนแล้วนำไปปรับปรุงแก้ไขในรายงานวิจัยอยู่เสมอ อันเป็นลักษณะพลวัต ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยานั้นเอง

กระบวนการทำงานเหล่านี้เป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่สุดส่วนหนึ่งที่พวกเราได้เน้น ได้เรียนรู้และให้ความสำคัญอย่างมากในการทำงานทุกชิ้นของพวกเรา

บทที่ 2

ผู้หญิงในโครงสร้างสังคมไทย:

ประเด็นนำเสนอทางทฤษฎี เกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทย

(Women in Thai Social Structure:

Theoretical Arguments with an Emphasis on

Women in Isan Sociocultural Structure)

การวิจัยครั้งนี้พยายามจะทำความเข้าใจบทบาทและวิถีชีวิตของ "ผู้หญิง" ในชุมชนหมู่บ้านภาคอีสาน โดยใช้ "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" เป็นจุดเริ่มต้นหรือข้อมูลสำคัญของการวิจัย ในวงวิชาการทางมานุษยวิทยานั้น การศึกษาบทบาทและวิถีชีวิตของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ นับได้ว่าเป็นประเด็นการศึกษาที่ได้รับความสนใจมากที่สุดประเด็นหนึ่ง เนื่องจากผู้หญิงในแต่ละสังคมวัฒนธรรมมีบทบาททางสังคมแตกต่างกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิง ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระดับรากฐานที่ก่อรูปขึ้นมาเป็น "โครงสร้างหลัก" ของแต่ละสังคมวัฒนธรรม บ่อมแตกต่างกันออกไปด้วย นักมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ให้ความสนใจว่ามีเหตุผล เงื่อนไข หรือกระบวนการอะไรที่หล่อหลอมบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างเพศในแต่ละสังคมวัฒนธรรม รวมทั้งพยายามทำความเข้าใจด้วยว่า บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างเพศที่เน้นความสำคัญของเพศชายนั้น เป็นปรากฏการณ์สากลหรือไม่ และการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยใช้ฐานคติของแนวคิดทางทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากสังคมวัฒนธรรมตะวันตกนั้น มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับการวิเคราะห์และตีความหมายปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายหรือไม่ อย่างไร

เนื้อหาสำคัญของบทที่ 2 จะเป็นการทบทวนประเด็นการศึกษาและข้อถกเถียงทางทฤษฎีว่าด้วย "บทบาทและสถานภาพของผู้หญิง" ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของไทย โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับบทบาททางสังคมของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน พวกเรานำเสนอประเด็นดังกล่าว โดยการเรียนรู้จากผลการศึกษาของนักวิชาการไทยและนักวิชาการต่างชาติ พวกเราแบ่งประเด็นการนำเสนอทางแนวคิดทางทฤษฎีดังกล่าวออกเป็น 3

ตอนคือ บทบาทและวิถีชีวิตของผู้หญิงในระบบสังคมวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
สังคมวัฒนธรรมไทย และสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านอีสาน

2.1 บทบาทของผู้หญิงในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

(Women in the Sociocultural Context of Southeast Asia)

ผลการศึกษาเกี่ยวกับ "บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในเอเชียอาคเนย์" ของนัก
วิชาการ (โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา) ชาวตะวันตก พบว่ามีข้อสรุปทั่วไปที่สอดคล้องกัน
ประการหนึ่ง ก็คือ เมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมหรือภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก
แล้ว ผู้หญิงในเอเชียอาคเนย์มีบทบาทและสถานภาพทางสังคมค่อนข้างสูง กล่าวคือ สังคม
วัฒนธรรมของเอเชียอาคเนย์ ไม่ว่าจะ เป็นประเทศต่าง ๆ ในบริเวณคาบสมุทรแหลมทอง
หรือหมู่เกาะเป็นระบบสังคมวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีบทบาทด้านต่าง ๆ ในสังคมที่
"เกื้อกูล" กับผู้ชาย หรือบางกรณีก็สามารถทดแทนบทบาทของผู้ชายได้ โดยไม่มีความแตก
ต่างหรือความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างเพศมากนัก เอเชียอาคเนย์เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่ตรง
กลางระหว่างกระแสอารยธรรมของโลก 2 กระแส นั่นคือ อารยธรรมอินเดียและอารย
ธรรมจีน และอารยธรรมทั้งสองกระแสก็บทบาทสำคัญในฐานะรากฐานของสังคมวัฒนธรรม
สมัยใหม่ของประเทศต่าง ๆ ในดินแดนดังกล่าว เช่น การรับเอาศาสนาหลักจากอินเดีย
(พุทธ พราหมณ์หรือฮินดูและอิสลาม) เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อและศาสนาดั้งเดิมของ
ชาวพื้นเมือง (ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีและวิญญาณ) หรือการติดต่อด้านการค้ากับ
อาณาจักรจีนโบราณ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งอารยธรรมหลัก
ข้างต้นแล้ว ระบบสังคมวัฒนธรรมของเอเชียอาคเนย์ปัจจุบันแตกต่างกับสังคมวัฒนธรรมของ
จีนและอินเดียอย่างชัดเจนในแง่ของบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคม (Ong 1989;
Errington 1990)

บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ อาจจะพิจารณา
ได้จากผลการศึกษาต่อไปนี้

Belo (1949 อ้างถึงใน Errington 1990:1-3) เขียนถึงบทบาทของผู้หญิงใน
หมู่เกาะ Bali ของอินโดนีเซียในทศวรรษ 1930s และ 1940s ว่า สังคมวัฒนธรรมของ

เกาะ Bali เป็นระบบสังคมวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกันระหว่างเพศชาย-หญิงเป็นพิเศษ เหมือนกับการทำงานประสานสอดคล้องกันระหว่าง "หมี-หยาง" ในปรัชญาของจีนโบราณ การแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างเพศในหลาย ๆ กรณีแทบจะเป็นเรื่องที่ไม่มีความหมาย ยกตัวอย่าง เช่น การมีลูกผู้หญิงก็มีค่าและมีความหมายเท่ากับลูกผู้ชาย ภรรยาสามารถทำหน้าที่หลาย ๆ อย่างแทนสามีได้ เมื่อเด็กแรกเกิดก็ไม่มีพิธีกรรมหรือเครื่องหมายพิเศษใด ๆ ว่าทารกชายสำคัญกว่าหญิง ไม่ว่าจะคนหนุ่มสาวหรือคนชรา "ความแตกต่างระหว่างเพศ" แทบจะไม่ใช้เรื่องสลักสำคัญในสังคมวัฒนธรรมของ Bali

Geertz (1973 อ้างถึงใน Errington 1990:2) นักมานุษยวิทยาคนสำคัญชาวอเมริกัน ได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาสังคมวัฒนธรรมของ Bali อีกครั้งเมื่อหลายทศวรรษให้หลัง ท่านก็บันทึกเกี่ยวกับบทบาทของทั้งสองเพศในลักษณะเดียวกับ Belo ท่านเขียนว่าผู้ชายและผู้หญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็ศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ เครือญาติหรือแม้กระทั่งการแต่งกาย เมื่อพิจารณาจากประเพณีและสัญลักษณ์ที่แสดงออกมาอย่างละเอียดแล้ว อาจกล่าวได้ว่า สังคมวัฒนธรรมของชาว Bali เกือบจะเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญทั้งสองเพศเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง (unisex society)

จากการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ Ilongots ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนที่ยังชีพด้วยการทำไร่แบบถางแล้วเผา (slash and burn) ในเขตภูเขาภาคเหนือของเกาะ Luzon ประเทศฟิลิปปินส์ Rosaldo (1980 อ้างถึงใน Ong 1989:297) ชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายในสังคมวัฒนธรรมของ Ilongots ต่างมีความเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน มีบทบาทหน้าที่ในสังคมที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผู้หญิงทำงานบ้าน ผู้ชายทำงานในไร่และล่าสัตว์ แต่ "กิจกรรมล่าห้วยมนุษย์" ของผู้ชายที่ต้องผจญภัยและออกไปติดต่อกับโลกภายนอก มีโอกาสเขียนหนังสือและใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจ เช่น อำนาจรัฐในเมือง ทำให้ผู้ชายมีสถานภาพและเกียรติยศที่แตกต่างไปจากผู้หญิง

แม้ว่าความแตกต่างระหว่างเพศจะเกิดขึ้น เมื่อมีการติดต่อกับโลกภายนอก เช่น อำนาจรัฐ การศึกษา หรือตลาดการค้า หากพิจารณาจากแง่มุมของคนในสังคมวัฒนธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าความแตกต่างดังกล่าว ไม่ใช่ความแตกต่างทางเพศตามความหมายของ

สังคมวัฒนธรรมตะวันตก หากแต่เป็นความแตกต่างที่เน้นความเกื้อหนุนกันและอยู่ร่วมกัน ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงในสังคม ไม่ใช่การเอารัดเอาเปรียบ ไม่ใช่การกดขี่และไม่ใช่การ แก่งแย่งแข่งขันระหว่างเพศ กรณีนี้อาจพิจารณาได้จากผลงานของ Keyes (1991:94) ที่กล่าวถึงว่า แม้ผู้หญิงในประเทศสยาม (ชื่อเดิมของประเทศไทยก่อน พ.ศ. 2482) จะไม่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ แต่ผู้หญิงก็มีความรู้ในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการจัดการดูแล ครอบครัว การเกษตร การทอผ้า การค้าขาย หรือความรู้ความสามารถพิเศษในการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ความรู้และความสามารถเหล่านี้ แม้จะมี "เกียรติยศ" น้อยกว่า ความรู้ที่ได้จากโรงเรียน แต่ก็ความรู้เป็นส่วนที่จำเป็นที่สุดสำหรับบทบาททางสังคมของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมสยามดั้งเดิม

บทความของ Ong (1989) เป็นบทความที่ให้ภาพรวมและข้อโต้แย้งต่าง ๆ ของ การศึกษาบทบาทของผู้หญิงในเอเชียอาคเนย์ได้ชัดเจนมากชุดหนึ่ง บทบาทและสถานภาพ ของผู้หญิงในระบบสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้ ทั้งดินแดนคาบสมุทรและหมู่เกาะ ตามที่ Ong ได้รวบรวมไว้ มีแง่มุมหลายประเด็นที่น่าสนใจคือ อำนาจและการใช้อำนาจ ทางสังคมที่วางอยู่บนรากฐานของระบบอาวุโสมากกว่าความแตกต่างระหว่างเพศ บทบาท และหน้าที่ทางสังคมที่เกื้อหนุนกันระหว่างเพศชาย-หญิง ฝ่ายชายเป็นผู้จ่ายค่าสินสอดและ ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในพิธีแต่งงาน การให้ความสำคัญกับเครือญาติทั้งสองฝ่าย การสืบทอด และการนับถือผีฝ่ายหญิง รูปแบบการอยู่อาศัยหลังการแต่งงานท่ามกลางเครือญาติของฝ่าย หญิง รวมทั้งการหย่าร้างที่ค่อนข้างง่าย แต่ภายหลังการหย่าร้างฝ่ายหญิงยังมีคุณค่าและมี โอกาสในการแต่งงานใหม่ค่อนข้างสูง เป็นต้น เนื้อหาหรือหลักการสำคัญในการจัดระบบ สังคมเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นเหตุผลประการสำคัญที่อธิบายว่า ทำไมผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรม เอเชียอาคเนย์ จึงมีสถานภาพและบทบาททางสังคมที่ค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิง ในระบบสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ ของโลก

Errington (1990:3-5) ก็ให้คำอธิบายในลักษณะที่ใกล้เคียงกันว่า การที่ผู้หญิง ในเอเชียอาคเนย์มีบทบาทสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับผู้หญิงในเอเชียใต้ เช่น อินเดีย ปากีสถาน อาจเป็นเพราะว่า โครงสร้างของครอบครัวที่ให้ความสำคัญกับเครือ

ญาติทั้งสองฝ่าย ทำให้เด็กมีโอกาสใกล้ชิดทั้งเครือญาติฝ่ายแม่และพ่อ ผู้หญิงยังเป็นผู้สืบทอดมรดกจากพ่อแม่ ฝ่ายชายต้องรับผิดชอบค่าสินสอดและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในการแต่งงานมากกว่าฝ่ายหญิงทำให้การมีลูกผู้หญิงไม่ได้กลายเป็นภาระทางการเงินของครอบครัวแต่อย่างใด ซึ่งตรงกันข้ามอย่างเห็นได้ชัดกับสังคมวัฒนธรรมของเอเชียใต้ นอกจากนี้แล้ว ผู้หญิงในเอเชียอาคเนย์ยังมีบทบาทในการจัดการและควบคุมการเงินภายในครอบครัว การค้าขายในท้องถิ่น รวมทั้งในกรณีที่จำเป็นผู้หญิงในสังคมชาวไร่นาจของเอเชียอาคเนย์แทบทุกแห่งสามารถทำงานของฝ่ายชายได้ด้วย เช่น การคราดไถนา แม้ว่าจะเป็นการงานของผู้ชายโดยตรง แต่ผู้หญิงก็สามารถไถนาหรือคราดนาแทนผู้ชายได้ ในกรณีที่ผู้ชายมีความจำเป็นต้องทำงานที่เกี่ยวข้องกับภายนอกชุมชน เป็นต้น

2.2 บทบาทของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมไทย (Women in Thai Sociocultural Context) อาจกล่าวได้ว่า บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมไทยนั้น ถือเป็นกรณีตัวอย่างอันหนึ่งที่ยืนยันถึงบทบาททางสังคมที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในเอเชียอาคเนย์ นักมานุษยวิทยาและผู้เชี่ยวชาญด้านไทยศึกษาต่างก็สนับสนุนข้อค้นพบทางทฤษฎีดังกล่าวอย่างชัดเจน

ในจดหมายเหตุของ Simon La Loubere หมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงกิจวัตรประจำวันของชาวบ้านผู้ชายและผู้หญิงในราชอาณาจักรสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่าผู้ชายขี้เกียจมาก พวกเขาเกือบจะไม่ทำอะไรเลย วัน ๆ เอาแต่นั่ง ๆ นอน ๆ พักผ่อน สบายหรือไม่นอนหลับ (ในขณะที่ผู้หญิง) ต้องไถพรวนดิน ต้องวิ่งกับการซื้อขายของในตลาด (อ้างถึงใน Kirsch 1982) ภาพวิถีชีวิตของชาวสยามในอดีตจากจดหมายเหตุดังกล่าว แม้จะไม่ได้ให้รายละเอียดและข้อเท็จจริงมากนัก แต่ก็สามารถใช้เป็นข้อมูลประวัติศาสตร์อย่างหนึ่งในการสนับสนุนข้อเสนอกับบทบาททางสังคมของผู้หญิงไทยในอดีต โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ บทบาทเศรษฐกิจ การค้าขายและการจัดการในครัวเรือนที่เป็นงานหลักของผู้หญิงสยามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

Kirsch (1982) พยายามที่จะอธิบายถึงเหตุผลสำคัญที่ "ผู้หญิงสยาม" หรือผู้หญิงไทยในปัจจุบันมีบทบาทสำคัญอย่างมากในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ท่านนำเสนอว่า จริง ๆ

แล้ว ระบบเศรษฐกิจไทยในส่วนที่คนไทยมีบทบาทสำคัญ (ไม่ใช่คนไทยเชื้อสายจีน) ได้แก่ ในส่วนของเศรษฐกิจที่ไม่ใช่ภาคธุรกิจสมัยใหม่นั้น ตกอยู่ในกำมือของผู้หญิงเป็นส่วนมาก บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงไทยดังกล่าว อาจสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของพุทธศาสนาใน ส่วนที่ว่า ผู้ชายไทยตามประเพณีนั้นต้องบวชเพื่อสืบทอดพุทธศาสนาและมีโอกาสเรียนรู้ ชีวี วัชหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาได้มากกว่าผู้หญิง การอุทิศตนให้กับศาสนา (อย่าง น้อยหนึ่งพรรษา) การเรียนรู้หนังสือจากโรงเรียนวัด และโรงเรียนรัฐบาลในเวลาต่อมา มีส่วนทำให้ผู้ชายไทยให้ความสนใจกับอาชีพรับราชการ หรืออาชีพที่เน้นการเดินทางติดต่อกับภายนอกชุมชนมากกว่าการค้าขายภายในท้องถิ่น ในขณะที่ผู้หญิงไทย ซึ่งไม่สามารถบวช เพื่อสืบทอดศาสนาได้เหมือนกับผู้ชาย แต่การทำบุญที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของผู้หญิงไทยก็คือ การให้ กำเนิดบุตรชายเพื่อบวชพระในร่มเงาของพุทธศาสนา ดังนั้น ภารกิจหลักของผู้หญิงไทยจึง เน้นกิจกรรมทางโลก (โดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ) มากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงต้องทำ งานหนักเพื่อนำผลผลิตที่ได้มาค้าจุนครอครอบครัวและทำบุญในพุทธศาสนา เพื่อหวังผลในชาติ หน้า ภายใต้บทบาทหน้าที่ของ "ลูกสาว ภรรยาและแม่" ในชุมชนไทย

ในลักษณะเดียวกัน อคิน รพีพัฒน์ (2533) ก็ให้คำอธิบายในลักษณะเดียวกันว่า ผู้ หญิงไทยจำเป็นต้องมีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจและงานในครอบครัวเพราะว่าในฐานะ ที่เป็น "ลูกสาว" นั้น ไม่สามารถบวชเพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่ได้เหมือนเช่นลูกชาย ลูกสาว จึงต้องทดแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยวิธีการอื่น เช่น ดูแลเอาใจใส่พ่อแม่ยามแก่เฒ่า ช่วยเหลือ งานบ้าน เลี้ยงดูอุปการะน้องรวมทั้งหาเงินเพื่อสนับสนุนครอบครัว ด้วยความกตัญญูทศเวที ในการทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ ผู้หญิงไทยส่วนหนึ่งจึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมทาง เศรษฐกิจมากเป็นพิเศษ ตามความเห็นของท่านแล้ว ปราบกฏการณ์ "ผู้หญิงอาชีพพิเศษ" และปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในสังคมไทยปัจจุบัน ก็ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับคำอธิบายดังกล่าวนี้ได้อีกด้วย

อันที่จริง สถานภาพของผู้หญิงตามความเชื่อของพุทธศาสนานั้นต่ำกว่าผู้ชาย เนื่อง จากผู้หญิงไม่สามารถบวชพระเพื่อสืบทอดศาสนาได้ แต่ความแตกต่างด้านสถานภาพ เมื่อ พิจารณาจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านไทยแล้ว บทบาทและสถานภาพดัง

กล่าวแตกต่างกันก็จริง แต่เป็นความแตกต่างที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ไม่ใช่ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงที่มีความหมายของการกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบทางเพศแฝงอยู่ ดังคำอธิบายที่ปรากฏในผลงานของ Keyes (1991:94) ที่ว่า

งานทำนุบำรุงคณะสงฆ์ของผู้หญิงเป็นงานที่มีคุณค่าสูงยิ่ง เพราะว่าภัตตาหารและปัจจัยต่าง ๆ ที่ผู้หญิงนำไปถวายเป็นประจำนั้น ทำให้พระสงฆ์สามารถอุทิศตนเพื่อภารกิจทางศาสนาและการศึกษาได้อย่างเต็มที่ จากมุมมองของคนภายนอก สถานภาพของผู้หญิงที่ไม่รู้หนังสืออาจจะต่ำกว่าหรือเสียเปรียบพระสงฆ์และผู้ชายที่ได้รับการศึกษา อย่างไรก็ตาม เมื่อจากแง่มุมที่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชาย-หญิงในสังคมสยามดั้งเดิมแล้ว ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว เป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

นอกจากมิติของพุทธศาสนาและกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ควรกล่าวถึงด้วยว่า ในสังคมไทยดั้งเดิม หรือสังคมไทยก่อนการรับวัฒนธรรมตะวันตกและการรับอิทธิพลของระบบทุนนิยมนั้น "ผู้หญิง" มีสถานภาพที่เสริมหรือเกื้อหนุนกับ "ผู้ชาย" อย่างมาก เมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้อค้นพบจากการศึกษาบทบาทผู้หญิงไทยในพิธีกรรมทางศาสนาของปราณี วงษ์เทศ (2533:109-118) ได้ยืนยันถึงสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทยดังกล่าวค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ

...พื้นฐานทางโครงสร้างของสังคมไทยในอดีต ที่ให้ความสำคัญกับการสืบเชื้อสายฝ่ายหญิง รวมทั้งการตั้งถิ่นฐานกับครอบครัวฝ่ายหญิงหลังการแต่งงาน ผู้ชายจึงมีฐานะเหมือนเป็นแขกท่ามกลางหมู่ญาติของฝ่ายภรรยา ...ผู้หญิงเป็นผู้ยุติคดี ขณะที่ผู้ชายต้องบวชหรือไปเป็นทหาร ไปได้เมียที่อื่น ผู้หญิงจึงเป็นเจ้าของหมู่บ้านที่แท้จริง นับแต่เป็นเจ้าของที่ดินการผลิต และเป็นผู้รับผิดชอบในการประกอบพิธี เช่น ไหว้ผีของตระกูล หรือของหมู่บ้านชุมชนของตนเอง... (2533:116)

แม้ว่าผลการศึกษาที่พวกเราได้นำเสนอมาข้างต้น เป็นผลการศึกษาที่เน้นสังคมวัฒนธรรมของชาวสยามหรือชุมชนหมู่บ้านในภาคกลาง (ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) แต่บทบาท

และสถานภาพของผู้หญิงไทยในภูมิภาคอื่น ๆ ที่พวกเราจะกล่าวถึงต่อไปนี้ ก็มีลักษณะใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก เช่น ลักษณะของโครงสร้างสังคมที่เน้นบทบาทของผู้หญิงในสังคมหรือบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา Jack Potter นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันได้เข้ามาศึกษาภาคสนามที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ท่านได้บรรยายเกี่ยวกับความสำคัญของผู้หญิงและเครือญาติฝ่ายหญิงว่า

หลังจากที่แต่งงานแล้ว คู่สมรสในหมู่บ้านเชียงใหม่จะไปอาศัยอยู่ในบ้านพ่อแม่ของฝ่ายเจ้าสาว ถ้าเจ้าสาวเป็นคนสุดท้องซึ่งจะเป็นผู้ที่ได้รับบ้านเป็นมรดกจากพ่อแม่ คู่สมรสจะอาศัยอยู่นั้นอย่างถาวร ถ้าหากไม่ใช่ลูกคนสุดท้อง ทั้งสองมักจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของเจ้าสาวหนึ่งหรือสองปีแล้วจึงค่อยไปอาศัยอยู่อย่างถาวรในบริเวณใกล้ ๆ ส่วนมากมักจะเป็นบริเวณลานบ้านเดียวกัน...

การอยู่อาศัยแบบมาตาลัย (matrilocal) และแรงงานที่เจ้าบ่าวจะต้องให้แก่ครอบครัวของเจ้าสาว เป็นรูปแบบหนึ่งของการบริการเจ้าสาว อันเป็นวิถีทางของการตอบแทนผู้บรรพบุรุษทางฝ่ายหญิงของเจ้าสาวและครอบครัวของเธอที่ให้ความคุ้มครองดูแลเธอมาจนเติบโตใหญ่...

(พอดเตอร์ 2526:172-173)

บทบาทของผู้หญิงในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การนับถือผีฝ่ายหญิง และบทบาทของผู้หญิงด้านต่าง ๆ ในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ ยังปรากฏอยู่ในผลงานการศึกษาทางมานุษยวิทยาเรื่อง "ผีเจ้านาย" (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2527) และผลการศึกษาของนักวิชาการอีกหลายท่าน เช่น Bowie (1992; 1993) เป็นต้น

Chavivun Prachuabmoh (1985:279-305) นำเสนอบทบาทของผู้หญิงไทยเชื้อสายมาเลย์ในชุมชนแห่งหนึ่งของจังหวัดปัตตานี การศึกษาภาคสนามของท่านพบว่า ผู้หญิงไทยในชุมชนดังกล่าวมีบทบาทสำคัญอย่างมากในกิจกรรมการค้าขายของชุมชน ผู้หญิงมีทัศนคติในทางบวกอย่างมากกับอาชีพค้าขาย และทุกคนในชุมชน (รวมทั้งผู้ชาย) ยอมรับว่า

อาชีพค้าขายเป็นอาชีพของผู้หญิงและเป็นงานที่เหมาะสมกับผู้หญิงอย่างมาก ด้วยเหตุผลที่ว่า "(1) ผู้ชายไม่ทำการค้าเพราะเกียจคร้าน (2) ผู้หญิงมีความสามารถจัดการเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าได้ดีกว่า (3) ผู้ชายสนใจกิจกรรมทางศาสนามากกว่าการหาเงิน (4) ผู้หญิงพูดเก่งซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นมากในการค้าขาย (5) ค้าขายเป็นงานอิสระสามารถหยุดพักเมื่อไรก็ได้ (6) การค้าขายเป็นอาชีพที่สามารถทำได้แม้บริเวณหน้าบ้านตัวเอง (7) การค้าขายเป็นอาชีพที่ให้ผลกำไรงาม (8) ศาสนาอิสลามสนับสนุนการค้าขาย" ในขณะที่เดียวกัน ผู้ชายในชุมชนมุสลิมดังกล่าว ก็ให้เหตุผลว่า "(1) การค้าขายเป็นเรื่องที่น่าเบื่อผู้ชายชอบงานที่ใช้กำลังและน่าตื่นเต้นมากกว่า เช่น ขับแท็กซี่ (2) ผู้หญิงเชี่ยวชาญเรื่องการค้า (3) ผู้ชายมีงานอื่น ๆ ที่ต้องทำ เช่น งานในไร่นา (4) เนื่องจากการค้าขายเป็นงานของผู้หญิง จึงเป็นเรื่องที่น่าอายถ้าผู้ชายต้องไปทำงานของผู้หญิง" (1985: 292)

2.3 บทบาทของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านอีสาน (Women in the Socio-cultural Context of Isan) จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องในหัวข้อที่ผ่านมา พวกเราพบว่า มีคำหลักกลุ่มหนึ่งที่อธิบายบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั่วภูมิภาคเอเชียอาคเนย์มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับข้อเท็จจริง และเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน คำหลักกลุ่มดังกล่าวได้แก่ บทบาทที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกันระหว่างเพศชาย-หญิง (complementary or mutually support) บทบาทหลักในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและครอบครัวของผู้หญิง (major roles of women in economic activities and family affairs) และสถานภาพที่ค่อนข้างเสมอภาคของผู้หญิงในสังคม (relatively equal status of women)

พวกเราเชื่อว่า ภาพของผู้หญิงลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นภาพที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนหมู่บ้านอีสานเช่นกัน ผู้หญิงอีสานมีสถานภาพและบทบาททางสังคมที่น่าสนใจหลายประการ ดังที่พวกเราได้เรียนรู้จากผลการศึกษาต่อไปนี้

สถานภาพของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน ข้อสรุปทั่วไปที่กล่าวว่า สถานภาพของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานค่อนข้างเท่าเทียมหรืออย่างน้อยก็เกื้อหนุนกับสถานภาพของผู้ชาย เป็นคำกล่าวที่ไม่เกินความเป็นจริงแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาจากลักษณะการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนหมู่บ้าน โดยอาศัยโครงสร้างหลักพื้นฐาน 3 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง การสืบทอดทางฝ่ายหญิง ในครอบครัวของชาวอีสานส่วนมาก ลูกผู้หญิงคนสุดท้ายหลังจากแต่งงานจะไม่แยกเรือน ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า และสืบทอดมรดกจากพ่อแม่ ซึ่งส่วนใหญ่ ได้แก่ บ้าน ทุ่งนาและสัตว์เลี้ยง แม้ว่าชาวบ้านอีสานปัจจุบันจะนิยมแบ่งมรดกให้ลูกทุกคนเท่าเทียมกัน เนื่องจากที่ดินทำกินและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ประเพณีการสืบทอดมรดกผ่านฝ่ายหญิงยังคงได้รับการสืบทอดอยู่ในวิถีชีวิตจริง ลูกผู้หญิงคนสุดท้ายที่แต่งงานแล้วอยู่เลี้ยงดูพ่อแม่ หรือลูกคนอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่ดังกล่าว จะได้รับส่วน

แบ่งมรดกมากกว่าหรือพิเศษกว่าลูกคนอื่น ๆ เช่น ได้ที่นาใกล้หมู่บ้านที่อุดมสมบูรณ์ หรือได้ตัวบ้านพร้อมที่ดินเป็นมรดก เป็นต้น (Keyes 1975)

ประการที่สอง ภายหลังจากแต่งงานฝ่ายชายต้องอยู่ภายใต้อำนาจของกลุ่มเครือญาติฝ่ายหญิง เนื่องจากต้องย้ายเข้าไปอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง กลุ่มเครือญาติที่ทำหน้าที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มเจ้าโคตร ซึ่งประกอบด้วยญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจำนวนหนึ่ง เจ้าโคตรจะคอยอบรมสั่งสอนคู่บ่าวสาวเกี่ยวกับการใช้ชีวิต การครองเรือน รวมถึงคอยตัดสินหรือว่ากล่าวตักเตือนกรณีที่มีคู่สามี-ภรรยาทะเลาะกัน แม้ว่าเจ้าโคตรจะเป็นตัวแทนของญาติฝ่ายภรรยาที่คอยควบคุมสามีที่เข้ามาร่วมเครือญาติในฐานะที่เป็นแขก แต่เมื่อพิจารณาจากคำบอกสอนของเจ้าโคตรตามประเพณีของชาวอีสานแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนที่เน้นถึงบทบาทหน้าที่ที่เกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกันของทั้งสองฝ่าย ดังปรากฏในคำสอนของเจ้าโคตรต่อคู่บ่าวสาว ดังนี้

ฮัต เมีย เจ้าโคตรจะสอนเป็นคำกลอนอีสาน ดังนี้

ชีว่าในห้องคลองเมียบ้าอย่าง

หนึ่งเมียบให้เซ็ดเว็ยกบ้านการที่ของผัว

สองเมียบให้ชองฮับหม่มผัวมาเข็ยม

สามเมียบให้เป็นคนสัดข้อ

บ่มีใจเบี่ยงเบี้ยวมิชู้จากผัว

สี่เมียบให้ฮักษาเงินที่ผัวมอบ

อย่าเอาไปให้ชู้แพงไว้จ่ายเอง

ห้าเมียบอย่าคร้านการเว็ยกเบาหนัก

ให้ขยันขันแข็งอย่าเป็นคนคร้าน

ชีตผัว ชีว่าไปหน้าคลองผัวห้าอย่าง
 หนึ่งผัวให้ชู้ยกย่องเมียมิ่งของโต
 สองผัวอย่าชู้มช่อว่าเมียเป็นคนช้าย
 สามผัวเป็นคนหมั่นมีใจสัดขื่อ
 ชู้เขี่ยข้างพันชั้นเปลี่ยว
 สี่ผัวมอบเวียบบ้านให้แก่เมียโต

 การหุงหาอาหารแผ่นแพรผืนผ้า
 การกินใช้ภายในคู้ช้อย่าง
 กับทั้งเลี้ยงลูกเต้าคนใช้แขกคน
 ห้าผัวชู้จักให้เครื่องแต่งประดับโต

 เมียกะอย่าพาโลอยากได้หลายเหลือสิ้น
 ให้มันพอสมหน้าสมตามันจั่งแม่น
 อย่าให้เขาเว้าพินสือายหน้าหม่อมวล

 (ปรีชา พิณทอง 2537:140-141)

ประการที่สาม การนับถือเครื่องญาติทั้งสองฝ่าย มีผลทำให้เด็กที่เกิดและเติบโตในสังคมวัฒนธรรมอีสานมีความใกล้ชิดกับเครือญาติทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ ความใกล้ชิดดังกล่าวก็มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณลานบ้านเดียวกันของคนในเครือญาติเดียวกัน การอบรมขัดเกลาทางสังคมทั้งของเด็กผู้ชายและเด็กผู้หญิงผ่านทางญาติผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายก็มีส่วนทำให้บทบาทและหน้าที่ของทั้งสองเพศเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ การศึกษาบทบาทและหน้าที่ของผู้ชาย-ผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน โดยการวิเคราะห์และตีความหมายวัสดุทางวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ของพวกเรา (สุริยา สมุทคุปติและคณะ 2532; 2533) พวกเราพบว่าเด็กผู้หญิงเรียนรู้กระบวนการทอผ้าจากแม่และญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ผ้าทอของอีสาน จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมและพิธีกรรมผ่านภาวะของผู้หญิงอีสาน (ดังจะนำเสนอรายละเอียดในบทต่อไป) ในขณะเดียวกัน เด็กผู้ชายก็เรียนรู้การผลิตเครื่องจักสาน เครื่องมือประมง เครื่องมือล่าสัตว์รวมทั้งเครื่องมือเครื่อง

ใช้ในการทำไร่ทำนาจากพ่อและญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย นอกจากนี้ในชุมชนอีสานบางแห่ง การผลิตเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ เช่น หม้อดิน โถงดินเผา ฯลฯ ยังแสดงให้เห็นถึงการทำงานร่วมกันระหว่างเพศในชุมชนอีสานอีกด้วย

ประสบการณ์ในวัยเด็ก รวมทั้งกระบวนการทำงานของผู้ชาย-ผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานเหล่านี้ เป็นกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต แม้ว่าจะเริ่มขาดหายไปบ้างเมื่อเด็กหนุ่มสาวจำนวนมากต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่เมื่อกลับเข้ามาสู่วิถีชีวิตของชุมชนอีกครั้งหญิงชายลูกอีสานเหล่านี้ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมเหล่านี้อีกครั้ง แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้านอีสานจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของตลาดการค้า ความทันสมัยจากในเมืองและการศึกษาแผนใหม่จะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมของชุมชนอย่างรุนแรง แต่พวกเรามองเห็นว่า กระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมพื้นฐานดังกล่าวยังไม่หายไปไหน ยังคงทำงานอยู่ต่อไป แม้จะต้องปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมกับบริบทอย่างใหม่ก็ตาม บทบาทหน้าที่ทางสังคมของผู้ชาย-ผู้หญิงที่สังคมวัฒนธรรมอีสานคาดหวังนั้น ย่อมเปลี่ยนไป แต่เป็นการปรับเปลี่ยนที่วางอยู่บนรากฐานดั้งเดิม

พวกเราจะนำเสนอและวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวนี้อีกครั้งในบทต่อไป

โลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงอีสาน ระบบศาสนาของชุมชนหมู่บ้านอีสานคล้ายคลึงกับระบบศาสนาในชุมชนต่าง ๆ ของประเทศไทย คือเป็นระบบศาสนาที่มาจากการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบหลัก (ทั้งความเชื่อและพิธีกรรม) 3 อย่าง คือ พุทธศาสนานิกายเถรวาท ศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ การผสมผสานและความสลับซับซ้อน (syncreticism) ดังกล่าวนับว่าเป็นส่วนสำคัญของศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านอีสานโดยตรง (โปรดดูผลงานของ Kirsch 1977, 1982; Keyes 1983)

โลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงอีสานนั้น อาจพิจารณาได้จากแง่มุมต่อไปนี้

ประการแรก เนื่องจากศาสนาของชาวอีสานเป็นการผสมผสานความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิม (ผี) ให้เข้ากับศาสนาของทางราชการหรือรัฐไทย ซึ่งเป็นศาสนาที่มีต้นกำเนิดมาจากอารยธรรมอินเดีย ดังนั้น พวกเราควรพิจารณาด้วยว่าองค์ประกอบส่วนใด หรืออิทธิพลของศาสนาใดที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสานในปัจจุบัน ร่องรอยในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีและทรงเจ้าหลาย ๆ อย่างในชุมชนหมู่บ้านอีสาน เช่น ผีนางดั่ง หมอลำผีฟ้า ฯลฯ สะท้อนให้เห็นค่อนข้างชัดว่า บทบาทผู้นำในพิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชาวบ้านอีสานนั้น ส่วนใหญ่เป็นบทบาทของผู้หญิง (ปราณี วงษ์เทศ 2533) ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าสังคมวัฒนธรรมอีสานโดยพื้นฐานแล้ว ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงค่อนข้างมาก

ประการที่สอง ดังที่พวกเรานำเสนอมาบ้างแล้วว่า ในพุทธศาสนานั้นผู้หญิงบวชพระไม่ได้ แต่ผู้หญิงให้กำเนิดลูกชายที่สามารถบวชสืบทอดศาสนา และผู้หญิงคือผู้ที่เกี่ยวพันกับศาสนาอย่างแท้จริง โดยผ่านการทำบุญรูปแบบต่าง ๆ เช่น การส่งข้าวพระที่วัดเป็นประจำทุกวัน หรือการทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ ในรอบปี (Kirsch 1982) ในทำนองเดียวกันนี้ จากการศึกษาชุมชนชนเมืองขอนแก่นแห่งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2536 พวกเราพบว่า "กลุ่มแม่ออกค่า" ซึ่งประกอบด้วยแม่บ้านและผู้หญิงวัยชราของชุมชน เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดประจำหมู่บ้าน นับตั้งแต่การนำภัตตาหารและปัจจัยที่จำเป็นไปถวายพระภิกษุสามเณรทุกวัน การรับอุปถัมภ์สามเณรที่อยู่ในวัยเรียนมาเป็น "ลูกสมมติ" ที่เรียกว่า "ลูกเณร" แล้วสนับสนุนด้านค่าใช้จ่ายในการศึกษาที่จำเป็นรวมทั้งรับส่งปิ่นโตทุกวัน การรวมกลุ่มรวบรวมเงินเพื่อทำบุญตามประเพณีของชุมชนในรอบปี การรวมกลุ่มเพื่อสวดทำนองสรภัญญะและฟังเทศน์ที่วัดในช่วงเข้าพรรษา หรือแม้กระทั่งเป็นกำลังสำคัญในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า กิจกรรมเกือบทุกอย่างที่กล่าวมานั้น ผู้หญิงชาวบ้านมักจะย้ายอยู่เสมอว่า เป็นการทำบุญในพุทธศาสนา และผลบุญดังกล่าวก็จะส่งผลถึงความสุขสบายในชาติหน้าต่อไป (สุริยา สมุทคุปดี และคณะ 2536)

ผลการศึกษาดังกล่าว ช่วยชี้ให้เห็นถึง "บทบาทที่เกื้อกูล" กันของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานค่อนข้างชัดเจน แม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงบวชเป็นพระ เพื่อสืบ

ทอดศาสนาได้ (การบวชชื่อนี้ไม่ถือว่าเป็นการสืบทอดศาสนา ไม่ถือว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้กับบุพการี แต่เป็นการบวชเพื่อวัตถุประสงค์ส่วนตัวของผู้หญิง เช่น เกิดความเลื่อมใสศรัทธา สละโลกหรือเบียดชีวิต เป็นต้น) แต่พุทธศาสนาและเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมอีสานยังเปิดโอกาสอีกหลายด้าน ให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมทั้งในกิจกรรมทางศาสนา และกิจกรรมอย่างอื่นในชุมชน การมีส่วนร่วมกิจกรรมดังกล่าว บ่อมหามาถึงการยกระดับและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงให้สอดคล้อง หรือเกือกลบกับบทบาทของผู้ชาย เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม อันเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนอีสาน

การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศชาย-หญิงในชุมชนหมู่บ้าน ข้อเขียนชิ้นหนึ่งของ William J. Klausner เมื่อประมาณ 28 ปีที่ผ่านมา ได้พูดถึงการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศชาย-หญิงในหมู่บ้านชนบทภาคอีสานไว้ว่า แม้จะมีการแบ่งงานระหว่างเพศอยู่ แต่ก็เป็นการแบ่งที่ไม่เคร่งครัดหรือตายตัว มีเพียงงานไม่กี่อย่างเท่านั้นที่เป็นหน้าที่เฉพาะของเพศ เช่น งานตัดไม้ใหญ่ เลื่อยไม้ สร้างบ้าน หรือหว่านแหหาปลาเป็นงานของผู้ชาย การเลี้ยงไหม ปั่นด้าย หรือทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง แต่นอกเหนือจากงานเหล่านี้ไปแล้ว ทั้งผู้ชายและผู้หญิงสามารถทำหน้าที่แทนกันได้เมื่อถึงคราวจำเป็น เช่น เมื่อเกิดการเจ็บป่วย หรือต้องไปธุระต่างหมู่บ้าน ทั้งสองฝ่ายก็สามารถทำงานทดแทนกันได้อย่างมีประสิทธิภาพไม่แตกต่างกันมากนัก (Klausner 1987:75--ต้นฉบับข้อเขียนชุดนี้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509)

พวกเรามองเห็นว่า ภาพของการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในชุมชนหมู่บ้านอีสานดังกล่าว เป็นภาพที่สอดคล้องกับภาพที่เรามองเห็น ดังเช่นที่พวกเรานำเสนอไปข้างแล้ว ในการตีความหมายวัสดุทางวัฒนธรรมของชาวชนบทอีสาน การแบ่งงานกันทำเป็นไปอย่างไม่เคร่งครัด แต่มีแบบแผนที่ชัดเจน โดยเฉพาะบทบาทของผู้หญิงกับการทอผ้า และผู้ชายกับเครื่องจักสานไม้ไผ่ แต่ในวิถีชีวิตประจำวันแล้วกิจกรรมต่าง ๆ นับตั้งแต่การหาอาหาร การทำงานในไร่นา หรือแม้กระทั่งกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ ล้วนแต่มาจากการทำงานร่วมกันของทั้งสองเพศแทบทั้งสิ้น ข้อสังเกตเบื้องต้นของพวกเรา ก็คือ แบบแผนทางวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานนั้น เน้นความร่วมมือระหว่างเพศเน้นการทำงานร่วมกันตามบทบาท

และสถานภาพของตน ไม่ได้เน้นความแตกต่าง หรือความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างเพศแต่อย่างใด

บทบาททาง เศรษฐกิจและการจัดการในครัวเรือน ภาพของผู้หญิงอีสานคล้ายคลึงกับภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมทั่วโลกประการหนึ่ง นั่นคือ ภาพของแม่บ้านแม่เรือน อันเป็นบทบาทหน้าที่พื้นฐานของผู้หญิงแทบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ดังที่พวกเรานำเสนอข้างแล้วว่า งานบ้านและเศรษฐกิจของครอบครัวในชุมชนหมู่บ้านอีสานและชุมชนหมู่บ้านไทยทั่วไปตกอยู่ในกำมือของผู้หญิง ข้อเสนอทั่วไปประเด็นนี้ นับว่ามีความหมายอย่างมากในการอธิบายบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงอีสาน

Patcharin Lapanun (1993) ศึกษาบทบาทของแม่ค้าขายผักของชุมชนใกล้เคียงเมืองแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่นพบว่ารายได้จากการขายผักที่ตลาดของผู้หญิงเป็นค่าใช้จ่ายหลักในชีวิตประจำวันของครอบครัว และรายได้อีกส่วนหนึ่งยังเก็บไว้ใช้ยามจำเป็นร่วมกับรายได้ในส่วนที่สามีหาได้ เช่น ค่าเล่าเรียนของลูกหรือค่ารักษาพยาบาล กิจกรรมการขายผักที่ตลาดเป็นบทบาทสำคัญของผู้หญิงที่แต่งงานแล้วในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ (informal economy) ในขณะที่หญิงสาวรุ่นใหม่ที่ยังไม่แต่งงาน (และผู้ชายในชุมชน) มีแนวโน้มที่จะเข้าไปสู่ภาคเศรษฐกิจหลัก ได้แก่ การทำงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมและสถานประกอบการต่าง ๆ ในตัวเมือง แต่โดยสรุปแล้ว กิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้หญิงทั้งสองกลุ่มไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยให้ผู้หญิงยกระดับ หรือพัฒนาความเป็นอยู่ของตน ครอบครัวและชุมชนได้มากนัก

นอกจากนี้ การศึกษาดังกล่าวยังพบด้วยว่า การค้าขายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สตรีเป็นผู้นำหลักและสามารถตัดสินใจอย่างอิสระด้วยตนเองไม่ว่าจะเป็นการซื้อ การขาย การลงทุน การกู้ยืมเงินเพื่อนำมาลงทุน รวมทั้งการใช้จ่ายเงินที่หามาได้ โดยปกติแล้วสามีจะไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้าขายของภรรยา ชาวบ้าน (ทั้งชายและหญิง) ให้เหตุผลว่า ผู้ชายไม่มีทักษะด้านการค้าขาย ผู้ชายพูดไม่เก่ง เรียกชื่อเรียกขายไม่เป็น ผู้ชายไม่มีความอดทนในการพูดจาต่อรองกับลูกค้า เป็นต้น (พัชรินทร์ ลากานันท์ 2536)

งานของ Mills (1993) ศึกษาแรงงานหญิงอีสานที่ย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในกรุง

เทพา โดยศึกษาข้อมูลสนามทั้งที่ในกรุงเทพฯ และชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม Mills พบว่า ผู้หญิงอีสานกลุ่มดังกล่าวต้องเผชิญกับความขัดแย้งในตัวเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในแง่ที่จะต้องพบกับโลกของชุมชนหมู่บ้านที่ยังคงติดขัดกับประเพณีและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมกับโลกของในเมืองที่ทันสมัยมากกว่า ขณะเดียวกัน ผู้หญิงกลุ่มดังกล่าวต้องทำหน้าที่ของลูกสาวที่ต้องรับผิดชอบในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว และบทบาทของผู้หญิงสมัยใหม่ที่ทำงานในเมือง มีรายได้เลี้ยงตนเอง และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างจากหมู่บ้านของตนเองอย่างสิ้นเชิง โลกทัศน์ ประสบการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่ผู้หญิงกลุ่มนี้กำลังประสบอยู่ จึงแตกต่างไปจากสภาพที่ผู้หญิงรุ่นแม่หรือรุ่นก่อนหน้าประสบมาก่อนอย่างสิ้นเชิง ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างรุนแรงของสังคมไทยปัจจุบัน

ผลงานทั้งสองชิ้นนี้ นับว่าเป็นผลงานที่น่าสนใจอย่างยิ่งในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงอีสานในสถานการณ์ปัจจุบัน ไม่เป็นปัญหาว่า ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจ ทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชน แต่ประเด็นสำคัญนั้นอยู่ที่ว่า ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนหมู่บ้านต้องติดต่อเชื่อมโยงกับโลกภายนอกมากขึ้น ทั้งผู้ชายและผู้หญิงต้องทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น มีการศึกษามากขึ้น มีประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกภายนอกชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น คำถามสำคัญของพวกเราก็คือ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกี่ยวข้องกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานอย่างไร ในชุมชนที่ผู้หญิงมีอาชีพดั้งเดิม เช่น การทอผ้า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงอีสานหรือไม่ อย่างไร

สรุปผลการอภิปราย

(Concluding Remarks)

บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน เป็นเนื้อหาสำคัญของ การอภิปรายในบทที่ 2 นี้ จากการค้นคว้าและทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่ง ช่วยให้พวกเรามองเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมของ เอเชียอาคเนย์ รวมทั้งชุมชนหมู่บ้านอีสานและชุมชนชนบทของประเทศไทยนั้น ไม่ได้มีสถานภาพต่ำต้อยหรือถูกเอารัดเอาเปรียบตามความเข้าใจของ "คนภายนอกชุมชน" ในทางตรงข้าม ผู้หญิงอีสานกลับมีบทบาทที่เกื้อหนุนและสอดคล้องกันกับบทบาทหน้าที่ของผู้ชายในชุมชน โดยเฉพาะบทบาททางเศรษฐกิจ การจัดการภายในครอบครัวรวมทั้งบทบาทด้านอื่นในชุมชนทั้งนี้เนื่องมาจากลักษณะ โครงสร้างสังคมของชุมชนหมู่บ้าน เช่น ระบบเจ้าโคตร รูปแบบการอยู่อาศัยหลังการแต่งงาน การสืบทอดทางฝ่ายหญิง ฯลฯ เอื้ออำนวยให้ผู้หญิงมีบทบาทและสถานภาพดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม บทบาทและสถานภาพดังกล่าวของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมอีสานเป็นประเด็นที่จะต้องได้รับการตรวจสอบอย่างละเอียดกับข้อมูลภาคสนามที่ได้จากชุมชนหมู่บ้านของภาคอีสาน เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบันต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้นำมาซึ่งปรากฏการณ์ที่น่าสนใจหลายประการ เช่น ผู้หญิงต้องเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่มากขึ้น ผู้หญิงได้รับการศึกษามากขึ้น ชุมชนหมู่บ้านติดต่อกับเมืองและโลกภายนอกมากขึ้น หน่วยงานของรัฐและตัวแทนของตลาดการค้าก็เข้าไปติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น

จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงหรือไม่อย่างไร พวกเราพยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์เหล่านี้ผ่านประเด็นการศึกษา "ผ้าและกระบวนการทอผ้า" ในชุมชนหมู่บ้านอีสานต่อไป

การทอผ้าและวิถีชีวิตผู้หญิงอีสานในชุมชน 3 แห่ง
(Isan Women and Textile Production in
Three Selected Communities)

ในการจัดระบบข้อมูลภาคสนามที่ได้จากชุมชนทอผ้าของภาคอีสานทั้ง 3 แห่งนั้น พวกเราได้ปรับเอากรอบแนวคิดทางทฤษฎีของการวิเคราะห์ระบบทรัพยากรชนบท (rural resources system analysis) มาใช้เพื่อช่วยในการนำเสนอข้อมูลภาคสนามครั้งนี้เป็นระบบและเข้าใจง่ายมากขึ้น แนวการวิเคราะห์ระบบทรัพยากรชนบทดังกล่าว พัฒนาโดย Terry B. Grandstaff และคณะนักวิจัยของโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น เนื้อหาสำคัญของแนวคิดก็คือ ในการทำความเข้าใจระบบทรัพยากรในชนบท โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แหล่งน้ำ ป่าไม้ และที่ดิน นักวิจัยจะต้องพิจารณาว่า (1) ทรัพยากรแต่ละชนิดต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับระบบสังคมของมนุษย์และระบบนิเวศน์วิทยา ซึ่งมีความแตกต่าง หลากหลายและสลับซับซ้อน และที่สำคัญระบบทรัพยากรดังกล่าวเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับและเป็นขั้นตอนที่แน่นอน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน นักวิจัยต้องทำความเข้าใจถึงเนื้อหาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้ชัดเจน และ (2) ในระบบการวิเคราะห์นั้น กรอบแนวคิดที่สำคัญและจำเป็นต่อตัวนักวิจัยเองในการทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากรใด ๆ ในชนบท นั้นคือ ต้องพิจารณาองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ เริ่มตั้งแต่ การได้มาของวัตถุดิบหรือทรัพยากรแต่ละชนิด (acquisition) การแปรรูปทรัพยากร (transformation) การกระจายของผลผลิตที่ได้จากทรัพยากร (distribution) และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (usage) ซึ่งพวกเรามองเห็นว่าแนวคิดที่สำคัญนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาระบบการทอผ้ากับวิถีชีวิตของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานได้

บทที่ 3

กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง

ในชุมชนภูไทบ้านกุดตาไกล

(Textile Production and Women

in a Selected Phu Thai Village)

บ้านกุดตาไกล ตำบลสายนาวัง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ตั้งอยู่ใจกลางที่ราบของหุบเขาเขาวง ในฐานะที่เป็นหน่วยในการปกครองของทางราชการหมู่บ้านแบ่งออกเป็น 2 หมู่ คือหมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 7 ซึ่งรวมกันแล้วจะมีครัวเรือนทั้งสิ้นประมาณ 150 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นชาวภูไท แม้จะมีการแต่งงานและการตั้งถิ่นฐานผสมผสานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ลาว และย้อ แต่ชาวบ้านยังคงดำรงเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ภูไทของตนเองไว้ได้อย่างน่าสนใจ เช่น ภาษาพูด ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งการทอผ้า ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักของผู้หญิงภูไท เพราะการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของหัตถกรรมในครัวเรือนที่มีพื้นฐานมาจากหน้าที่การดูแลครอบครัวของผู้หญิง ในที่นี้คือ การผลิตเครื่องนุ่งห่มชนิดต่าง ๆ นั้นเอง (พัฒนา กิติอาษา 2531ก; 2531ข) ชาวภูไทบ้านกุดตาไกลประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาโดยอาศัยน้ำฝน เช่นเดียวกับชาวชนบทอีสานทั่วไป ช่วงเวลาที่ว่างจากการทำนา เช่น ฤดูแล้ง ผู้ชายมักจะเดินทางไปรับจ้างนอกหมู่บ้านและเป็นพ่อค้าซื้อขายวัวควาย ทั้งตามหมู่บ้านใกล้เคียงและต่างจังหวัด ส่วนผู้หญิงก็ทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัวและขายเพื่อหารายได้พิเศษ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า การทอผ้า ซึ่งเป็นบทบาทของเพศหญิงในหมู่บ้านนั้น ไม่ได้ได้รับความสนใจจากทางราชการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเท่าที่ควร เช่น ข้อมูลของการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.2ค) ประจำปี 2533 ระบุว่าหมู่บ้านกุดตาไกลหมู่ที่ 4 ไม่มีอุตสาหกรรมและหัตถกรรมในครอบครัวเลย ทั้ง ๆ ที่แบบบันทึกข้อมูลดังกล่าวกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า การทอผ้า เป็นประเภทหนึ่งของอุตสาหกรรมในครัวเรือนดังกล่าว

ข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในระบบข้อมูลพื้นฐานเพื่อการพัฒนาชนบทของรัฐบาลดังกล่าว นับว่าตรงกันข้ามกับผลการศึกษาของพวกเราอย่างสิ้นเชิง

การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้าน
 ภูไทบ้านกุดตาไกล มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของหัวเมืองภาคอีสาน
 คือกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ
 ในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากที่ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เสร็จ ก็ให้คนยกทัพหัวเมืองต่าง ๆ ของ
 ลาวขึ้นไป เพื่อกวาดต้อนเอาผู้คนมาอยู่ในอาณัติของตน โดยให้ข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานอยู่
 ในจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นหัวเมืองภาคอีสานปัจจุบัน เช่น สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ มุกดา
 หาร เป็นต้น ส่วนชาวภูไทที่มาตั้งบ้านกุดตาไกลในปัจจุบันนั้น สันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มเดียวกับ
 กลุ่มที่อพยพมาตั้งเมืองภูแล่นช้างในราว พ.ศ. 2388 (เติม วิชาคหกิจ 2513:258)
 ซึ่งเป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันคือ บ้านภูแล่นช้าง ตำบลภูแล่นช้าง
 อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากบ้านกุดตาไกลเพียง 10 กิโลเมตรเท่านั้น
 ชาวบ้านยืนยันว่า การตั้งถิ่นฐานดังกล่าว "เป็นคนกลุ่มเดียวกันแต่ไปตั้งถิ่นฐาน ทำไร่นา
 ต่างสถานที่กัน"²

จากการศึกษาของ พัฒนา กิตติอาษา (2531ก) พบว่า การทอผ้าเป็นลักษณะพื้นฐาน
 ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงชาวภูไทของบ้านกุดตาไกลได้เรียนรู้ และสืบทอดกันมาหลาย
 ชั่วอายุคน ตลอดช่วงประวัติความเป็นมาของชุมชนกว่า 130 ปี ผู้หญิงที่มีกิจกรรมสำคัญใน
 การดูแลครอบครัวและการทอผ้า ต่างก็มีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนไม่น้อยไปกว่าเพศชาย
 กล่าวคือ ในอดีตนับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานจนถึงระยะแรกของการตั้งหมู่บ้าน (พ.ศ. 2388-
 2480) วิถีการผลิตของหมู่บ้านยังคงพึ่งพาเงื่อนไขของธรรมชาติ ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อ
 บังชีพและแลกเปลี่ยนภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น ชาวบ้านเล่าว่า "ชาวภูไทใน
 สมัยนั้น ทำนากินข้าว ข้าวไม่ได้ขาย เพราะทำนาเพียงเล็กน้อยก็ได้ข้าวปริมาณมากแล้ว จน
 กระทั่งไม่มีใครอยากจะทำนา เพราะไม่มีใครซื้อ บางปีต้องเอาข้าวเก่าที่เหลือค้างปีทิ้ง
 ชาวบ้านจึงทำนาแค่พอกิน เวลาวางผู้ชายก็เลี้ยงควาย หาบลา ล่าสัตว์ป่า ส่วนผู้หญิงก็ทอ
 ผ้าไว้ใช้ โดยทำไร่นาบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน"³ ความจริงแล้ว ผ้าฝ้ายของชาวภูไทในอดีต
 นั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการทำไร่นาในที่สูงหรือภูเขา รอบ ๆ หมู่บ้าน และชาวบ้าน
 บางคนที่เคยได้ยินเรื่องราวจากบรรพบุรุษของท่านยังเล่าอีกด้วยว่า ช่วงที่ถูกทหารจากกรุงเทพฯ

กวาดต้อนมาจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงนั้น ต้องเดินทางเป็นแรมปี ฉะนั้นต้องหยุดทำไร่ข้าว ไร่พริกและไร่ฝ้าย เพื่อสะสมเสบียงให้พอ และช่วงพักสะสมเสบียงนี้เองที่ผู้หญิงภูไทต้องทำ หน้าที่ทอผ้าหรือเตรียมเครื่องนุ่งห่มไปด้วย

ในการศึกษาชุดเดียวกันนี้ ยังได้นำเสนอดังภาพการเปลี่ยนแปลงของการทอผ้าและ วิถีชีวิตของผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกลในเวลาดังกล่าวอีกด้วย การทอผ้าและการทำนาข้าวเริ่ม เกี่ยวข้องกับระบบการค้ามากขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่ม ใช้เกวียนบรรทุกเอาฝ้าย พริกแห้ง ข้าว ของป่าต่าง ๆ รวมทั้งผ้าทอของผู้หญิงออกไปขาย ที่ตลาดสี่แยก หรืออำเภอสมเด็จในปัจจุบัน แล้วซื้อสินค้าจากตลาด เช่น น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ยารักษาโรค และสินค้าอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตได้ในชุมชน ในราว พ.ศ. 2482 ผ้าฝ้าย ที่ผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกลทอไว้ใช้ในหมู่บ้าน เริ่มกลายเป็นสินค้าสำคัญในการแลกเปลี่ยนกับ สินค้าอย่างอื่นที่ชาวบ้านผลิตไม่ได้ เมื่อพ่อค้าชาวจีนและชาวจีนเร่เอาสินค้าต่าง ๆ เช่น หม้อ จาน ชาม กะทะที่ทำด้วยอะลูมิเนียมและทองเหลือง เข้ามาเร่ขายและแลกเปลี่ยนกับ ผ้าในหมู่บ้าน (พัฒนา กิติอาษา 2531:43-45)

อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านของชาวภูไทติดต่อกับตลาดภายนอก และหน่วยงานของ รัฐบาลมากขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงหลัง พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา เนื่องจากเขตอำเภอเขาวง เป็นพื้นที่ก่อการร้ายที่สำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รัฐบาลในสมัยนั้น (จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา) ก็เร่งดำเนินการพัฒนา เช่น สร้างฝายชลประทานห้วยมะโน ตัดถนนลูกรัง สร้างศูนย์ของหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ พร้อม ๆ กับการสนับสนุนการปลูกพืช เศรษฐกิจและเทคโนโลยีการเกษตรอื่น ๆ เช่น ยาสูบเตอร์กิช ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เพื่อเสริมรายได้ให้กับชาวบ้าน (Pattana Kitiarsa 1992) ภายใต้งบเงินช่วยเหลือนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อการทำงานทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในหมู่บ้านภูไทในปัจจุบันอย่างไม่ต้องสงสัย

ระบบการทอผ้าของผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกลในปัจจุบัน ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า การทอผ้าเป็นอาชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกล รองจากการทำนาข้าวซึ่ง เป็นอาชีพหลักของหมู่บ้าน ผู้หญิงนับตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงวัยชราต้องใช้เวลาสำหรับการทอผ้า เป็นประจำทุกวัน ผ้าที่ทอมีทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้าย ในกรณีของผ้าไหมนั้น ชาวบ้านทอผ้าไหม

ในราว พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้ปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมด้วยตนเอง เพราะเนื่องจากการเกษตรในหมู่บ้านจำกัด จึงต้องซื้อเส้นไหมจากหมู่บ้านในเขตอำเภอคุกบก จังหวัดสกลนคร และซื้อจากพ่อค้าเร่ที่มาจากเขตบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ขอนแก่น และมหาสารคาม⁵ การทอผ้าไหมในหมู่บ้านเป็นที่นิยมอย่างมากในปัจจุบัน เพราะเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือ ในราว พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา ชาวบ้านได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มแม่บ้านทอผ้าพื้นบ้าน แล้วดำเนินกิจกรรมด้านทอผ้าไหม โดยได้รับทุนสนับสนุนจากพระครูที่มีชื่อเสียงรูปหนึ่ง ซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ปัจจุบันเป็นพระผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียงอยู่ที่วัดพุทธวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร แม่บ้านบ้านกุดตาไกลก็ทอผ้าชิ้น และเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ด้วยผ้าไหม แล้วนำลงไปถวายพระครูดังกล่าวที่กรุงเทพฯ เป็นประจำ รวมทั้งจำหน่ายผลผลิตของตนเพื่อหารายได้และขยายเงินทุนของกลุ่ม กิจกรรมดังกล่าวเริ่มขยายตัวมากขึ้นเมื่อโครงการศิลปะพิเศษในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่บ้านกุดนาขาม อำเภอรือเสาะ จังหวัดสกลนคร เข้ามาตั้งสาขาที่อำเภอ่าวขวางใน พ.ศ. 2535 ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเพียง 7 กิโลเมตรเท่านั้น ภายใต้การสนับสนุนของโครงการ ฯ และด้วยศรัทธาของกลุ่มแม่บ้านบ้านกุดตาไกลที่มีต่อองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ กิจกรรมการทอผ้าไหมก็ขยายตัวมากยิ่งขึ้น แม่บ้านกุดตาไกลต่างรอคอยวันที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ เสด็จมาที่บ้านกุดนาขาม (ซึ่งเป็นพระราชกิจวัตรของพระองค์ท่านที่ต้องเสด็จเป็นประจำทุกปี) หรือที่ตัวอำเภอ่าวขวาง เพื่อจะได้นำผ้าทอของตนเองไปถวาย แล้วสมเด็จพระนางเจ้าฯ และทางโครงการ ฯ ก็พระราชทานเงินรางวัลตอบแทน พร้อมทั้งเส้นไหมดิบจำนวนหนึ่ง และคำแนะนำเกี่ยวกับเทคนิคและลวดลายในการทอหรือการมัดหมี่เพิ่มเติมเพื่อให้แม่บ้านนำกลับมาทอและพัฒนาฝีมือเตรียมไว้รับเสด็จในปีต่อไป

จึงกล่าวได้ว่า กิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านและการสนับสนุนของโครงการศิลปะพิเศษช่วยให้การทอผ้าไหมของผู้หญิงที่บ้านกุดตาไกลคึกคักและมีชีวิตชีวา ควบคู่กับการทอผ้าฝ้ายที่สืบทอดกันมานานตลอดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน

ส่วนการทอผ้าฝ้าย และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากผ้าฝ้าย เช่น ผ้าห่มนวม ผ้าขาวม้า ที่นอนหมอน เสื้อผ้าที่ย้อมด้วยครามสำหรับใส่ทำงานในไร่นา หรือถุงย่าม นับได้ว่าเป็นงานหลักของผู้หญิงที่บ้านกุดตาไกลที่ต้องเตรียมเครื่องนุ่งห่มเหล่านี้ให้เพียงพอต่อความต้องการของครอบครัว

ครัว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพที่ทำกินของหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มสำหรับทำนา ในอดีตชาวบ้านต้องพึ่งพาการทำไร่ฝ้ายบนเทือกเขาภูกานันในเขตจังหวัดสกลนคร แต่แหล่งผลิตฝ้ายเหล่านี้ต้องหยุดชะงักลงเมื่อรัฐบาลเข้มงวดกับการบุกปลูกป่าสงวน โดยเฉพาะหลังจาก พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ชาวบ้านกุดตาไกลจึงหยุดการทำไร่ฝ้ายบนภูเขานับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แล้วหันไปซื้อเส้นด้ายสำเร็จรูปจากโรงงาน ซึ่งเข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านกุดสิม ตัวอำเภอเขาวง เมื่อ พ.ศ. 2528 และในปัจจุบันเส้นด้ายสำเร็จรูปเหล่านั้น มีรถบรรทุกเร็นามาวางขายที่ตลาดบ้านนาคุ ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น การทอผ้าฝ้าย โดยเฉพาะผ้าห่มนวม และผ้าสี่เขา (ผ้าห่มที่ทอจากไหมพรม) จึงเป็นสินค้าที่สำคัญของหมู่บ้าน เพราะใช้ต้นทุนน้อยกว่าไหม และไม่ต้องการลวดลายและทักษะพิเศษเหมือนการทอผ้าไหมมัดหมี่ ผู้หญิงรุ่นใหม่ของหมู่บ้านที่ยังไม่มีโอกาสเรียนรู้การทอผ้ามัดหมี่และยังไม่มีเงินทุนมากพอ ก็ทอผ้าฝ้ายไว้ใช้ในครอบครัวและหารายได้พิเศษกันแทบทุกครัวเรือน (พัฒนา กิติอาษา 2531ข)

การเรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงภูไท ผลงานต่อไปนี้ คือ สุธิยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา (2532; 2534); และพัฒนา กิติอาษา (2531ก, 2531ข) ได้นำเสนอการเรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงภูไทไว้อย่างละเอียดแล้ว ในที่นี้ พวกเราจะนำเสนอประเด็นเดียวกันนี้อย่างรวบรัดเท่านั้น กล่าวคือ ทักษะและการเรียนรู้การทอผ้าเป็นกระบวนการต่อเนื่องและการสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของผู้หญิง นับตั้งแต่วัยเด็ก แม่ ญาติผู้ใหญ่และเพื่อนบ้านต่างก็เริ่มสอนให้เด็กหญิงให้มีโอกาสสัมผัสกับกิจกรรมต่าง ๆ ของการทอผ้า เช่น ช่วยกรอด้าย ช่วยเส้นฝ้าย หรือเลี้ยงไหม (สำหรับบางครอบครัวในอดีต) เมื่อโตขึ้นหรือย่างเข้าวัยรุ่นจึงเริ่มทอผ้า ทำความคุ้นเคยกับอุปกรณ์การทอผ้าประเภทต่าง ๆ และฝึกหัดทุกขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับผ้า เพื่อว่าหลังจากแยกครอบครัวออกไปแล้ว หญิงที่ทำหน้าที่เป็นแม่ต้องทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัวและไว้สำหรับขายเป็นรายได้ช่วยครอบครัวอีกทางหนึ่ง เมื่ออย่างเข้าวัยรุ่นผู้หญิงภูไทก็ต้องรับหน้าที่เป็น "ครู" สอนหรือให้คำแนะนำกับลูกหลานต่อไป รวมทั้งใช้ผ้าทอของตนในการทำบุญและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ด้วย ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว ชาวบ้านเล่าว่า "ผู้หญิงในหมู่บ้านที่อายุ 15 ปีขึ้นไปแทบทุกคนมีความสามารถในการทอผ้าทั้งนั้น" ในกรณีนี้รวมทั้งผู้หญิงที่แต่งงานหรือย้ายมาจากต่างหมู่บ้าน เมื่อเข้ามาอยู่ร่วม

กับผู้หญิงไทแล้ว ก็จะได้รับคำแนะนำ ทักษะ ความรู้และประสบการณ์ในการทอผ้า จนกระทั่งสามารถทอผ้าไว้ใช้ในครอบครัวและไว้สำหรับหารายได้พิเศษด้วยตนเอง⁸

นอกจากการเรียนรู้โดยตรงแล้ว ผู้หญิงไทในหมู่บ้านกุดตาไถก็ยังอาศัยพิธีกรรมทางผ่านที่เกิดขึ้นตามช่วงวัยต่าง ๆ ของตน เช่น แต่งงาน คลอดลูกและ "อยู่ไฟ" งานศพ หรือพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ตนเองต้องเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรง เช่น งานบวชลูกชาย บุญประจำปี ได้แก่ กฐิน ผ้าป่า ฯลฯ เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเรียนรู้ทักษะและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการทอผ้า ทั้งนี้เพราะ พิธีกรรมเหล่านี้เป็นเงื่อนไขหรือสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ในการเตรียมผ้าทอ หรือผลิตผ้าจากผ้าไว้ใช้ทำบุญหรือใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ เหล่านี้ (โปรดดูรายละเอียดในงานของสุริยา สมุทคุปติและพัฒนา กิติอาษา 2532)

ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นในการทอผ้าของผู้หญิงไทบ้านกุดตาไถ จากการศึกษาภาคสนามของพวกเราพบว่าเส้นไหม ด้าย เงินทุนและอุปกรณ์ในการทอผ้า เช่น กี่ทอผ้า ฟืม กวักปั่นด้าย ฯลฯ เนื่องจากชาวบ้านกุดตาไถในปัจจุบัน ไม่สามารถผลิตเส้นไหมและเส้นด้ายที่ปั่นจากฝ้ายได้เอง ชาวบ้านจำเป็นต้องซื้อจากภายนอกทั้งหมด เส้นไหมราคากิโลกรัมละ 600-750 บาท ขึ้นอยู่กับคุณภาพและประเภทของเส้นไหม โดยซื้อจากชาวบ้านในเขตอำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร และจากพ่อค้าเร่ที่มาจากต่างท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม กลุ่มแม่บ้านบางส่วนก็ได้รับการสนับสนุนเส้นไหมจากโครงการศิลปาชีพพิเศษด้วย แต่มีจำนวนไม่มากนัก ส่วนเส้นด้าย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ฝ้าย" เกือบทั้งหมดซื้อจากตลาดในตัวอำเภอเขาวงและตลาดนัดตำบลนาค ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน 3 กิโลเมตรในราคากิโลกรัมละ 16-18 บาท

อุปกรณ์และเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการทอผ้า ชาวบ้านกุดตาไถทุกครัวเรือนจะมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า ทั้งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและทั้งที่สร้างขึ้นใหม่ พ่อบ้านและญาติผู้ใหญ่ผู้ชายจะเป็นผู้ช่วยเหลือสร้างอุปกรณ์หลัก ๆ ในการทอผ้า เช่น กี่ กวักด้าย และมีบางส่วนที่จำเป็นต้องซื้อจากตลาด เช่น ฟืม กระจงว ย เชือกฟางสำหรับมัดหมี่ ฯลฯ

สำหรับเงินทุนนั้น ชาวบ้านมักมีปัญหในการขาดแคลนเงินทุนในการซื้อวัตถุดิบ แม้บางส่วนจะได้รับการสนับสนุนจากพระครูแห่งวัดปฐมวาราม และโครงการศิลปาชีพพิเศษ แต่จำนวนเงินยังไม่เพียงพอกับความต้องการ ผู้หญิงบ้านกุดตาไถส่วนใหญ่จึงนำเงินส่วนที่เก็บไว้ใช้

จ่ายในครอบครัวมาลงทุนทอผ้าไหมหรือผ้าฝ้าย ส่วนมากจะอยู่ครั้งละ 1,000-2,000 บาท ในบางกรณีก็ต้องใช้สินเชื่หรือเอาเส้นไหมมาทอผ้าก่อน เมื่อขายผ้าได้จึงคืนเงินให้กับเจ้าของเส้นไหมหรือค้าแล้วแต่กรณี เงินทุนจึงเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของแม่บ้านบ้านกุดดากาไกล¹⁰

กระบวนการทอผ้าของผู้หญิงภูไทบ้านกุดดากาไกล กระบวนการและขั้นตอนในการทอผ้า เป็นกระบวนการที่มีความละเอียดอ่อนและเต็มไปด้วยรายละเอียด ด้วยความจำกัดของเนื้อที่ของบทความ พวกเราจึงขออนุญาตนำเสนอเพียง 3 ขั้นตอนสำคัญคือ การเตรียมวัตถุดิบ การทอผ้า และการแปรรูปผ้าให้เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

การเตรียมวัตถุดิบ ผู้หญิงภูไทบ้านกุดดากาไกลเล่าว่า การเตรียมเส้นไหมกับเส้นด้ายมีรายละเอียดแตกต่างกัน เพราะเส้นไหมต้องนำมาพอกกับด่างให้อ่อนตัวและให้เส้นไหมเรียบก่อนที่จะนำมาทอ กัน ย้อมสี และมีดหมี่ให้เป็นลวดลายต่าง ๆ เพื่อนำไปทอต่อไป ในขณะที่เส้นด้ายที่ปั่นมาจากฝ้ายสามารถทอได้ แล้วนำไปย้อมสีได้เลย

การทอผ้า เมื่อทางทอกลางก็พร้อมที่จะทอแล้ว ผู้หญิงภูไทส่วนใหญ่จะใช้เวลาในช่วงกลางวันวนอยู่กับการทอผ้าเป็นส่วนใหญ่ ในกรณีที่ทอผ้าฝ้าย เช่น ผ้าพื้นสีเดียว หรือผ้าหม่นวม อาจใช้เวลาไม่เกิน 1 สัปดาห์สำหรับเครื่องทอหรือผ้าทอที่ยาวประมาณ 8 วา ในขณะที่ผ้าไหมมัดหมี่หรือผ้าลายขิด อาจต้องใช้เวลากว่าหลายสัปดาห์ บางครั้งก็ใช้เวลาร่วมเดือน หากมีกิจกรรมอย่างอื่นต้องรับผิดชอบไปด้วย

การแปรรูปผ้าให้เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่มักจะทำเฉพาะกรณีที่ทอผ้าฝ้ายไว้ใช้ในครอบครัว ผู้หญิงภูไทในอดีตต้องลงมือย้อมผ้าฝ้ายพื้นสีขาวให้เป็นสีคราม แล้วตัดเสื้อสำหรับใส่ทำงานในไร่ในนาด้วยตนเอง ทอผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง หรือตัดถุงย่ามใส่สัมภาระไปทำงานในไร่ในนา หญิงสาวอาจทำหมอนขิด ที่นอน ผ้าปูที่นอน ผ้าโสร่ง หรือผ้าขาวม้าไว้สำหรับเป็นของฝากที่ใช้ตอบแทนญาติผู้ใหญ่ข้างสามมีในพิธีแต่งงาน เป็นต้น ส่วนกรณีของผ้าไหม มักจะทอออกมาเป็นผืนชิ้นมัดหมี่ ที่ไม่จำเป็นต้องแต่งเติมมากก็สามารถนำมาใช้หรือจำหน่ายได้ ผ้าไหมมัดหมี่หรือลายขิด ผู้ซื้อที่มาจากในเมืองมักจะนำไปตัดแต่งเป็นชุดเสื้อผ้าตามแบบที่ตนต้องการ¹¹

การกระจายของผลผลิตผ้า จากการศึกษารวมของเราพบว่า ผ้าทอของผู้หญิงภูไทบ้าน กุดตาใกล้ ได้กระจายในลักษณะต่าง ๆ คือ ใช้เองในครอบครัวและหมู่บ้าน ขายในตลาดท้องถิ่น ขายพ่อค้าคนกลางเข้าสู่ตลาดกรุงเทพ ขายให้กับโครงการศิลปาชีพพิเศษ และขายในโอกาสพิเศษ

อาจกล่าวอย่างกระชับได้ว่า การกระจายของผ้าทอของผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาใกล้แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่น ในท้องถิ่นนั้น นอกจากกระจายโดยการ ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีกลไกของพิธีกรรมที่ช่วยกระจายผ้าทอออกไปสู่กลุ่มคนต่าง ๆ เช่น ญาติผู้ใหญ่ในพิธีแต่งงาน และพระสงฆ์วัด โดยผ่านประเพณีการทำบุญประจำปี รวมทั้งการซื้อขายและแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่น ก็เป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้ผ้าทอกระจายตัวออกไปจากผู้ผลิตไปยังกลุ่มผู้บริโภคกลุ่มต่าง ๆ

ในการกระจายของผ้าทอบ้านกุดตาใกล้ออกไปยังกลุ่มผู้บริโภคคนนอกหมู่บ้านนั้น ช่องทางที่สำคัญคือ การค้า ชาวบ้านจะขายผ้าให้พ่อค้าในท้องถิ่นที่ตลาดอำเภอเขาวงและที่เดินทางเข้ามาจับซื้อในหมู่บ้าน รวมทั้งการนำขึ้นทูลเกล้าถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านโครงการศิลปาชีพพิเศษ แม้จะมีจำนวนไม่มากและอยู่ในช่วงเริ่มต้น แต่ก็ยังเป็นช่องทางหนึ่งในการกระจายผลผลิตผ้าออกไปนอกหมู่บ้าน ส่วนการเอาผ้าเป็นของฝากให้กับญาติพี่น้องที่มาเยี่ยม หรือการขายให้กับแขกต่างถิ่นที่เดินทางเข้ามาในหมู่บ้านเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ก็เป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยกระจายผลผลิตจากการทอผ้าของผู้หญิงบ้านกุดตาใกล้ได้อีกทางหนึ่ง

จึงกล่าวได้ว่า พิธีกรรม การติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม และการค้าขาย เป็นช่องทางสำคัญที่ช่วยกระจายผลผลิตจากการทอผ้าของผู้หญิงบ้านกุดตาใกล้ออกไปสู่ผู้บริโภคทั้งในท้องถิ่นและต่างท้องถิ่น

การใช้ประโยชน์จากผ้าทอ ผ้าทอของผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาใกล้ได้รับการนำมาใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ ใช้ในครัวเรือน ใช้ในพิธีกรรมและบุญประเพณีต่าง ๆ ใช้เป็นของฝากสำหรับแขก ญาติพี่น้อง และผู้มาเยือนจากต่างถิ่น และที่สำคัญชาวบ้านจะนำเอาผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้าทอของตนออกมาขาย ทั้งในตลาดท้องถิ่นและตลาดต่างถิ่น โดยผ่านพ่อค้าคนกลางเพื่อหารายได้เป็นเงินสดของครอบครัว

พัฒนา กิติอาษา (2531ก) บรรยายเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากผ้าทอของชาวภูไท บ้านกุดตาไกลไว้ดังนี้

นอกจากจะใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องนุ่งห่มทั่วไปแล้ว ผ้ายังมีบทบาทอีกหลาย ๆ ด้าน คือ (1) ในพิธีศพ "ผ้าจิด" ซึ่งถือว่าเป็นผ้าที่ดีที่สุดของชาวภูไท ทั้งลวดลายที่ซับซ้อนสวยงามและต้องอาศัยเวลาและความประณีตในการทอเป็นอย่างมาก จะถูกนำมาใช้คลุมโลงศพ ชาวบ้านเปรียบเทียบกับเป็นลักษณะเดียวกันกับทหารที่เสียชีวิตแล้วต้องคลุมโลงศพด้วยธงชาติ เพื่อแสดงถึงเกียรติยศและความเสียสละ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังใช้ผ้าขาวที่ทอจากฝ้ายขนาดเท่าผ้าเช็ดหน้าสำหรับปกปิดหน้าของคนตาย ซึ่งก่อนที่จะจุดไฟเผาศพ ชาวบ้านจะเปิดฝาโลงออกให้ลูกหลานเอาผ้าขาวผืนดังกล่าวไปบูชา เป็นผ้ายันต์ศักดิ์สิทธิ์ โดยมากลูกชายคนโตมักจะเป็นผู้ก้มหน้าลงไปคาบเอาผ้าผืนนั้นจากศพของผู้เป็นแม่ เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูครั้งสุดท้ายต่อผู้ให้กำเนิด ในระหว่างที่แห่ขบวนศพไปป่าช้า ก็ใช้ผ้าขาวและด้ายที่โยงจากโลงไปให้พระภิกษุและสามเณร ซึ่งเป็นคนเดินนำหน้าขบวน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการจูงเอาวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สวรรค์ (2) ในการทำบุญประจำปีของหมู่บ้าน ผู้หญิงภูไทก็จะนำเอาด้ายที่เส้นจากฝ้าย หมอน หนุน หรือผ้าห่มนวม หรือทอ "ทุ่ง" หรือธงสำหรับประดับประดาบริเวณวัด ฯลฯ ไปถวายพระสงฆ์ทั่ว เพื่อเป็นการทำบุญในพุทธศาสนา บุญประเพณีเหล่านี้ ได้แก่ บุญเทศน์มหาชาติ บุญจันทน์ บุญสงกรานต์ ฯลฯ ส่วนการทำบุญที่ยิ่งใหญ่และผู้หญิงผู้เป็นแม่ต้องเตรียมทอผ้าและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก คือ บุญบวชนาคหรือบวชลูกชายของตน ผ้าสบง จีวร ผ้าขาวม้า และผ้าโสร่งไหมที่แม่ทอไว้สำหรับบวชลูกชาย ถือว่า เป็นการทำบุญที่ได้กุศลสูงสุดในชีวิตของแม่ตามความเชื่อของพุทธศาสนา¹²

(3) เสื้อผ้าหรือเสื้อผ้าตัดจากผ้าฝ้ายแล้วย้อมคราม ผ้าขาวม้า หนุน ชินไหม หมอนจิด ผ้าห่ม ฯลฯ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ผ้าที่ผู้หญิงภูไทเตรียมไว้ก่อนแต่งงาน จะถูกนำมาเป็นเครื่องกำนัลแก่ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายในพิธีแต่งงาน และญาติฝ่ายชาย

จะพิจารณาความสามารถในการทอผ้าในการคัดเลือกหญิงที่จะมาเป็นสะใภ้ของตนด้วย (4) ในอดีตผู้หญิงภูไทที่คลอดบุตรมักจะให้ด้ายสำหรับทอผ้า ซิ่นใหม่หรือผ้าห่มนวมเป็นของกำนัลแก่หมอต้าแก่ที่มากทำคลอด เพื่อแสดงความกตัญญูและสำนึกในบุญคุณ (5) ปัจจุบันผ้าทอกลายเป็นสินค้าที่ทำรายได้เสริมให้กับครอบครัว ผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกลสามารถทำรายได้ระหว่าง 1,000-2,000 บาทต่อเดือนให้กับครอบครัว และการทอผ้าก็เป็นอาชีพเสริมที่สำคัญในช่วงว่างจากการทำงานในไร่นา และเป็นการป้องกันไม่ให้เยาวชนหญิงของหมู่บ้านไปทำงานที่กรุงเทพหรือต่างถิ่นได้อีกด้วย

ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามครั้งหลังสุดของพวกเรา ก็สอดคล้องกับข้อค้นพบข้างต้นเป็นอย่างดี กล่าวคือ ผู้หญิงภูไทบ้านกุดตาไกลส่วนใหญ่จะใช้เวลาว่างจากการทำนา คือช่วงก่อนลงทำนาและหลังเก็บข้าวขึ้นยุ้งฉางแล้ว เพื่อทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายชนิดต่าง ๆ อย่างจริงจัง โดยเฉลี่ยแล้วผู้หญิงคนหนึ่งอาจทำรายได้ให้กับครอบครัวราว 4,000-5,000 บาทต่อปี¹³ ในช่วงเวลาที่ว่างจากการทำนาเพียง 4-5 เดือนเท่านั้น

เชิงอรรถบทที่ 3

(A Note on Chapter 3)

1. อาจารย์สุรียา สมุทคุปต์ได้นำเอากรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ระบบทรัพยากรในชนบท (rural resources system analysis) และประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มและโครงการวิจัยระบบชนบท มหาวิทยาลัยขอนแก่น เข้าไปสอนนักศึกษาวิชาเอกการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยเฉพาะช่วงระหว่าง พ.ศ. 2530-2536 ผลงานวิจัยของนักศึกษาระดับปริญญาตรี (สารนิพนธ์) ที่ได้รับอิทธิพลของแนวคิดและคำแนะนำทางวิชาการดังกล่าว ได้แก่ จันทนา ห่านรุ่งชโรทร (2534) ที่นำเสนอระบบการปลูกสับปะรดเพื่อการค้า ในฐานะที่เป็นผลจากการจัดการทรัพยากรของชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดหนองคาย และวิชณู ผลมาตย์ (2536) ศึกษาการทอผ้าไหมของชาวบ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ในฐานะที่เป็นระบบที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของครอบครัว ส่วนตัวอย่างผลการวิจัยที่ใช้แนวคิดดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญ โปรดดู Opart Panya et al. (1988); Sukaesinee Subhadhira et al. (1987); Lovelace et al. (1988) เป็นต้น
2. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 11 ธันวาคม 2531.
3. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 11 ธันวาคม 2531.
4. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 7 พฤศจิกายน และ 21 ธันวาคม 2531.
5. สุรียา สมุทคุปต์, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
นันทิยา พุทธะ, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
6. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
สุรียา สมุทคุปต์, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
นันทิยา พุทธะ, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
7. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 19, 21 ธันวาคม 2531.

8. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
สุริยา สมุทคุปติ, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
นันทิยา พุทธะ, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
9. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
10. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
11. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
12. สุริยา สมุทคุปติ, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.
13. พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 4 มิถุนายน 2536.

บทที่ 4

กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง

ในชุมชนไทลาวบ้านแต้

(Textile Production and Women

in a Selected Thai-Lao Community)

บ้านแต้ ตำบลบ้านแต้ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง มีจำนวนครัวเรือนใกล้เคียงกับบ้านกุดตาไกล กล่าวคือ ข้อมูล กชช. 2ค ประจำปี พ.ศ. 2535 ระบุว่าหมู่บ้านมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 140 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 635 คน ลักษณะเด่นของหมู่บ้านนั้น ไม่เพียงแต่จะเป็นหมู่บ้านศูนย์กลางของตำบล ซึ่งมีส่วนราชการต่าง ๆ ในระดับตำบลตั้งอยู่ เช่น สถานีอนามัย สำนักงานเกษตร หากยังเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดกับทางรถไฟสายกรุงเทพมหานคร-อุบลราชธานี รถไฟจึงเป็นพาหนะที่สำคัญของชาวบ้านในการติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ นอกหมู่บ้าน ชาวบ้านแต้ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายไทลาว ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักของภาคอีสานมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาข้าวแบบอาศัยน้ำฝน ข้อมูลพื้นฐานชุดเดียวกันนี้ ยังระบุว่า ชาวบ้านแต้มีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 10,000 บาทต่อปี ทุกครัวเรือนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง โดยครอบครองที่ดินระหว่าง 11-20 ไร่ จำนวน 100 ครอบครัว และ 21-50 ไร่ อีก 23 ครอบครัว เป็นที่น่าสนใจว่าใน พ.ศ. 2533 หมู่บ้านแต้ไม่มีชาวนาเช่าที่ดินทำกินเลย (กชช. 2ค 2533:7-8) ซึ่งข้อมูลดังกล่าวตรงข้ามกันอย่างมากกับผลการสำรวจหมู่บ้านเดียวกันนี้ของ (Keyes 1982:67) ที่พบว่า ในปี พ.ศ. 2523 นั้น 15.4% หรือ 18 ครัวเรือนจากทั้งหมด 117 ครัวเรือนของหมู่บ้านในเวลานั้น ต้องเช่าที่ดินทำกิน

อย่างไรก็ตาม ข้อมูล กชช. 2ค ชุดดังกล่าวมีประเด็นที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับการศึกษาของพวกเราโดยตรง นั่นคือ การทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้านแต้ ใน พ.ศ. 2533 ผู้หญิงหรือแม่บ้านบ้านแต้จำนวน 30 ครัวเรือน ใช้เวลาว่างจากการทำนาระหว่างเดือนมีนาคม-มิถุนายน ทอผ้าไหมและผ้าชนิดต่าง ๆ ทำรายได้เสริมให้ครอบครัวได้ถึง 5,000 บาทต่อปี รายได้จำนวนดังกล่าวนี้ก็เป็นตัวเลขเดียวกันกับการสำรวจข้อมูลชุดเดียวกันนี้ใน

ปี 2535 ซึ่งปีล่าสุดนี้จำนวนครัวเรือนที่ทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริมได้เพิ่มสูงถึง 85 ครอบครัวยุคใหม่ หรือเพิ่มขึ้น 55 ครอบครัวยุคใหม่ในเวลา 2-3 ปี (กชช. 2ค 2533; 2535) แม้ว่าข้อมูลดังกล่าว จะมีความคลาดเคลื่อนบ้าง แต่สิ่งที่พวกเราได้เรียนรู้ก็คือ ข้อเท็จจริงที่ว่า การทอผ้าเป็นอาชีพ สำคัญอย่างหนึ่งของหมู่บ้าน ผู้หญิงบ้านแต่สามารถหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเป็นจำนวนที่แน่นอน จำนวนหนึ่งในรอบปี จากการทอผ้าในช่วงที่ว่างจากฤดูกาล

ประเด็นที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่ในปัจจุบัน ก็คือ แม้ว่า ผู้หญิงที่ทอผ้าจะกระจายอยู่ตามครัวเรือนต่าง ๆ ทั่วหมู่บ้าน แต่ผู้หญิงที่อยู่ "คุ้มหมี่เจริญ" จะทอผ้ามากกว่าคุ้มอื่น ๆ บ้านแต่ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 6 คุ้ม คือ (1) หมี่เจริญ (2) พัทธกษัตริย์ (3) คุ้มเกษตรสมบูรณ์ (4) คุ้มนาดี (5) คุ้มสร้างแต่ และ (6) คุ้มพรสวรรค์ จุดที่ น่าสนใจจะอยู่ที่ลักษณะการแบ่งคุ้มและการตั้งชื่อคุ้มบ้านทั้ง 6 คุ้มนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านได้จัด แบ่งตามอาชีพหรือความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของชาวบ้าน และลักษณะเด่นทางสภาพแวดล้อม ทางกายภาพ เช่น คุ้มหมี่เจริญ หมายถึงคุ้มบ้านที่ส่วนใหญ่มีความเชี่ยวชาญและยึดเอาการทอผ้า หมี่เป็นงานหลัก ส่วนชาวบ้านในคุ้มเกษตรสมบูรณ์ส่วนใหญ่จะปลูกพืชผักสวนครัวต่าง ๆ เพื่อ ส่งขายที่ตลาด คุ้มนาดีคือคุ้มที่ตั้งอยู่ริมหมู่บ้านด้านทิศเหนือมีที่นาอุดมสมบูรณ์ ในแต่ละปีผลิตข้าว ได้จำนวนมาก คุ้มสร้างแต่คือคุ้มที่ตั้งติดกับบ่อน้ำซับธรรมชาติ และในอดีตมีต้นแต่ (ต้นไม้มะค่า) ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ ในขณะที่คุ้มพัทธกษัตริย์คือคุ้มที่ก้านัน ครู และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยพักอาศัยอยู่ ชาวบ้านมองเห็นว่าคุ้มดังกล่าวมีความสำคัญในการติดต่อกับทางราชการ และให้บริการสาธารณะ อื่น ๆ เป็นต้น ลักษณะการแบ่งคุ้มบ้านดังกล่าว ช่วยให้พวกเราเข้าใจถึงการจัดองค์กรและ โครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านแต่ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ภาพของการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงบ้านแต่ จึงเป็นภาพที่ผู้หญิงในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและต้องเกี่ยวข้องกับ เพื่อนบ้านกลุ่มอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กัน พวกเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่ สลับซับซ้อนเหล่านี้ให้ดี เช่น คุ้มหมี่เจริญต้องซื้อเส้นไหมจากคุ้มพรสวรรค์ และซื้อผักต่าง ๆ จากคุ้มเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น

การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์บ้านแต่ อาจกล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ ว่าบ้านแต่ในอดีตนั้น อาจเป็นชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งเช่นเดียวกับบ้านปรือหรือบ้านผือ ซึ่งใน

สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2411) ทรงมีพระราชโองการโปรดเกล้าให้ตั้งเมืองอุทุมพรพิสัย ที่บริเวณบ้านปรือหรือบ้านผือ โดยให้ขึ้นอยู่กับอำเภอเมืองขุขันธ์ (เติม วิกาศย์พจนกิจ 2530: 159-160) นับตั้งแต่นั้น บ้านแต่ก็มีส่วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับรัฐบาลกลางที่กรุงเทพมหานคร มาโดยตลอด ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลกลางต้องส่งส่วย ภาษีและเกณฑ์แรงงาน ตามนโยบายของรัฐบาลในสมัยนั้น นอกจากนี้หมู่บ้านก็เริ่มเกี่ยวข้องกับระบบการค้า โดยเฉพาะการบุกเบิกป่า เพื่อขยายที่นาปลูกข้าวขายให้ตลาดเมื่อทางรถไฟสายสำคัญ คือสาย กรุงเทพมหานคร-อุบลราชธานีตัดผ่านหมู่บ้าน และการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและสถานีการค้า ของพ่อค้าคนจีนภายหลังจากทางรถไฟสร้างเสร็จ แม้ว่าพวกเราไม่อาจจะระบุพุทธศักราชที่แน่นอนได้ แต่เหตุการณ์ดังกล่าวต้องเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2473 (ค.ศ. 1930) ซึ่งเป็นปีที่ทางรถไฟสร้างถึงเมืองอุบลราชธานีเป็นต้นมา เหตุการณ์ประวัติศาสตร์สำคัญของหัวเมืองภาคอีสานดังกล่าว ได้รับการบันทึกไว้ดังนี้

ทางรถไฟข้ามดงพระยาเย็นมาถึงโคราชใน ค.ศ. 1900 ชาวจีนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในภาคอีสาน... การมีทางรถไฟข้ามดงพระยาเย็นทำให้มีการผลิตข้าวเพื่อขายแถบจังหวัดนครราชสีมาและบริเวณใกล้เคียงบ้าง โดยลำเลียงทางเรือและเกวียนมาใส่ฉางที่นครราชสีมาแล้วบรรทุกรถไฟลงมาขายที่กรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อการสร้างทางรถไฟขยายออกไปถึงจังหวัดบุรีรัมย์ (1925) สุรินทร์ (1926) และอุบล (1930) พ่อค้าจีนก็ไปตั้งฉางรับซื้อข้าวอยู่ริมสถานีรถไฟ..." (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527:85)

ไม่เฉพาะแต่พ่อค้าคนจีนเท่านั้น ที่เข้ามามีบทบาททางการค้าในเขตอำเภออุทุมพรพิสัย (รวมทั้งบ้านแต่ ซึ่งตั้งอยู่ห่างตัวอำเภอเพียง 3 กิโลเมตร) พื้นที่ทางรถไฟสายสำคัญนี้สร้างเสร็จ ชาวจีนก็เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ดังกล่าวด้วย พ่อค้าชาวจีนและจีนเข้ามาซื้อที่ดินบริเวณใกล้กับสถานีรถไฟเพื่อทำการค้า สร้างร้านค้าและโกดังรับซื้อสินค้าทางการเกษตรต่าง ๆ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านแต่ที่มีเชื้อสายญวนคนหนึ่ง ปัจจุบันมีฐานะดีและเป็นเจ้าของร้านค้าประจำหมู่บ้าน พบว่า แม้จะเข้ามาเพราะติดตามสามีที่รับราชการที่โรงเรียน แต่ในฐานะที่เป็นแม่บ้านก็มีโอกาสเปิดร้านค้าขายของใช้ที่จำเป็น ขายส้มตำบริเวณใกล้ ๆ สถานี

รถไฟบ้านแต้ "ได้เงินมากจ้างคนทำนา ที่นา วัควายและที่ดินของใครขายก็ซื้อเอาไว้"² เป็นที่น่าสนใจว่าช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เป็นช่วงภายหลังการเข้ามาของทางรถไฟไม่นานนัก กล่าวคือในราว พ.ศ. 2493³ เศรษฐกิจของหมู่บ้านจึงเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพ เข้าสู่การผลิตเพื่อขายในตลาด ติดต่อกับเมืองมากขึ้น (โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร) ควบคู่ไปกับรูปแบบการผลิตแบบดั้งเดิม

ในแง่หนึ่ง การทอผ้าไหมของผู้หญิงบ้านแต้ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการผลิตทางเศรษฐกิจดั้งเดิมของหมู่บ้านแต้ ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปสู่การผลิตเพื่อการค้าของหมู่บ้านที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ

Keyes (1982:324) เขียนบรรยายเกี่ยวกับการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต้เมื่อราว 10 ปีที่ผ่านมาว่า "ผู้หญิงบ้านแต้ ก็เหมือนกันกับผู้หญิงอีสานทั่วไปที่ทอผ้าไหมไว้ใช้ในครัวเรือนมาช้านานแล้ว..." ผ้าทอของผู้หญิงทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้าย นอกจากจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ในครัวเรือนประเภทต่าง ๆ แล้ว ยังสามารถนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ด้วย เช่น ถวายพระสงฆ์ในงานประเพณีที่สำคัญ จึงอาจกล่าวได้ว่า การทอผ้าเป็นรูปแบบการผลิตดั้งเดิมอย่างหนึ่งของชุมชนที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การผลิต การกระจายผลผลิต การแปรรูปและการใช้ประโยชน์จากผ้าทอชนิดต่าง ๆ ในชุมชน อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของตลาดการค้าผ้าไหมของไทยในตลาดโลกเริ่มมีบทบาทต่อการทอผ้าไหมในระดับท้องถิ่น (เช่น บ้านแต้) มากขึ้น รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลได้หันมาให้ความสนใจกับการพัฒนาการทอผ้าไหมและการเลี้ยงไหมให้เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น การตั้งสถานีทดลองและส่งเสริมการเลี้ยงไหมที่เมืองนครราชสีมาในสมัยรัชกาลที่ 4 (นิติ กสิโกศล 2535) การส่งเสริมการทอผ้าไหมไทยของชาวอเมริกันที่ชื่อ Jim Thompson ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ไหมไทยมีชื่อเสียงและเป็นที่ต้องการในตลาดโลกมากขึ้น (จิม ทอมป์สัน: ตำนานไหมไทย 2536) แม้ว่าเงื่อนไขเหล่านี้จะไม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการทอผ้าไหมและการเลี้ยงไหมในภาคอีสาน (และบ้านแต้) แต่นับได้ว่าเงื่อนไขดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการเฟื่องฟูของการผลิตและการค้าผ้าไหมของอีสานที่มีพื้นฐานการผลิตอยู่ในระดับหมู่บ้านชนบททั่วไป ดังที่ปรากฏ

อยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจิม ทอมป์สันขยายกิจการการค้าผ้าไหมเข้ามาในอำเภอ
ปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (จะนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 6) และการพัฒนาอุตสาหกรรม
กรรมผ้าไหมที่อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่นหลัง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา (เริ่งฤทธิ วัฒน
ศึกษา 2535)

อาจกล่าวได้ว่า โครงการศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนาง
เจ้าพระบรมราชินีนาถ (ปัจจุบันคือ มุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระ
บรมราชินีนาถ ซึ่งในส่วนของโครงการผ้าไหมมัดหมี่ของอีสานเริ่มต้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2515)
(มัดหมี่ไหมไทยชุบชีวิตใหม่ชาวอีสาน: 2533) รวมทั้งความสนับสนุนของเจ้านายและเชื้อ
พระวงศ์ชั้นสูงที่ให้ความนิยมกับผ้าไหมพื้นบ้าน เป็นแรงจูงใจสำคัญอย่างมากในการสนับสนุน
การทอผ้าไหมในระดับหมู่บ้าน โดยเฉพาะหมู่บ้านในชนบทที่ห่างไกลเช่นบ้านแต้ ในปี พ.ศ.
2523 "นับว่าเป็นความโชคคดียของบ้านแต้ไม่น้อยที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการ
ส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ โดยเริ่มต้นด้วยการจัดตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านทำให้มีรายได้จากการขาย
ผ้าไหมโดยเฉลี่ยสูงถึง 5,403 บาทต่อปีต่อครอบครัว ซึ่งนับว่าเป็นรายได้ที่สูงมากในเวลา
นั้น..." (Keyes 1982:326) กลุ่มแม่บ้านทอผ้าไหมกลุ่มนี้ก็ดำเนินกิจกรรมเรื่อยมาจน
ถึงปัจจุบัน ผู้หญิงบ้านแต้ได้พัฒนาธุรกิจผ้าไหมของตนมากขึ้นเรื่อย ๆ จากที่เคยขายให้เฉพาะ
โครงการ ฯ และขายย่อยในท้องถิ่น ก็ได้ขยายไปถึงขั้นดำเนินธุรกิจด้วยตนเอง จากที่มีสมาชิก
กลุ่มเพียงไม่กี่คน ก็ขยายออกเป็นหลายสิบคน เป็นต้น และจากการศึกษาภาคสนามครั้งหลังสุด
(เดือนกรกฎาคม 2536) พบว่า กลุ่มดังกล่าวได้รับความช่วยเหลือจากกระทรวงอุตสาหกรรม
ในการเรียนรู้และใช้กักระตุกสำหรับทอผ้า ซึ่งทางกระทรวงอุตสาหกรรมได้จัดส่งครูสอนการ
ใช้กักระตุก เงินทุน และอุปกรณ์การทอผ้าชนิดต่าง ๆ มาให้ในช่วงเริ่มต้นอีกด้วย สมาชิกของ
กลุ่มก็ให้ความสนใจเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้หญิงอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่า การทอผ้าด้วยกั
กระตุกแม้จะรวดเร็ว แต่ก็ไม่สามารถทอผ้ามัดหมี่หรือผ้าชนิดที่ต้องการทักษะและความประณีต
มาก ๆ ได้ และผ้าสองชนิดนี้เป็นที่ต้องการของตลาดและมีราคาสูงกว่าผ้าฝ้ายหรือผ้าพื้น
ที่ทอด้วยกักระตุก ดังนั้นกัและเทคนิคการทอผ้าพื้นบ้านจึงคงความสำคัญอย่างมากสำหรับกลุ่มผู้
หญิงบ้านแต้ส่วนใหญ่

การ เรียนรู้ทักษะและความชำนาญในการทอผ้า ผู้หญิงบ้านแต่เรียนรู้ทักษะการทอผ้า ในลักษณะเดียวกับผู้หญิงในหมู่บ้านอื่น ๆ โดยผ่าน 3 ช่องทางสำคัญ คือ (1) เรียนรู้ จากแม่ ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงและเพื่อนบ้าน โดยผ่านการปฏิบัติและฝึกฝนตลอดช่วงอายุของตน ตั้งแต่เด็กเล็กจนกระทั่งวัยชรา (2) อาศัยเงื่อนไขของพิธีกรรมทางผ่านที่เกิดขึ้นตามช่วง อายุต่าง ๆ ของตนในการเรียนรู้การทอผ้า และ (3) เข้ารับการอบรมและเรียนรู้จาก หน่วยงานของทางราชการและองค์กรอาสาสมัครอื่น ๆ

จากการศึกษาภาคสนาม พบเราพบว่าผู้หญิงบ้านแต่มักจะเรียนรู้ทักษะการทอผ้าโดย อาศัย 2 ช่องทางแรกมากที่สุด เพราะช่องทางดังกล่าวเป็นกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอด และฝึกฝนที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านเอง หญิงผู้เล่าวัย 73 ปีท่านหนึ่ง เล่าให้เราฟังว่า ท่านเริ่มเรียนรู้การทอผ้าภายหลังจากเรียนหนังสือจบชั้นประถมสี่แล้ว หรือตอนอายุ 15-16 ปี โดยมีแม่เป็นคนสอนให้ พร้อม ๆ กับเรียนรู้ ชักดามและดูจาก เพื่อนบ้านและญาติพี่น้องที่ทอผ้าเป็นแล้ว หลังจากทอผ้าจนชำนาญแล้ว ท่านก็เริ่มถ่ายทอด หรือบอกสอนเทคนิคและวิธีการทอผ้าต่าง ๆ ให้กับน้องสาว⁵ ในท่านเองเดียวกัน ผู้หญิง ที่มีความเชี่ยวชาญในการมัดหมี่ท่านหนึ่ง ก็เล่าถึงประสบการณ์ของท่านว่า เมื่ออายุ 17 ปี ต้องเดินไปเรียนวิธีการมัดหมี่ที่หมู่บ้านโนนหนองหก ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากบ้านแต่ประมาณ 4 กิโลเมตร เพราะในเวลานั้น (พ.ศ. 2510) ยังไม่มีคนที่ชำนาญในการมัดหมี่ในหมู่บ้าน โดยชวนญาติอีกคนที่อยู่ในวัยใกล้เคียงกันไปเรียนด้วยกัน เรียนมัดหมี่ประมาณ 6 วัน มัดได้ 6 ห้ว (ผืน) ก็กลับบ้าน มาเริ่มทดลองทำของตนเองจนเกิดความชำนาญและมีเพื่อนบ้านมา ว่าจ้าง ปัจจุบันท่านเป็นผู้ที่มีความสามารถในการมัดหมี่มากที่สุดคนหนึ่งของหมู่บ้าน และได้ เริ่มถ่ายทอดทักษะและความรู้ในการมัดหมี่ให้กับลูกสาวทั้ง 3 คน เพื่อช่วยกันหารายได้ให้ กับครอบครัว เป็นที่น่าสนใจว่าบุตรสาวของท่านทั้งสาม ก็เรียนหนังสือไปด้วย คนโตเรียน ระดับอุดมศึกษาที่วิทยาลัยครูสุรินทร์ และอีก 2 คนกำลังเรียนระดับมัธยมศึกษา ทั้งสามคน จะช่วยแม่มัดหมี่และทอผ้าได้มาก โดยเฉพาะในช่วงปิดภาคเรียน⁶

ในอดีตผู้หญิงบ้านแต่ต้องเรียนรู้ทักษะการทอผ้าและการเลี้ยงไหมมาตั้งแต่วัยเด็ก การ เก็บใบหม่อน เลี้ยงไหม สาวเส้นไหม (ชาวบ้านเรียก "สาวหลอก") เจ็นผ้า ยกไหม

กรอใหม่ เป็นกิจกรรมที่เด็กผู้หญิงตัวเล็ก ๆ สามารถเรียนรู้และช่วยแม่และญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเป็นประจำ เมื่อออกจากโรงเรียน ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 14-15 ปี ก็เริ่มหัดทอผ้าอย่างจริงจัง ควบคู่กับการทำงานในไร่นา⁷ ความสามารถในการทอผ้าจะมีมากขึ้นเมื่อมีอายุและประสบการณ์มากขึ้น การจัดเตรียมผ้าชนิดต่าง ๆ สำหรับพิธีแต่งงาน พิธีทำขวัญหลังจากอยู่ไฟเมื่อคลอดบุตร หรือพิธีบวชของลูกชาย เงื่อนไขเหล่านี้ พวกเขาพิจารณาว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผู้หญิงบ้านแต่ต้องเรียนรู้ในการทอผ้า เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับพิธีกรรมทางผ่านและบุญประเพณีต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากสำหรับวิถีชีวิตของผู้หญิงในหมู่บ้านชนบทภาคอีสาน

ข้อเท็จจริงเหล่านี้ ช่วยให้เราเข้าใจได้ถึงประสิทธิภาพของการสืบทอดทักษะการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่ได้เป็นอย่างดีว่า ทักษะและความเชี่ยวชาญเหล่านี้สืบทอดและส่งผ่านกันในระบบสังคมวัฒนธรรมของชุมชนมาหลายชั่วอายุคนแล้ว

ส่วนการส่งเสริม ผักอบรม การดูงาน และความช่วยเหลือเกี่ยวกับการทอผ้าต่าง ๆ ของหน่วยงานภายนอกนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีผลต่อการเรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่ค่อนข้างน้อย และเป็นเงื่อนไขที่หมู่บ้านได้รับเมื่อเวลาไม่นานมานี้ เช่น โครงการอบรมการใช้กักระตุกของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมในครัวเรือน กระทรวงอุตสาหกรรม ระหว่างวันที่ 1 มิถุนายน-15 กรกฎาคม 2536 (รวม 45 วัน) ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้ของผู้หญิงบ้านแต่มากนัก เพราะมีสมาชิกเพียง 17 คน รวมทั้งไม่มีการอบรมหรือสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง การใช้กักระตุกเป็นเทคนิคใหม่ที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย และเหมาะสำหรับทอผ้าฝ้ายและผ้าพันเท่านั้น ในขณะที่ผู้หญิงบ้านแต่มองเห็นว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่ด้วยเทคนิคการทอแบบดั้งเดิมนั้น สามารถทำรายได้มากกว่า⁸

ปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่ ในปัจจุบัน ผลิตภัณฑ์ผ้าทอของผู้หญิงบ้านแต่มีทั้งที่ใช้ไหม ฝ้าย และใยสังเคราะห์จากโรงงานเป็นวัตถุดิบสำคัญ ซึ่งวัตถุดิบเหล่านี้ ผู้หญิงบ้านแต่เกือบทั้งหมดต้องซื้อมาจากตลาด จากต่างหมู่บ้าน และจากเพื่อนบ้านที่ยังคงเลี้ยงไหมอยู่

เส้นไหม เมื่อประมาณ 10 ปีย้อนหลังไปในอดีต ผู้หญิงบ้านแต่ยังคงเลี้ยงไหมเกือบทุกครัวเรือน บริเวณบ้านยังคงปรากฏต้นหม่อนให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก สาเหตุที่ชาวบ้านต้อง

หยุดเลี้ยงไหมเนื่องจากไหมอ่อนไม่เพียงพอ เพราะฝนแล้งและต้นหม่อนเป็นโรค การดูแลรักษาความสะอาดไม่ดีพอทำให้ตัวหม่อนตาย รวมทั้งชาวบ้านรู้สึกว่าการเลี้ยงไหมเองต้องใช้เวลามาก ขั้นตอนที่สลับซับซ้อนและมีความเสี่ยงสูง แม้ว่าในราว 5-6 ปีที่ผ่านมามีหน่วยงานทางราชการเข้ามาสนับสนุนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมให้กับกลุ่มแม่บ้านของบ้านแต่ ด้วยการสร้างโรงเลี้ยงไหมทั้งสิ้นจำนวน 8 โรงทุกคุ้มในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันโรงเรือนดังกล่าวก็ถูกปล่อยว่างและกลายมาเป็นห้องเก็บวัสดุและเครื่องมือการเกษตรของชาวบ้านไปหมดแล้ว ปัจจุบันราคาเส้นไหมที่ซื้อจะแตกต่างกันตามคุณภาพและที่มาของเส้นไหม กล่าวคือ ถ้าซื้อเส้นไหมจากหมู่บ้านใกล้เคียงและหมู่บ้านเดียวกัน ไหมเหลืองราคา กิโลกรัมละ 800 บาท และไหมขาวราคา 750 บาท ส่วนเส้นไหมที่มีพ่อค้าเร่นำมาขายในหมู่บ้านและเส้นไหมที่มาจากตลาดอำเภออุทุมพรพิสัยราคาจะอยู่ระหว่าง 800-1,200 บาทต่อกิโลกรัม

ส่วนเส้นด้ายสำหรับทอผ้าฝ้าย จะต้องซื้อจากตลาดในตัวอำเภออุทุมพรพิสัยทั้งหมด บ้านแต่เป็นหมู่บ้านที่ไม่สามารถปลูกฝ้ายได้เองเพราะไม่มีพื้นที่ทำไร่ ในอดีต (พ.ศ. 2486) ชาวบ้านต้องเอาข้าวสารและข้าวเปลือกไปแลกกับฝ้ายตามหมู่บ้านที่ติดกับภูเขา¹⁰ แต่เหตุการณ์ดังกล่าวก็กลายเป็นอดีตไปหมดแล้วสำหรับผู้หญิงทอผ้าบ้านแต่

อุปกรณ์และเครื่องมือในการทอผ้า เช่น กี่ทอผ้า กงกวกักด้าย ฟืม ฯลฯ ของผู้หญิงบ้านแต่ มีทั้งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่ให้พ่อบ้านหรือญาติผู้ชายและที่ซื้อหาได้จากตลาดทั่วไป แม้ว่าทางราชการ โดยกระทรวงอุตสาหกรรมจะนำเอาเครื่องจักรและเทคนิคการทอผ้าแบบใหม่เข้ามาในหมู่บ้าน แต่อาจกล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า ผู้หญิงบ้านแต่ยังคงใช้อุปกรณ์และเครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้าแบบดั้งเดิมเป็นส่วนมาก

เงินทุนและการจัดการ นับได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่มีบทบาทสำคัญต่อการทอผ้าของผู้หญิงบ้านกุดตาไกลเป็นอย่างมาก ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งสะท้อนว่า "ทอผ้าไหมเป็นงานที่ได้เงินดี ถ้ามีเงินลงทุน เพราะเส้นไหมราคาแพง การย้อม การฟอก รวมถึงการมัดหมี่ก็ต้องอาศัยเงินทั้งนั้น บางครั้งในหมู่บ้านก็ต้องจ้างคนทอผ้าด้วย"¹¹ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนามของพวกเราพบว่า การลงทุนในการทอผ้าไหมของแต่ละครัวเรือนนั้น ประกอบด้วยรายการต่าง ๆ ดังนี้ "เส้นไหมกิโลกรัมละ 700-1,200 บาท ค่าวัสดุที่ใช้ในการย้อมสีและฟอกไหม

200 บาท ค่าจ้างสับหรือคั้นเอาไหมเข้าพิมพ์เตรียมสำหรับทอ 50 บาท ค่าจ้างทอผ้า (ในกรณีที่ไม่ทอด้วยตนเอง) ผืนละ 60 บาท รวมเงินทุนที่ต้องลงไปทั้งหมดในการทอผ้า 1 เครือ หรือที่สำเร็จเป็นผืนผ้าไหมได้ทั้งหมด 8 ผืน จะต้องลงทุนทั้งหมด ประมาณ 2,000 บาท ถ้าขายผ้าไหมได้ราคาผืนละ 600 บาท ในเวลาประมาณ 20 วันที่ใช้ไปนั้น จะได้กำไรประมาณ 2,500 บาท"¹² แต่เนื่องจากว่า การทอผ้าไหมเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ผู้หญิงดำเนินกิจกรรมของตนเองไปพร้อม ๆ กับรับผิดชอบงานอื่น ๆ ของครอบครัวไปด้วย และผู้หญิงบ้านแต่ก็ไม่ได้นำเงินจากการทอผ้าในฐานะผู้ประกอบการ ดังที่เจ้าของโรงงานหรือบริษัทสมัยใหม่ปฏิบัติกันอยู่ ดังนั้น เงินทุนและระบบการจัดการของการทอผ้าที่ผู้หญิงบ้านแต่ปฏิบัติอยู่นั้น จึงไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบในเชิงธุรกิจอุตสาหกรรมได้ แต่เมื่อพิจารณาพฤติกรรมและระบบการจัดการดังกล่าวที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจช่วยให้พวกเราเข้าใจเงื่อนไขและการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้านได้มากขึ้น จากที่เคยทอผ้าเพื่อใช้และแลกเปลี่ยนในครอบครัวแบบดั้งเดิม ในปัจจุบันผู้หญิงเกือบทั้งหมดเริ่มหันมาพูดถึงการจัดการ การลงทุนและผลกำไรมากขึ้น

กระบวนการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่ อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการทอผ้าของผู้หญิงที่บ้านแต่นั้น เป็นกระบวนการที่คล้ายคลึงกับการทอผ้าของหมู่บ้านอีสานอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ประกอบด้วย การเตรียมวัตถุดิบและลวดลาย การทอผ้าและการแปรรูปผลผลิตจากผ้าทอ

จากข้อมูลภาคสนาม พวกเราพบว่ากระบวนการทอผ้าของผู้หญิงบ้านแต่อย่างคร่าว ๆ ก็คือ "หลังจากใช้ด่างฟอกเส้นไหมจนเป็นสีขาวแล้ว นำไหมมาย้อมสีที่สามารถหาซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป นำไหมที่ย้อมแล้วมามัดหมี่เป็นลวดลายต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นการว่าจ้างผู้ที่มีความชำนาญในการมัดหมี่ให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ ในปัจจุบัน ชาวบ้านบางส่วนจะรับจ้างทอผ้าไหมในราคาผืนละ 60 บาท ซึ่งใช้เวลา 1-2 วัน"¹³

ในอดีตผ้าไหมมัดหมี่ของบ้านแต่ยังไม่มี ผ้าที่ผู้หญิงบ้านแต่นิยมทอไว้ใช้ในครอบครัว ได้แก่ ผ้าโล่ง ผ้าซิ่น ผ้าแพรไหม ผ้าแพรปลาไหล ผ้าชะม้า ผ้าขิด และผ้าแพรเหยียบ หรือผ้าห่ม สีเข้ ส่วนผ้าไหมมัดหมี่นั้น ชาวบ้านบอกว่าเริ่มต้นทอในราว 50 ปีที่ผ่านมา โดยนำเอาแบบอย่างมาจากผ้ามัดหมี่ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นอื่น เช่น ขอนแก่น มหาสารคาม หรือร้อยเอ็ด เอามาขายในหมู่บ้าน แล้วบรรพบุรุษของหมู่บ้านก็ทดลองมัดหมี่เองจนเกิดความชำนาญ แล้วถ่ายทอดกันเรื่อยมา¹⁴

ส่วนการแปรรูปผ้าทอให้เป็นผลิตภัณฑ์ชนิดต่าง ๆ เช่น หมอน ผ้าชะม้า ผ้าห่ม ที่นอน หรือเสื้อผ้าฝ้ายที่ใช้สำหรับทำงานในไร่นา ผู้หญิงชาวบ้านแต่จะทำเฉพาะต้องเอาผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไว้ใช้ในครอบครัวและไว้ใช้ในการทำบุญตามประเพณีเท่านั้น แต่ผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งเป็นผ้าที่มีราคาแพงนั้นมักจะขายให้กับท้องตลาดหรือลูกค้าทั้งที่มาจากต่างถิ่นและที่มาจากหมู่บ้านเดียวกัน จะมีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่แม่บ้านบ้านแต่นำไปตัดชุด เช่น กระโปรง ซิ่นไหม ฯลฯ สำหรับใส่เองในโอกาสและเทศกาลสำคัญ ในกรณีนี้มักจะว่าจ้างช่างตัดเสื้อผ้าที่มีความชำนาญในหมู่บ้านและในตัวอำเภอเป็นผู้ตัดเสื้อผ้าชนิดดังกล่าว

การกระจายของผ้าทอบ้านแต้ ผ้าทอของบ้านแต้ได้รับการกระจายผ่านการซื้อขาย และผ่านการให้เป็นของฝากทั้งภายในหมู่บ้าน ออกไปสู่ผู้ใช้ในระดับท้องถิ่น เช่น จังหวัด ศรีสะเกษ และอำเภอต่าง ๆ ใกล้เคียง และผู้ใช้ที่อยู่ในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด โดยผ่านทางโครงการศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่เข้ามาสนับสนุนด้านการจัดจำหน่ายและการพัฒนาทางเทคนิคการทอผ้าให้กับกลุ่มแม่บ้านของบ้านแต้ตั้งแต่ พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การกระจายของผ้าทอในครอบครัวและภายในท้องถิ่น แม้ว่าจะมีทั้งผ้าที่ทอด้วยไหม และฝ้าย แต่การใช้ประโยชน์ในครอบครัวและภายในชุมชนนั้น ผ้าที่ทอด้วยฝ้าย รวมทั้งยาสีงเคราะห์จากโรงงานจะมีมากกว่าผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งมีราคาแพง เหมาะสำหรับการขาย เพื่อหารายได้มากกว่านำมาใช้เอง และการทอผ้าไหมนั้นเป็นการลงทุน ดังนั้นผลผลิตที่ได้ต้องนำออกมาขายในฐานะที่เป็นสินค้าจึงจะคุ้มกับต้นทุนที่ใช้จ่ายไป ส่วนการกระจายผ้าทอของบ้านแต้ออกไปยังผู้ใช้ผ้าทอนอกหมู่บ้านนั้น มี 2 ช่องทางที่สำคัญ นั่นคือ (1) การขายให้กับพ่อค้าในท้องถิ่น ขายให้กับโครงการศิลปาชีพพิเศษ (ปัจจุบันชาวบ้านไม่ได้ส่งผ้าไปขายให้กับโครงการ ฯ อีกแล้ว เนื่องจากสามารถขายในท้องถิ่นได้ดีกว่า ผ้าไหมเป็นที่ต้องการของลูกค้าในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก) นอกจากนี้ข้าราชการของหน่วยงานต่าง ๆ ในอำเภออุทุมพรพิสัยและอำเภอใกล้เคียง เช่น ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข พัฒนาการ ฯลฯ ต่างก็เป็นลูกค้าผ้าไหมของบ้านแต้ทั้งสิ้น และ (2) การให้เป็นของฝากสำหรับญาติพี่น้อง รวมทั้งการบริจาคสำหรับทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ

การใช้ประโยชน์ของผ้าทอบ้านแต้ การใช้ประโยชน์จากผ้าทอและผลิตภัณฑ์จากผ้าทอของบ้านแต้มีดังนี้ คือ ใช้ในครอบครัว ใช้ในพิธีกรรมและการทำบุญตามประเพณีทางศาสนา ใช้เป็นของฝากสำหรับญาติพี่น้องและผู้มาเยือน และขายเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัว

นอกจากจะใช้ผ้าทอสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครอบครัว รวมทั้งให้เป็นของฝากหรือแสดงสินน้ำใจแก่ญาติพี่น้องหรือแขกผู้มาเยือนแล้ว การใช้ผ้าทอสำหรับพิธีกรรมทางผ่าน เช่น งานแต่งงาน งานบวช และใช้ในบุญประเพณีต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เช่น บุญเวส บุญฐิน บุญทอดผ้าป่า ก็เป็นที่นิยมอย่างมากเช่นกัน ดังที่ผู้หญิงบ้านแต้เล่าให้พวกเรา

ฟังว่า "เมื่อลูกชายจะบวช แม่ต้องทอผ้าให้ลูกชายนั่งตอนที่เข้านาค บางคนทอเป็นผ้าใส่รังไหม บางคนทอเป็นผ้าขาว"¹⁵ "ผู้เฒ่าผู้แก่มักจะทอผ้าอาบน้ำฝนไปถวายพระที่วัดในช่วงเข้าพรรษา โดยทอทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหมเป็นพื้นสีขาวก่อนที่จะย้อมให้เป็นสีเหลือง เมื่อถึงเทศกาลบุญเวส (เทศน์มหาชาติ) ผู้หญิงบ้านแต่ก็จะทอถุงผเวส (ธงที่ใช้ประดับในวัดในการทำบุญ)"¹⁶ หรือ "หญิงที่จะเข้าพิธีแต่งงานต้องเตรียมชิ้นไหม ผ้าใส่รัง ผ้าขะม้า ที่นอน หมอน ผ้าแพร ฯลฯ เพื่อใช้เป็นเครื่องสมมา (ของกำนัล) ให้กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี"¹⁷ นอกจากนี้ ชาวบ้านแต่ยัง นิยมใช้ผ้าขาวที่ทอด้วยไหมสำหรับคลุมโลงศพของผู้ตาย ใช้ผ้าชิ้นสำหรับ "ปกคอก" หรือคลุม ถัดด้านและอัฐิของแม่ที่ปั้นธาตุในพิธีเก็บกระดูกของแม่ แล้วให้พระสงฆ์มาสวดรับเอาไปพร้อมกับเครื่องสังฆทานอย่างอื่น เช่น เสื้อผ้า อาหาร ของใช้ส่วนตัว ในกรณีที่ผู้ตายเป็นผู้ชาย ในพิธีเดียวกันนี้จะใช้ "ผ้าใส่รัง"¹⁸

ในปัจจุบัน การขายผ้าในฐานะสินค้าหัตถกรรมที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้าน ดูเหมือนว่าจะ เป็นการใช้ประโยชน์จากผ้าทอในชีวิตประจำวันมากที่สุดของผู้หญิงบ้านแต่ กล่าวคือ ผู้หญิง บ้านแต่โดยเฉลี่ยสามารถทอผ้าไหมมัดหมี่ได้ 5-7 เครื่องต่อปี (ใน 1 เครื่องประกอบด้วยผ้า ทั้งหมด 8 ผืน) ในการทอผ้า 1 เครื่องลงทุนทั้งหมดประมาณ 2,000 บาท เมื่อราคาขาย ผ้าปัจจุบัน (พ.ศ. 2536) ผืนละ 600 บาท ดังนั้นในหนึ่งเครื่องชาวบ้านจะมีกำไรประมาณ 2,800 บาท [(8 x 600) - 2,000] ในรอบปีผู้หญิงบ้านแต่สามารถหาเงินช่วยเหลือครอบครัวได้ประมาณ 14,000-19,600 บาท¹⁹ ซึ่งรายได้จำนวนนี้สามารถนำมาเป็นค่าใช้จ่าย ในชีวิตประจำวัน เช่น ส่งลูกเรียนหนังสือ ลงทุนในการทำนา อาหารหรือค่าใช้จ่ายในการ ทำบุญต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

ผ้าและการทอผ้าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาททางเศรษฐกิจ สังคมและ วัฒนธรรมของผู้หญิงที่มีต่อชุมชนบ้านแต่จากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างแท้จริง

เชิงอรรถที่ 4

(A Note on Chapter 4)

1. สุธียา สมุทคฺปตี, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
2. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
3. การคำนวณปีพุทธศักราชนั้น นับเอาจากความจำของผู้ให้ข้อมูลที่เล่าว่า "ย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านแต่เมื่อครั้งลูกสาวคนโตอายุได้ 7 ขวบ ปัจจุบันลูกสาวคนดังกล่าวอายุ 50 ปี หรือเกิด พ.ศ. 2486" ดังนั้นช่วงปีที่ผู้ให้ข้อมูลและครอบครัวย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านก็คือ พ.ศ. 2493-- พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
4. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
5. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
6. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
7. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
8. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
9. สุธียา สมุทคฺปตี, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
10. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
11. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
12. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
13. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
14. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
15. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
16. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
17. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.
18. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.

19. การคิดคำนวณรายได้ที่เป็นตัวเงินของผู้หญิงบ้านแต่ที่ได้จากกิจกรรมการทอผ้า นั้น เป็นการคิดอย่างคร่าว ๆ จากที่ได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และไม่ได้รวมค่าแรงงาน ค่าเสียเวลา หรือค่าเสื่อมราคาของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้า ตามหลักการทางเศรษฐศาสตร์ เข้าไปด้วยแต่อย่างใด--พัฒนา กิติอาษา, บันทึกสนาม. 3 กรกฎาคม 2536.

บทที่ 5

กระบวนการทอผ้าและวิถีชีวิตผู้หญิง

ในชุมชนไทย-ลาวบ้านธงชัย (จะโปะ)

(Textile Production and Women in
a Selected Thai-Lao Village)

บ้านจะโปะ หรือ "บ้านธงชัย" ตามชื่อที่ทางราชการตั้งขึ้นมาใหม่ เป็นชุมชนทอผ้าไหมในภาคอีสานแห่งที่ 3 ที่พวกเราเข้าไปทำการศึกษาภาคสนามในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม 2536 ที่ผ่านมา โดยภาพรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าบ้านจะโปะเป็นชุมชนที่แตกต่างไปจากชุมชนทอผ้าไหมของอีสานทั้ง 2 แห่งที่พวกเราได้นำเสนอในตอนที่ผ่านมาอย่างมาก ทั้งนี้เพราะ บ้านจะโปะเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ใจกลางของเขตสุขาภิบาลเมืองปักกิ่ง อำเภอปักธงชัย และรูปแบบการทอผ้าไหมของชาวบ้านจะโปะเป็นการดำเนินธุรกิจสมัยใหม่ที่ต้องอาศัยเงินทุน แรงงาน วัตถุดิบ เทคโนโลยีและการจัดการอย่างเต็มรูปแบบ ภาพของบ้านจะโปะจึงโดดเด่นและแตกต่างกับภาพชุมชนทอไหมทั้งสองแห่ง (บ้านกุดตาไกลและบ้านแต้) อย่างเห็นได้ชัด ดังรายละเอียดต่าง ๆ ที่พวกเราจะนำเสนอต่อไปนี้

บ้านจะโปะ: ชุมชนไทลาวแห่งเมืองปักธงชัย นครราชสีมา บ้านจะโปะเป็นชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่มิใช่เชื้อสายลาวหรือไทยอีสาน จากข้อมูลของปรีชา อุตระกุล (2535:30-36) พบว่าประชากรของจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบันนี้ ประกอบด้วยผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นที่มาของความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ได้แก่ มอญ ขวนพุงคำ เขมร ลาวหรือไทยอีสาน ไทยหรือไทยโคราช จีน และชาวนน และกลุ่มชาติพันธุ์ลาวหรือไทยอีสานของจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน "ส่วนใหญ่อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (อ้างแล้ว, หน้า 34) จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ช่วยให้พวกเราสันนิษฐานได้ว่า การก่อตั้งชุมชนเชื้อสายลาวที่บ้านจะโปะและเมืองปักธงชัยในอดีตนั้น น่าจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ 2 ช่วง กล่าวคือ ชาวลาวจากเมืองเวียงจันทน์และดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงถูกกองทัพไทยในสมัยกรุงธนบุรีตอนปลาย (โดยมีเจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพ) และในสมัยรัชกาล

ที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ภายหลังจากการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 กวาดต้อนมาเป็นเชลย และตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่ที่เป็นจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน (เติม วิชาคย์ พจนกิจ 2530:661-675; ประทีนพร เลิศธีระวิวัฒน์ 2535:9-22) ควรตั้งเป็นข้อสังเกตด้วยว่า จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในการแย่งชิงอำนาจเหนือดินแดนของภาคอีสานระหว่างศูนย์กลางอำนาจกรุงรัตนโกสินทร์และเวียงจันทน์นั้น เมืองนครราชสีมาหรือโคราชมักมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านหรือจุดยุทธศาสตร์เสมอ เพราะเป็นเมืองทางผ่านที่เหมาะสมสำหรับการพักไพร่พล หาเสบียงเพิ่มเติม รวมทั้งยังเหมาะสมสำหรับใช้เป็นเมืองหน้าด่านคอยต้านกำลังกองทัพของอีกฝ่ายหนึ่งในยามสงครามได้เป็นอย่างดี

ประวัติศาสตร์ของเมืองปักธงชัยและชุมชนไทลาวบ้านจะโปะจึงมีความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านระหว่างรัฐศูนย์กลางที่สำคัญ 2 แห่งนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองปัก (หรือตัวอำเภอปักธงชัยในปัจจุบัน) กับชุมชนบ้านจะโปะไม่ได้แยกออกจากกันดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะชุมชนทั้งสองมีจุดเริ่มต้นมาจากเมืองหน้าด่านของเมืองนครราชสีมาและกรุงรัตนโกสินทร์เหมือนกัน ข้อมูลทั่วไปของอำเภอปักธงชัยปี พ.ศ. 2536 บันทึกความเป็นมาเหล่านี้ไว้ว่า

ชุมชนเมืองปักสันนิษฐานว่ากำเนิดขึ้นในยุคสมัยขอมเรืองอำนาจ มีฐานะเป็นเมืองขนาดเล็กอยู่ใต้การปกครองของเมืองพิมาย ชื่อ "เมืองปัก" ปรากฏอยู่ในแผนที่ยุทธศาสตร์สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (แห่งกรุงศรีอยุธยา) ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมืองปักมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของนครราชสีมา เรียกว่า "ด่านจะโปะ" ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีการกวาดต้อนเชลยศึกจากนครเวียงจันทน์มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณด่านจะโปะ และมีพระบรมราชานุญาตให้ตั้งเป็นเมืองเรียกว่า "เมืองปักธงไชย" ครั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเมืองปักธงไชยเปลี่ยนฐานะเป็น "อำเภอปักธงไชย" ขึ้นอยู่ในการปกครองของจังหวัดนครราชสีมา ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 2451 และในปีพุทธศักราช 2508 กระทรวงมหาดไทย

ได้แก้ไขชื่อ "ปักธงไชย" ให้เป็นไปตามอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ ฉบับบัณฑิตย

สถานเป็น "ปักธงชัย" (ปักธงชัย, อำเภอ 2536:1)

สำหรับชุมชนบ้านจะโปะนั้น ชื่อของหมู่บ้านหรือชุมชน นับว่าเป็นประเด็นการศึกษาอีกข้อหนึ่งที่น่าสนใจสำหรับเมืองหน้าด่านในอดีตแห่งนี้ คำว่า "จะโปะ" นั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่เล่าถึงความหมายและที่มาของหมู่บ้านว่า ในระยะที่ของการตั้งชุมชน "คนลาวนิยมปลูกมะพร้าวมาก แต่ละบ้านจะมีมะพร้าวประมาณ 10-20 ต้น ต่อมาเมื่อมีเทศกาลทำบุญชาวบ้านต่างก็พากันปลูกมะพร้าวทำขนม กะลามาพร้าวนั้นแข็งมาก เมื่อนำมาผ่าซีกจะเกิดเสียงดัง โปะ โปะ ชาวบ้านต่างก็พากันผ่ามะพร้าวเสียงโปะจึงดังไปทั้งหมู่บ้าน พวกชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนลาวพูดไม่ชัดและพูดเร็ว ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านกะโปะ" ต่อมาได้เขียนเรียกกันว่า "จะโปะ" ปัจจุบันชาวบ้านดั้งเดิมบางคนยังคงเรียกบ้านกะโปะอยู่ก็มี" (หมวควิชาภาษาไทย 2530:24) ซึ่งคำว่า "กะโปะ" หรือ "กะโป้" ในภาษาลาวหรือไทอีสานหมายถึง "กะลามาพร้าว" นั่นเอง

ชาวบ้านในเขตจังหวัดนครราชสีมา (รวมทั้งกรณีของบ้านจะโปะด้วย) มีเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งในการเอาชื่อบรรพบุรุษและชื่อหมู่บ้านรวมกันแล้วตั้งเป็นนามสกุล เพื่อบ่งบอกถึงถิ่นกำเนิด ชื่อของบรรพชนและความผูกพันกับชุมชนไปพร้อมกัน ดังนั้น นามสกุลของชาวบ้านจะโปะจึงลงท้ายด้วยชื่อหมู่บ้านเป็นส่วนมาก เช่น เปจะโปะ ลมจะโปะ แทนจะโปะ ชุ่มจะโปะ พิณจะโปะ เพราะจะโปะ ฯลฯ (อ้างแล้ว, หน้า 13) นอกจากนี้ เอกลักษณ์อีกประการหนึ่งของชาวลาวบ้านจะโปะ ก็คือ การรับประทานข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ไม่ใช่ข้าวเหนียว เหมือนกับกลุ่มคนเชื้อสายลาวทั่วไปในภาคอีสาน ระหว่างการเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน พวกเรามักจะได้ยินชาวบ้านพูดเสมอว่า "ลาวบ้านจะโปะเป็นลาวข้าวเจ้า ลาวช้อนส้ม ลาวสากร ลาวทันสมัย ลาวหน้าอำเภอ"² ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนชาวยุโรปในที่ราบภาคกลางมากกว่าชาวลาวในภาคอีสานทั่วไปและในประเทศลาว

บ้านจะโปะในปัจจุบัน (พ.ศ. 2536) ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น "บ้านธงชัย" แต่ชาวบ้านทั่วไปยังนิยมเรียกชื่อดั้งเดิมอยู่ หมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตสุขาภิบาลเมืองปัก เป็นหมู่บ้านหรือชุมชนขนาดใหญ่ ประมาณ 600 หลังคาเรือน ปัจจุบันแยกออกเป็น 2 หมู่ตาม

หลักเกณฑ์ของทางหน่วยงานราชการ เนื่องจากสภาพทั่วไปเป็นหมู่บ้านในเขตเมืองไปแล้ว อาชีพเกษตรกรรมจึงไม่ใช่อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่เสียแล้ว หนุ่มสาวในวัยแรงงานถ้าไม่ทำงานราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือบริษัทเอกชนในตัวเมือง ก็เป็นแรงงานรับจ้างในโรงงาน ทอผ้าในเขตสาขาภิบาลปักธงชัย รวมทั้งโรงงานในหมู่บ้านด้วย ในขณะที่ผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปก็ทำงานที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้าในครอบครัว เช่น ทอ ปั่นด้าย กรอ เส้นไหม มัดหมี่ ฯลฯ ส่วนพ่อบ้านส่วนหนึ่งมีอาชีพรับจ้างปั่นสามล้อในตลาดปักธงชัย และในหมู่บ้าน ชาวบ้านบ้านจะโปะจึงเลี้ยงตัวเองด้วยกำไรและค่าจ้างแรงงานที่ได้จากหัตถกรรม อุตสาหกรรมและการบริการมากกว่าการเกษตร โดยเฉพาะอุตสาหกรรมผ้าไหมนั้น ถือว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชุมชนทั้งชุมชนเลขที่เดียว³

การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน จากการศึกษาข้อมูลสนาม ในหมู่บ้านช่วยให้พวกเราทราบว่า "การทอผ้า" เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ผู้หญิงบ้านจะโปะ ได้เรียนรู้ สืบทอดและพัฒนาจากบรรพบุรุษ อาจกล่าวได้ว่า การทอผ้าของหมู่บ้านสามารถทำความเข้าใจได้จากการพิจารณาลักษณะของพัฒนาการ 3 ช่วงสำคัญ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้หญิงและชุมชนดังต่อไปนี้

ช่วงที่ 1 การแปรรูปจากเส้นไหมเป็นผืนผ้าด้วยเทคนิคการทอแบบดั้งเดิม ในช่วงนี้ พวกเราอาจพิจารณาจากระยะเวลาของการเริ่มก่อตั้งชุมชนในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะช่วงหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 เรื่อยมาจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ก่อน พ.ศ. 2480 โดยประมาณ) เหตุผลสำคัญที่พวกเราอธิบายลักษณะการทอผ้าไหมของชาวบ้านจะโปะว่า "เป็นการแปรรูปเส้นไหมที่ซื้อมาจากต่างถิ่นให้เป็นผืนผ้า" ก็เนื่องจากว่า กระบวนการทอผ้าของชาวบ้านจะโปะเริ่มขึ้นเมื่อมีวัตถุดิบหรือเส้นไหมอยู่แล้ว เนื่องจากพวกเรา มีข้อจำกัดอย่างมากในการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของชาวบ้าน จะโปะนับตั้งแต่การก่อตั้งชุมชนเป็นต้นมา การที่พวกเราเอาการทอผ้าไหมโดยการซื้อเส้นไหมมาจากหัวเมืองอื่น ๆ ในภาคอีสาน เช่น ขอนแก่น ชนบท บ้านไผ่ มหาสารคาม บุรีรัมย์ ฯลฯ มาเป็นจุดเริ่มต้นการทำความเข้าใจระบบการทอผ้าไหมของหมู่บ้านนั้น อาจอธิบายได้ว่า การที่หมู่บ้านและเมืองปักธงชัยเป็น "เมืองหน้าด่าน" หรือเป็นทางผ่านทั้งทางการค้าและการทหาร

ระหว่างหัวเมืองลาวและอีสานกับกรุงรัตนโกสินทร์หรือเมืองสำคัญต่าง ๆ ในที่ราบภาคกลาง ในอดีตนั้นเองที่บรรพบุรุษของหมู่บ้าน ซึ่งมีทักษะและประสบการณ์การทอผ้ามาจากหัวเมืองลาว อยู่ก่อนแล้ว เริ่มต้นการทอผ้าด้วยการใช้เส้นไหมที่ผ่านมาในท้องที่ของตนเป็นวัตถุดิบสำคัญ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527:84-85) อธิบายความสำคัญของเมืองนครราชสีมา (แน่นอนว่า รวมเอาเมืองปักธงชัยและบ้านจะโปะ ซึ่งตั้งอยู่ริมเส้นทางผ่านที่สำคัญ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของ เมืองหน้าด่านด้วย) ในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านที่มีบทบาทต่อประวัติศาสตร์ธุรกิจของหัวเมือง อีสานในสมัยนั้นว่า

...เนื่องจากภาคอีสานไม่มีการคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ การค้าทางไกลใน ระยะเวลาก่อนมีทางรถไฟ (ก่อน พ.ศ. 2443) จึงต้องใช้วิธีหาบและเกวียน พ่อค้าทางไกลในอีสานยุคแรกเป็นกลา มักเอาของมาขายอย่างเดียวไม่ซื้อ อะไรกลับไป ยุคต่อมาเป็นพ่อค้าคนจีน พ่อค้าคนจีนซื้อของป่า เช่น หนังวัว หนังควายตากแห้ง กระดุกวัวควาย งาช้าง ครั่ง หวาย เม็ดละหุ่ง ฯลฯ แล้วหาบหรือใส่เกวียนบรรทุกมาที่นครราชสีมา จากนั้นนครราชสีมาก็ต้องหาบ ข้ามดงพระยาเย็นมากรุงเทพฯ ฯ ซึ่งลำบากมาก...

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง พวกเราเชื่อว่า "เส้นไหม" จากหัวเมืองอีสานก็เป็นสินค้า สำคัญอย่างหนึ่งที่ผ่านเข้ามายังเมืองหน้าด่านดังกล่าว เงื่อนไขสำคัญข้อนี้ช่วยให้พวกเราเข้าใจ ว่าทำไมจากข้อมูลที่พวกเรามีอยู่ ชาวบ้านจะโปะจึงไม่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อทอผ้าเอง ในหมู่บ้านมาตั้งแต่เริ่มต้น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนหนึ่งที่เกิด พ.ศ. 2464 ปัจจุบันอายุ 72 ปีเล่า ว่า "บ้านเข่าบมีปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเลย มีแต่ซื้อเส้นไหมมาตำเอา ส่วนมากจะมี "พวกลาว นอก" จากบ้านไผ่ ชนบท พุทไธสง บุรีรัมย์ ฯลฯ เอาเส้นไหมมาขายให้" นอกจากนี้ ผู้ชาย ชาวบ้านจะโปะบางคนที่มีประสบการณ์ในการค้าเส้นไหมร่วมกับพ่อค้าคนจีนในเขตเมืองปักธงชัย เล่าถึงเหตุการณ์ที่ออกเดินทางไปหาซื้อเส้นไหมในเขตบ้านไผ่ เมืองพล ชนบท และบรบือ โดยเฉพาะก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่ 2 ราคาไหมเส้นเล็กที่คุณภาพดีที่สุดในโลกกรัมละ 12 บาท ส่วนไหมคุณภาพรองลงมาที่ชาวบ้านนำไปทำบุญที่วัด เรียกว่า "ไหมนะโม" หรือ "ไหมสาวเลย" เพราะต้องไปขอบูชาเอาจากพระภิกษุที่วัด ราคาโลกกรัมละ 6 บาท เส้นไหมที่ได้จะนำมาขาย

ต่อหรือแจกจ่ายให้ชาวบ้านในเขตปักธงชัย รวมถึงบ้านจะโปะรับไปทอดผ้าต่อ ชาวบ้านเรียกว่า "รับจ้างเจ๊ก" หรือทอดผ้าให้พ่อค้าคนจีนโดยเอาเงินเป็นค่าจ้าง โดยใช้เทคนิคการทอดผ้าแบบดั้งเดิมคือใช้ก้นมือ หรือก้นบ้าน นอกจากนี้ เมืองปักธงชัยยังเป็นศูนย์กลางสำคัญของตลาดฝ้ายที่มาจากภาคกลางและหัวเมืองอีสานอื่น ๆ ที่ปลูกฝ้ายได้ การทอดผ้าจึงมีทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้ายควบคู่กันไป⁵

ในช่วงเริ่มต้นของชุมชนนี้ ระบบการทอดผ้าของผู้หญิงบ้านจะโปะ แม้จะเริ่มเข้าสู่ระบบการค้าเร็วกว่าหมู่บ้านอีสานตอนใน แต่ "ด่านจะโปะ" ในเวลานั้น ก็ไม่ได้แตกต่างจากการทอดผ้าในหมู่บ้านอีสานทั่วไปมากนัก ผู้หญิงยังคงทอดผ้าด้วยเทคนิคพื้นบ้าน โดยซื้อเส้นไหมและฝ้าย (กรณีของฝ้ายในระยะแรกสามารถปลูกได้ในบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน) แล้วทอดด้วยเทคนิคดั้งเดิมที่ชาวบ้านในปัจจุบันเรียกว่า "ก้นมือแปะ แปะ"⁶ ซึ่งทอดได้ช้ามากนั่นเอง แต่ประเด็นที่ระบบการทอดผ้าบ้านจะโปะแตกต่างกับระบบการทอดผ้าในหมู่บ้านอีสานทั่วไป ก็คือ บริบททางประวัติศาสตร์ที่เป็นเมืองหน้าด่าน ทำให้การทอดผ้าของหมู่บ้านต้องเกี่ยวข้องกับระบบการค้ามาตั้งแต่เริ่มต้น โดยเฉพาะพ่อค้าคนจีน และการซื้อเส้นไหมจากต่างถิ่น บริบทเหล่านั้นนับได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจ "การทอดผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิง" ที่เป็นอยู่ในหมู่บ้านปัจจุบัน

ช่วงที่ 2 การทอดผ้าไหมด้วยก้นกระทก ก้นกระทกเป็นเทคโนโลยีการทอดผ้าแบบใหม่ ชาวบ้านจะโปะรับเอาเข้ามาผ่านทางพ่อค้าคนจีนที่ตัวอำเภอปักธงชัย จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ พบว่า ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ผู้หญิงบ้านจะโปะเริ่มต้นเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานทอดผ้าของคนจีนที่เริ่มมีก้นกระทกเข้ามาใช้ในเขตตลาดอำเภอปักธงชัยก่อน แล้วค่อยรับเอาเทคนิคการทอดผ้าด้วยก้นกระทกเข้ามาแทนที่เทคนิคดั้งเดิมในหมู่บ้าน จากข้อมูลที่มีอยู่ ชาวบ้านจะโปะเริ่มประสบการณ์กับก้นกระทกในราวช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ผู้หญิงบ้านจะโปะคนหนึ่งจำได้ว่า ใช้ก้นกระทกครั้งแรกเมื่ออายุ 15 ปี ปัจจุบันอายุ 72 ปี หรือเมื่อ 57 ปีที่ผ่านมา โดยเข้าไปเป็นลูกจ้างทอดผ้าที่ "ร้านบัวทองไหมไทย" ในตลาดปักธงชัย ได้เงินเดือน ๆ ละ 5 บาท ส่วนผู้หญิงที่มีอายุ 53 ปี 39 ปี และ 34 ปีที่พวกเรามีโอกาสสัมภาษณ์ต่างยืนยันว่า เกิดมาก็เห็นก้นกระทกอยู่ในหมู่บ้านแล้ว⁸ และ

กักระตุกเหล่านี้เป็นเทคโนโลยีการทอผ้าที่พ่อค้าคนจีนนำมาเสนอขายให้ ผู้หญิงบ้านจะโปะ ก็มองเห็นว่า กักระตุกมีข้อดีอย่างมากตรงที่ทอได้รวดเร็ว ได้ปริมาณมาก เมื่อเปรียบเทียบกับกับแบบพื้นบ้าน

การเข้ามาของกักระตุก นับได้ว่าเป็นการพัฒนาก้าวสำคัญของชาวบ้านจะโปะในการเปลี่ยนแปลงวิถีการทอผ้าจากเทคนิคดั้งเดิม ทอในปริมาณจำกัด และทอไว้ใช้ในครอบครัว และซื้อขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม เพราะการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีเกิดขึ้นเนื่องมาจากความต้องการสินค้าในปริมาณมากของตลาด ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของพ่อค้าคนจีน อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีย้อมนำไปสู่การจัดองค์กรทางสังคมในกระบวนการการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และภายนอกชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ในเวลาต่อมาอย่างแน่นอน ดังที่พวกเราเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของบ้านจะโปะต่อไปนี้

ช่วงที่ 3 หมู่บ้านโรงงานทอผ้าไหม นับตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา รูปแบบการทอผ้าของชาวบ้านจะโปะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะของธุรกิจอุตสาหกรรมมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงภายหลังจาก พ.ศ. 2520 โดยได้รับอิทธิพลจากการเพิ่มจำนวนของโรงงานทอผ้าไหมในเขตสุขาภิบาลปักธงชัย จำนวนกักระตุกของแต่ละครอบครัวเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจำนวนมากเริ่มกู้เงินจากสถาบันการเงินในท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการลงทุนทอผ้าไหม การจัดการตลาดในเขตกรุงเทพมหานคร และต่างประเทศก็เป็นที่ไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งมีการจ้างเพื่อนบ้านและชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาเป็นแรงงานในโรงงานภายในครอบครัว โรงงานของชาวบ้านจะโปะนั้น ส่วนมากจะตัดแปลงจากใต้ถุนบ้านหรือภายในตัวบ้าน แล้วจัดสถานที่ให้เหมาะสมกับจำนวนกัที่มีอยู่ในโรงงาน

ระหว่างการศึกษาภาคสนามในเดือนมิถุนายน 2536 ที่ผ่านมา ผู้นำทางการของชุมชนท่านหนึ่งได้ประมาณการว่า โรงงานทอผ้า ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนของบ้านจะโปะมากกว่าครึ่งของครัวเรือนทั้งหมด (มากกว่า 300 ครัวเรือน) มีกักระตุกต่ำกว่า 10 ตัวลงมา ส่วนโรงงานที่มีกัระหว่าง 10-20 ตัวมีอยู่ 10 โรง และโรงงานที่มีกักระตุกมากกว่า 20 ตัว มีเพียง 5 โรงเท่านั้น¹⁰

ความจริงแล้ว สถานการณ์การทอผ้าในลักษณะของอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เป็นอยู่ในหมู่บ้านจะโปะในปัจจุบัน เป็นประเด็นการศึกษาที่ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ หากแยกออกจากสถานการณ์อุตสาหกรรมผ้าไหมปักธงชัยทั้งอำเภอ สถานการณ์ผ้าไหมของภูมิภาคและของประเทศไปพร้อม ๆ กัน เพราะการผลิตเชิงอุตสาหกรรมในระบบทุนนิยมนั้น บ่อมเป็นระบบที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันแทบทุกระดับ นับตั้งแต่ท้องถิ่นไปจนถึงระดับโลก แต่เงื่อนไขของเราในเวลานี้ เปิดโอกาสให้พวกเราให้ความสำคัญกับระดับท้องถิ่น (ระบบอุตสาหกรรมผ้าไหมปักธงชัย) เพื่อทำความเข้าใจเชื่อมโยงกับสถานการณ์การทอผ้าของบ้านจะโปะ

ผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยมีชื่อเสียง และเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ดังที่พวกเราได้กล่าวถึงบ้างแล้วว่า เริ่มต้นกันมานาน และพัฒนาการทอผ้าให้เป็นอุตสาหกรรมอย่างจริงจังในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ในช่วงแรกเป็นกิจการค้าผ้าไหมของพ่อค้าคนจีนที่รับซื้อเส้นไหมดิบจากหมู่บ้านอีสานตอนใน แล้วนำมาแจกจ่ายให้ชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ของอำเภอปักธงชัยนำไปทอเป็นผ้าไหม ต่อมาก็นำเอาเครื่องจักรเข้ามาใช้ โดยจ้างชาวบ้านที่มีความสามารถเข้ามาทอผ้าที่ร้านของตนในตลาดปักธงชัย ขณะเดียวกัน ในกรณีที่มีความต้องการผ้าจำนวนมากจากตลาดที่กรุงเทพมหานคร พ่อค้าคนจีนก็หันมาใช้ระบบแจกจ่ายเส้นไหมออกไปให้ชาวบ้านต่าง ๆ รับผิดชอบ ระบบนี้นอกจากจะช่วยให้ได้ผ้าไหมจำนวนมากแล้ว พ่อค้าคนจีนยังสามารถหลีกเลี่ยงการเสียภาษี เพราะไม่ได้นำเข้าเครื่องจักรและคนงานมาทอผ้าในสถานที่ประกอบการ ทั้งยังไม่ต้องจัดการกับปัญหาด้านทักษะของแรงงาน เพราะชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ก็มีความชำนาญในการทอผ้าที่เรียนรู้อันยาวนานในชุมชน"

อย่างไรก็ตาม ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา โรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าไหมจำนวนมากได้เปิดกิจการขึ้นในเขตสุขาภิบาลปักธงชัย โรงงานเหล่านี้มีทั้งที่พัฒนาขึ้นมาจากฐานดั้งเดิมของพ่อค้าคนจีนในท้องถิ่น และกลุ่มทุนที่มาจากภายนอก รวมทั้งกลุ่มทุนของนักธุรกิจเงินจังหวัดนครราชสีมาที่ร่วมทุนกับบริษัทอุตสาหกรรมไหมต่างชาติ ข้อมูลของอำเภอปักธงชัย รายงานสภาพของอุตสาหกรรมดังกล่าวในตัวอำเภอไว้ว่า

ในเขตอำเภอปักธงชัย ประชากรร้อยละ 5 ประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม โดยมีอุตสาหกรรมที่ทำการผลิตผ้าไหม การทอผ้าไหมส่วนมากอยู่ใน

เขตสุขาภิบาลเมืองปัก มีทั้งเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โรงงานอุตสาหกรรมไหมไทย (จิม ทอมป์สัน) และอุตสาหกรรมขนาดย่อมที่ประกอบกิจการในระดับครัวเรือน (ปักธงชัย, อำเภอ 2536:11)

สำหรับในรายละเอียดนั้น ข้อมูลของหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ พ.ศ. 2533 พบว่า "โรงงานทอผ้าไหมในอำเภอบักธงชัยมี 70 ราย และมีอยู่ 3 บริษัทกับอีก 1 โรงงานที่จดทะเบียนถูกต้องแล้ว" (ลูกเต็งเสี้ยวผิง... 2533) ในจำนวนนี้ บริษัทอุตสาหกรรมไหมไทย (จิม ทอมป์สัน) เป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่น่าสนใจในฐานะที่เป็นผู้บุกเบิกวงการอุตสาหกรรมไหมไทยจนมีชื่อเสียงไปทั่วโลก ซึ่งปัจจุบัน "โรงงานผ้าไหมที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ 2,500 ไร่ในตำบลตะขบ อำเภอปักธงชัยนั้น มีกำลังการผลิต 80,000 หลาต่อเดือน เป็นการทอมือด้วยก๊อกระดุกทั้งหมด ผลผลิตส่งป้อนตลาดในกลุ่มประเทศยุโรป สหรัฐอเมริกา รวม 30 ประเทศ ระดับสูงที่มีกำลังซื้อเป็นหลัก" (จิมทอมป์สันสวนกระแส... 2534) แน่นอนว่าบริษัทขนาดใหญ่ขนาดนี้ย่อมมีทุนในการดำเนินงานหลายร้อยล้านบาทขึ้นไป ข้อมูลปี 2533 ระบุว่า "บริษัทอุตสาหกรรมไหมไทย มีทุน 544 ล้านบาท คนงาน 200 คน ใช้วัตถุดิบ 50 ตันต่อเดือน กำลังการผลิตผ้าไหม 450,000 เมตรต่อเดือน ผ้าฝ้าย 180,000 เมตรต่อเดือน" (ลูกเต็งเสี้ยวผิง... 2533)

สถานการณ์อุตสาหกรรมไหมไทยในเขตอำเภอบักธงชัย ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายอย่าง เช่น แนวโน้มที่บริษัทขนาดใหญ่หันไปดำเนินธุรกิจครบวงจร นับตั้งแต่การผลิตเส้นไหมไปจนถึงการตลาด เพื่อแก้ไขความผันผวนของตลาด วัตถุดิบขาดแคลน และการจัดการด้านแรงงาน การส่งเสริมให้เกษตรกรเลี้ยงไหมแล้วรับซื้อ การแข่งขันด้านการตลาด ฯลฯ ประเด็นเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในครัวเรือนของบ้านจะโปะทั้งสิ้น ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ พวกเราพยายามจะหาโอกาสในการนำเสนอต่อไป

การ เรียนรู้ทักษะการทอผ้าของผู้หญิงบ้านจะโป๊ะ เมื่อพิจารณาจากข้อมูลภาคสนามแล้ว จะเห็นได้ว่า ทักษะการทอผ้าที่เรียกได้ว่าเป็นงานของผู้หญิงอีสาน ดังที่พวกเรานำเสนอใน 2 หมู่บ้านที่ผ่านมานั้น ระดับความเชี่ยวชาญเฉพาะทางของเพศหญิงได้ลดลงอย่างมาก ในกรณีของบ้านจะโป๊ะในปัจจุบัน (พ.ศ. 2536) จนอาจกล่าวได้ว่า งานทอผ้าใหม่ไม่ได้จำกัดอยู่ เฉพาะเพศหญิงอีกต่อไปแล้ว เพศชายก็สามารถทอผ้าที่ใช้กักระตุกได้ และสามารถทำได้ดี กว่าเพศหญิงเพราะกักระตุกไม่ได้เน้นความประณีต ละเอียดอ่อน หรือความสวยงาม หาก เน้นที่ความเร็ว และปริมาณผ้าทอมาก ๆ ให้ทันกับความต้องการของตลาด ซึ่งเพศชาย ทำได้ดีเพราะแข็งแรงมากกว่า โดยเฉพาะการทอผ้าพื้นที่ใช้สีเดียวตลอดทั้งผืน

ในอดีต ผู้หญิงบ้านจะโป๊ะก็เรียนรู้การทอผ้าเช่นเดียวกับผู้หญิงอีสานทั่วไป กล่าวคือ แม่ ญาติผู้ใหญ่และเพื่อนบ้านทำหน้าที่เสมือนเป็นครูสอนกระบวนการและขั้นตอนต่าง ๆ ของ การทอผ้าให้กับผู้หญิงตั้งแต่เริ่มเป็นเด็กสาว ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งเล่าว่า เริ่มทอผ้าตั้งแต่ อายุ 15 ปี เมื่อออกจากโรงเรียนก็มาหัดทอผ้า โดยมีพี่สาวของแม่เป็นคนสอนให้ ต้องเรียนรู้ ทออย่าง เช่น กวักด้าย ทอ และเริ่มทอด้วยกัมือแบบพื้นบ้าน แล้วเปลี่ยนมาใช้กักระตุกเมื่อ ประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาเอง¹² การเรียนรู้ทักษะการทอผ้าดังกล่าวเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เมื่อโรงงานทอผ้าในหมู่บ้านมีมากขึ้น เด็กสาวของบ้านจะโป๊ะจำนวนมากเรียนรู้การทอผ้า จากการปฏิบัติจริงในโรงงานเลย ซึ่งไม่ต้องการทักษะ หรือความชำนาญทุกขั้นตอน เนื่องจาก ใช้กักระตุก และในโรงงานจะแบ่งแยกงานทำเฉพาะอย่าง โดยแบ่งออกเป็นแผนก เช่น แผนกทอ แผนกสาวไหม แผนกตัดเย็บ เป็นต้น ซึ่งการแบ่งแยกงานลักษณะนี้ตรงกันข้ามกับ ระบบการทอผ้าพื้นบ้านที่ชาวบ้านจะโป๊ะ เคยถ่ายทอดและปฏิบัติกันอยู่ ระบบพื้นบ้านเน้นการ เรียนรู้ให้ครบทุกขั้นตอน จากสาวไหม มัดหมี่ ทอผ้า เรื่อยไปจนถึงการแปรรูปเป็นเสื้อผ้า

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจอธิบายได้ว่า เนื่องจากการทอผ้าของบ้านจะโป๊ะใน ปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบการทอผ้าของโรงงาน ดังนั้น เทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งที่มีความหมาย อย่างมาก เช่น กักระตุก มอเตอร์ไฟฟ้าสำหรับกรอผ้า เทคนิคการย้อมสี การพิมพ์ลายผ้า การจัดการในเชิงธุรกิจ ฯลฯ จึงเป็นหัวใจของกิจการการทอผ้าของโรงงานในหมู่บ้าน การ เปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อหลายด้าน ได้แก่ การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศชาย-หญิง

ในกระบวนการทอผ้ามีน้อยลง งานทอผ้าจึงไม่ได้จำกัดหรือมีข้อห้ามสำหรับเพศชายอีกต่อไป ผู้ชายสามารถทอผ้าด้วยกี่กระตุกได้รวดเร็วและปริมาณมากกว่าผู้หญิง เพราะความแข็งแรงของร่างกาย

ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นในการทอผ้า บ้านจะโปะ เป็นหมู่บ้านที่ดำเนินธุรกิจการทอผ้า ในลักษณะของโรงงานอุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังนั้น มโนทัศน์เกี่ยวกับทุน วัตถุดิบ แรงงาน และการจัดการตามหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ จึงสามารถนำมาใช้อธิบายกิจการการทอผ้า ในหมู่บ้านนี้ได้เป็นอย่างดี

ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า วัตถุดิบที่สำคัญคือเส้นไหมนั้น ชาวบ้านจะโปะไม่ได้ผลิตด้วยตนเองในท้องถิ่น หากแต่ซื้อเส้นไหมที่ตลาดเมืองปักษ์ชัย และสั่งซื้อจากจังหวัดที่ผลิตเส้นไหมในภาคอีสาน เช่น ขอนแก่น มหาสารคาม บุรีรัมย์ เป็นต้น¹³ สำหรับผู้ประกอบการโรงงานทอผ้าไหมในหมู่บ้านที่จำเป็นต้องใช้เส้นไหมจำนวนมากก็ต้องสั่งซื้อเส้นไหมโดยตรงจากโรงสาวไหมที่ตั้งอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดอื่น ๆ เช่น เพชรบูรณ์ อุดรธานี ราคาเส้นไหมจะอยู่ระหว่าง กิโลกรัมละ 900-1,000 บาท ขึ้นอยู่กับคุณภาพของเส้นไหม นอกจากนี้ในระยะ 5-6 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากภาวะการผลิตเส้นไหมในประเทศไม่เพียงพอกับความต้องการของโรงงานต่าง ๆ ดังนั้น ไหมจากต่างประเทศ โดยเฉพาะเส้นไหมจากญี่ปุ่น จีน หรือเกาหลีเหนือ (รวมทั้งการลักลอบนำเส้นไหมจากเวียดนามเข้ามา โดยผ่านชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งเป็นช่วงในช่วงปี พ.ศ. 2534) จึงได้รับการสั่งเข้ามาใช้เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมทอผ้าไหมของหมู่บ้านจะโปะและอำเภอปักษ์ชัยมากขึ้น

แรงงานในอุตสาหกรรมทอผ้าไหมของบ้านจะโปะ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากหมู่บ้านเดียวกัน นับได้ว่าอุตสาหกรรมทอผ้าไหมได้ก่อให้เกิดการจ้างงานในหมู่บ้านอย่างกว้างขวาง เพราะการทอผ้าไหมประกอบด้วยขั้นตอนที่สลับซับซ้อน นับตั้งแต่ การสาวไหม กรอเส้นไหม การประดิษฐ์ลวดลาย การทอ การแปรรูปผ้าทอให้เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ การขนส่ง การตลาด ฯลฯ ขั้นตอนเหล่านี้ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะด้าน ซึ่งเป็นลักษณะการแบ่งงานกันทำของการผลิตแบบอุตสาหกรรม แรงงานของชาวบ้านจะโปะทั้งชายหญิงจำนวนมากจึงได้รับการจ้างงานในอุตสาหกรรมดังกล่าว ทั้งในหมู่บ้านจะโปะและในโรงงานขนาดใหญ่ที่อยู่ในตลาด

ปักธงชัย พวกเขาไม่มีข้อมูลที่เป็นตัวเลขที่แน่นอน แต่จากการประมาณของผู้นำชุมชนท่านหนึ่งพบว่า คริวเรือนประมาณ 400-500 ครอบครัวจากทั้งหมด 600 ครอบครัว ได้เข้าไปทำงานในขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้า โดยได้รับค่าจ้างตอบแทนตามอัตราต่าง ๆ ดังนี้ ค่าทอผ้ามัดหมี่หลาละ 32 บาท ค่าทอผ้าพื้นหลาละ 11-12 บาท ค่าจ้างข้อมกิโลกรัมละ 25 บาท ค่าจ้างกรอเส้นไหมกิโลกรัมละ 50 บาท ค่าจ้างสาวไหมมัดละ 1 บาท ค่าจ้างเก็บตะกรอ 80 บาทต่อ 1 เครือ ส่วนราคาผ้าที่เจ้าของโรงงานหรือชาวบ้านที่ทอผ้าของตนเองอยู่ระหว่างหลาละ 130-140 บาท ซึ่งปัจจุบันมักประสบปัญหาเนื่องจากลูกค้ามักซื้อเป็นเงินเชื่อ เช่น จ่ายเงินหลังจากเอาผ้าไหมไปแล้ว 3-5 เดือน ทำให้ผู้ประกอบการในบ้านจะโปะต้องเดือดร้อนเพราะไม่มีเงินทุนหมุนเวียนมากพอ และต้องจ่ายค่าจ้างให้กับแรงงานเป็นเงินสด อีกทั้งราคาผ้าก็ตกต่ำลงอย่างมากตามสภาวะเศรษฐกิจของประเทศ¹⁴

เงินทุน นับว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่เป็นหัวใจสำคัญของอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในหมู่บ้านจะโปะ จากการสัมภาษณ์คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นเจ้าของโรงงานทอผ้าไหมในหมู่บ้านจะโปะมาตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ช่วยให้เราทราบว่า เงินทุนที่ชาวบ้านใช้ในการดำเนินกิจการนั้นแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เจ้าของกิจการได้สะสมรวบรวมมาก่อนหน้านี้ รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตต่าง ๆ ด้วย เช่น กี่กระทัก พืม ฯลฯ และอีกส่วนหนึ่งต้องกู้จากธนาคารพาณิชย์ในท้องถิ่น ในกรณีนี้สามีภรรยาคนนี้มีทุนเดิมของตัวเองที่ได้มาจากการประกอบอาชีพทอผ้ารับจ้างเงินออมและทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ได้จากสามีไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นเวลา 7 ปี เป็นเงินจำนวน 200,000 บาท แล้วกู้เงินจากธนาคารพาณิชย์เพิ่มอีกจำนวน 300,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 18 ต่อปี รวมทุนที่ใช้ในการดำเนินกิจการทั้งหมด 500,000 บาท¹⁵ ผู้นำทางการของชุมชนท่านหนึ่งให้ข้อมูลกับพวกเราว่า นับตั้งแต่ซื้อวัสดุอุปกรณ์ เส้นไหม จ้างแรงงานรวมทุกอย่างแล้ว ก็ทอผ้า 1 ตัวที่พร้อมจะทอผ้าออกมาสู่ตลาดได้ ต้องใช้เงินทุนทั้งหมด 30,000 บาท¹⁶ ดังนั้น เงินลงทุนย่อมเพิ่มขึ้นตามจำนวนก๊ทอผ้าที่แต่ละโรงงานมีอยู่ เช่น ในกรณีที่โรงงานแห่งหนึ่งมีจำนวนก๊ททั้งหมด 20 ตัว เงินทุนในการดำเนินก๊ทก็ต้องไม่น้อยกว่า 600,000 บาท เป็นต้น

เทคโนโลยีที่สำคัญที่ใช้ในการทอผ้าไหมของบ้านจะโปะ ได้แก่ กี่กระตุก มอเตอร์ สำหรับกรอผ้าเข้าหลอด ท่อพลาสติก PVC สำหรับทำหลอดผ้า ฟืมทอผ้า กระจวย กงล้อ สำหรับปั่นหรือสาวไหม ฯลฯ จากจำนวนเทคโนโลยีทั้งหมดนี้ ดูเหมือนว่ากี่ยี่กระตุกจะเป็นหัวใจของกระบวนการทอผ้าไหมมากที่สุด และเป็นเทคโนโลยีขั้นสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นเพื่อช่วยยกระดับการทอผ้าไหมจากแบบดั้งเดิมไปสู่การผลิตเชิงอุตสาหกรรมได้สำเร็จ กี่ยี่กระตุกเข้ามา มีบทบาทในการทอผ้าไหมบ้านจะโปะ เมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา โดยการนำเข้ามาของพ่อค้าคนจีน ราคาของกี่ยี่กระตุกในระยะแรกไม่สูงมากนัก กล่าวคือ ราว พ.ศ. 2520 ราคาตัวละ 400 บาท แต่ปัจจุบัน (พ.ศ. 2536) ราคาประมาณ 3,000 บาท ส่วนฟืมราคาตัวละ 700-800 บาท แต่ถ้าเป็นฟืมทอผ้าที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ราคาตัวละ 1,200 บาท¹⁷ ในขณะที่มอเตอร์สำหรับกรอผ้าราคาประมาณตัวละ 400 บาท สามารถหาซื้อได้ตามร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้าทั่วไป¹⁸

ส่วนอุปกรณ์การทอผ้าแบบดั้งเดิม เช่น กี่ทอด้วยมือ ฟืมธรรมชาติ อุปกรณ์ในการเข็นหรือปั่นด้ายจากฝ้าย หายไปจากหมู่บ้านจะโปะ เกือบหมดแล้ว ในขณะที่หมู่บ้านอื่น ๆ ในภาคอีสาน เช่น บ้านกุดตาไก้ และบ้านแต้ ยังคงมีเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้อยู่เคียงคู่กับเทคนิคการทอผ้าแบบพื้นบ้าน

กระบวนการผลิตผ้าของบ้านจะโปะ ในปัจจุบัน อาจกล่าวอย่างกระชับได้ว่า กระบวนการทอผ้าของชาวบ้านจะโปะส่วนใหญ่ คือกระบวนการแปรรูปเส้นด้ายหรือเส้นไหมให้เป็นผืนผ้าที่มีลวดลายต่าง ๆ ตามความต้องการของตลาด ผลงานของหมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนปักธงชัยนิรมิตร (2530:129-132) ได้รวบรวมกระบวนการและขั้นตอนของการทอผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยไว้อย่างละเอียด นับตั้งแต่การย้อมสี การปั่นใส่หลอด การสาวไหม การนำไหมไปเข้าฟืม การเก็บตะกรอหรือเก็บเขา การนำไปขึ้นกี่ รวมทั้งการทอและการจัดจำหน่าย การทอผ้าไหมของบ้านจะโปะเกือบทั้งหมดทอด้วยกี่ยี่กระตุก เพราะทอได้รวดเร็วถึง 5-10 เมตรต่อวัน ช่วยให้ผู้ทอได้รับค่าจ้างมากและเจ้าของโรงงานก็ได้สินค้าออกจำหน่ายเร็วตามไปด้วย

ในเอกสารชุดดังกล่าวยังระบุด้วยว่า การทอผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยมีปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญ 4 ประการ คือ

- (1) แรงงาน คนทอผ้าส่วนใหญ่ของอำเภอมืออาชีพหลักคือการทำนา ดังนั้นในฤดูทำนาก็จะทิ้งอาชีพการทอผ้าไปทำนา รอจนเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว จึงหันมาประกอบอาชีพทอผ้าไหมอีก เป็นเหตุให้การผลิตผ้าไหมได้ปริมาณที่ไม่แน่นอน
- (2) การซื้อเส้นไหมต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งสามารถโก่งราคาให้สูงตามความต้องการ เป็นเหตุให้ราคาไม่คงที่...
- (3) ขาดการรวมตัวของผู้ผลิต
- (4) คุณภาพของผ้าไหมไม่ได้มาตรฐาน เพราะผู้ผลิตบางรายมุ่งแต่ปริมาณไม่คำนึงถึงคุณภาพ... (หมวดวิชาภาษาไทย 2530:132)

สำหรับสถานการณ์การทอผ้าไหมของชาวบ้านจะโปะ แม้ว่าส่วนใหญ่จะมีปัญหาคล้ายคลึงกับปัญหาทั้ง 4 ข้อข้างบนนี้ แต่ปัญหาแรงงานที่หันไปทำนานั้น พวกเราเข้าใจว่า ไม่ใช่ปัญหาของชาวบ้านจะโปะ เพราะการทำนาไม่ใช่อาชีพหลักของชาวบ้าน ที่นาทำนามีน้อยลง และชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างหันมายึดการทอผ้าไหมเป็นอาชีพ ทั้งในส่วนที่มีกิจการเป็นของตัวเอง และรับจ้างในขั้นตอนต่าง ๆ ของการผลิตผ้า เช่น ทอ กรอไหม สาวไหม ย้อมไหม เป็นต้น วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงผูกพันกับการผลิตผ้าไหมอย่างลึกซึ้ง และคิดว่าจะมีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ ในอนาคต

การกระจายผลผลิตผ้าของบ้านจะโปะ โดยทั่วไปชาวบ้านจะโปะมักจะใช้ระบบการค้าผ้าไหม หรือกลไกของตลาด อันเป็นหัวใจของธุรกิจอุตสาหกรรม เป็นช่องทางสำคัญในการกระจายผลผลิตผ้าไหมจากท้องถิ่นของตนออกไปสู่ผู้บริโภคในท้องถิ่นอื่น ๆ

ผ้าทอของชาวบ้านจะโปะส่วนใหญ่จะเป็นผ้าไหม และมีผ้าฝ้ายเพียงบางส่วนของชาวบ้านทอขึ้นเพื่อเก็บไว้ใช้ในครอบครัว ผ้าไหมชนิดต่าง ๆ ของชาวบ้านจะโปะได้แก่ ผ้าพื้น ซึ่งจะนำไปให้ช่างพิมพ์ลวดลายอีกต่อหนึ่งก่อนที่จะนำออกจำหน่าย ผ้าโสร่ง ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าทอเหล่านี้ นอกจากเจ้าของโรงงานจะจัดส่งไปจำหน่ายให้กับลูกค้าในที่ต่าง ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ หรือลูกค้าที่อยู่ต่างประเทศแล้ว ผ้าไหมเหล่านี้ยังนำมาวางจำหน่ายในหมู่บ้านเพื่อเปิดโอกาสให้ลูกค้าในท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านจากต่างหมู่บ้านหรือ

ต่างจังหวัด ข้าราชการ ญาติพี่น้อง ฯลฯ และลูกค้าที่มาจากต่างประเทศและในประเทศที่เดินทางมากับบริษัทนำเข้าเที่ยวต่าง ๆ และมีโอกาสมาแวะหมู่บ้าน ช่องทางเหล่านี้ ช่วยให้ผลผลิตผ้าไหมของบ้านจะโปะกระจายออกไปยังผู้บริโภคกลุ่มต่าง ๆ

นอกจากนี้ การกระจายผ้าไหมในชุมชนโดยการทอไว้ใช้ในครอบครัว และให้เป็นของฝากในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการทอบุญต่าง ๆ ในหมู่บ้านในรอบปี เช่น บุญประจำปี บวชนาค หรือทอดกฐิน เป็นต้น ก็พิจารณาได้ว่าเป็นช่องทางในการกระจายผลผลิตผ้าไหมภายในชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

การใช้ประโยชน์จากผ้าทอของบ้านจะโปะ ชาวบ้านจะโปะใช้ประโยชน์จากผ้าทอที่ได้โดยเน้นหนักการแสวงหากำไรจากผ้าทอในฐานะที่เป็นสินค้าหลักของหมู่บ้าน และเป็นผลผลิตของอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในครัวเรือน ในขณะที่การใช้ประโยชน์ในครอบครัว ใช้ในพิธีกรรมทางผ่านของผู้หญิงหรือใช้ทำบุญในวัดตามประเพณีทางศาสนาเป็นเรื่องรองเท่านั้น ชาวบ้านจะโปะใช้ประโยชน์จากผ้าทอ ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ในลักษณะต่าง ๆ ต่อไปนี้

ผ้าไหมในฐานะที่เป็นสินค้าจากโรงงานทอผ้าของหมู่บ้าน ชาวบ้านต้องขายผ้าไหมเพื่อแสวงหากำไรตามหลักการดำเนินธุรกิจ เพราะว่าผู้ประกอบการในหมู่บ้านต้องลงทุน ค่าจ้างแรงงาน เทคโนโลยี และการจัดการต่าง ๆ แต่เป็นที่น่าเสียดายได้ว่า พวกเราไม่สามารถสอบถามข้อมูลรายได้เฉลี่ยของการขายผ้าไหมของชาวบ้านจะโปะออกมาได้อย่างชัดเจน เนื่องจากข้อจำกัดในการศึกษาภาคสนาม อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ผลประโยชน์จากผ้าไหมของผู้ประกอบการคือ กำไรที่ได้จากขายสินค้า (ซึ่งพวกเราไม่มีข้อมูล) ในขณะที่ ชาวบ้านที่เป็นแรงงานรับจ้างก็จะได้ค่าจ้าง เจ้าของกิจการคนหนึ่งคาดคะเนว่า เมื่อคิดตัวเฉลี่ยแล้ว รายได้ของคนงานคนหนึ่งจะได้ ประมาณ 3,000-4,000 บาทต่อเดือน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าจะทำงานได้มากน้อยแค่ไหน และในการรับจ้างทอนั้น ผู้ชายจะได้ค่าจ้างมากกว่าผู้หญิงเพราะใช้ทักษะทอผ้าได้รวดเร็วกว่า และได้ปริมาณผ้ามากกว่า รายได้ดังกล่าว นับว่าเป็นรายได้ที่พอสมควรในบริบทของหมู่บ้านในปัจจุบัน

ส่วนการใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มนั้น นับว่าเป็นที่นิยมกันมาก ชาวบ้านจะโปะทุกคนจะมีเสื้อผ้าที่ตัดจากผ้าไหมและนิยมใส่ในโอกาสที่สำคัญ เช่น เทศกาล หรือเดินทางไปต่างจังหวัด หรือไปทำงานต่างประเทศ ที่สำคัญผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมยังคงใช้ในพิธีกรรมและประเพณีที่สำคัญ เช่นเดียวกับหมู่บ้านอีสานทั่วไป เช่น ใช้เป็นของกำนัล (ของสุ้มมา) ญาติผู้ใหญ่ในพิธีแต่งงาน หรือใช้ติดต้นสอยดาวในงานบุญประจำปีเพื่อหารายได้เข้าวัดของหมู่บ้าน รวมทั้งแม้บางคนก็ยังคงเตรียมทอผ้าไหมสำหรับให้ญาติใส่ในงานบวชของลูกชาย แม้ว่าส่วนใหญ่ในงานบวชของหมู่บ้านจะหันไปนิยมเช่าชุดนาคตามตลาดแล้วก็ตาม

จึงอาจกล่าวโดยรวมได้ว่า วิธีการทอผ้าเชิงอุตสาหกรรมที่เน้นด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการจัดการต่าง ๆ ทำให้บทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงที่มีต่อกิจกรรมการทอผ้าเปลี่ยนแปลงไป ผู้หญิงกลายเป็นแรงงานในโรงงานทอผ้าที่เรียนรู้ทักษะเพียงเฉพาะด้านจากโรงงาน ในขณะที่แม่และญาติผู้ใหญ่ก็ยังคงทอผ้าอยู่ในหมู่บ้าน แต่ไม่ได้เน้นการทอผ้าที่ครบกระบวนการ เพราะหันไปทำงานตามทักษะเฉพาะอย่าง เพื่อรับจ้างในโรงงาน และที่สำคัญการนำเอาเทคโนโลยีการทอผ้าสมัยใหม่ เช่น กี่กระตุกเข้ามาใช้ในหมู่บ้านทำให้บทบาทและการมีส่วนร่วมของของเพศชายในกระบวนการทอผ้ามีมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอีสานทั่วไป

เชิงอรรถบที่ 5

(A Note on Chapter 5)

1. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 20 มิถุนายน 2536.
2. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
 สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 20 มิถุนายน 2536.
3. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
 สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
4. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
 สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
5. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
6. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
7. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
8. สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
 นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
9. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
10. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 18, 19 มิถุนายน 2536.
11. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19, 20 มิถุนายน 2536.
12. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
13. สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 18 มิถุนายน 2536.
14. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.
 สूरिया สมุทคุปติ, บัณฑิตสนาม. 18 มิถุนายน 2536.
15. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 19, 20 มิถุนายน 2536.
16. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19, 20 มิถุนายน 2536.
17. พัฒนา กิติอาษา, บัณฑิตสนาม. 19, 20 มิถุนายน 2536.
18. นันทิยา พุทธะ, บัณฑิตสนาม. 19 มิถุนายน 2536.

บทที่ 6

ข้อค้นพบและการอภิปรายผลการวิจัย

(Research Findings and Discussion)

หลังจากที่ได้นำเสนอรายละเอียดของผลการศึกษาไปแล้วในบทที่ 3, 4, และ 5 เนื้อหาในส่วนนี้ จึงเป็นส่วนของการนำเสนอข้อค้นพบและการอภิปรายผลการวิจัยซึ่งเป็นผลมาจากการวิเคราะห์และตีความหมายที่ได้จากข้อมูลและกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่พวกเราได้นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จากการทำความเข้าใจประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง "การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน" ในหมู่บ้าน 3 แห่งของ 3 จังหวัดที่สำคัญในภาคอีสาน ซึ่งประกอบด้วยกาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ และนครราชสีมา พวกเรามองเห็นว่าข้อค้นพบของการศึกษาครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

6.1 การทอผ้าของผู้หญิงอีสานสะท้อนให้เห็นถึง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม

ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอีสานนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

6.2 การทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม

ที่มีต่อวิถีชีวิตผู้หญิงอีสาน

6.3 การทอผ้าสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงอีสาน

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม

และสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน

รายละเอียดข้อค้นพบต่าง ๆ ของงานวิจัยชุดนี้ จะได้รับการนำเสนอและอภิปรายด้วยรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 การทอผ้าของผู้หญิงอีสานสะท้อนให้เห็นถึง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม

ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอีสานนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

จากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามของหมู่บ้านอีสานทั้ง 3 แห่งที่พวกเราได้นำเสนอในตอนที่ผ่านมา นั้น ประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมนับว่าเป็นแก่นสำคัญอย่างหนึ่งที่

สะท้อนออกมาให้พวกเราเห็นอย่างชัดเจน กล่าวคือ กิจกรรมการทอของผู้หญิงอีสาน นับตั้งแต่
 ยุคแรกเริ่มของการก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน จะได้รับการพิจารณาเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอก
 เสียจากว่า เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกและการบริโภคของระบบ
 เศรษฐกิจในหมู่บ้านอีสาน ผิดจากข้อมูลที่เราได้รับรู้จึงเป็นทั้งเครื่องนุ่งห่มที่จำเป็นสำหรับ
 การดำรงชีวิตของมนุษย์ พร้อมกันกับเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจในตัว ทั้งนี้เพราะชาวบ้าน
 อีสานสามารถใช้ผ้าเป็นสินค้าที่กำหนดคุณค่าได้ ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่ใช้ตัวเงินในการให้เป็น
 ของฝาก แลกเปลี่ยน หรือซื้อขายได้ตลอดเวลา トラบเท่าที่ผู้ผลิตผ้าและผู้บริโภคผ้ามีความ
 ต้องการตรงกัน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันนี้ ย่อมสะท้อน
 ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อม
 ทางธรรมชาติของชุมชนแต่ละแห่ง ดังที่พวกเราจะนำเสนอให้เห็นกรณีของหมู่บ้านอีสาน 3
 แห่งในตารางที่ 1 ข้างล่างนี้

ตารางที่ 1: การเปลี่ยนแปลงระบบการทอผ้าของผู้หญิงอีสาน
กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของระบบ เศรษฐกิจ
ในหมู่บ้านอีสาน 3 แห่ง

หมู่บ้าน	กุดตาไถ่	แต่	จะโปะ
	อ. เขาวง	อ. อุทุมพรพิสัย	อ. ปักธงชัย
	จ. กาฬสินธุ์	จ. ศรีสะเกษ	จ. นครราชสีมา
ชาติพันธุ์	ภูไท	ลาว	ลาว
การก่อตั้ง	2388	ไม่ทราบแน่ชัด	2369
หมู่บ้าน	ถูกกองทัพไทยกวาดต้อน มาจากเมืองบกเมืองวัง		เชลยศึกจากเวียง จันทน์หลังจากปราบ กบฏเจ้าอนุวงศ์
พัฒนาการของการทอผ้า	ผู้หญิงทอผ้าฝ้ายและไหม	ทอไว้ใช้ในครอบครัว	เมืองหน้าด่าน; ทอ
หลังการก่อตั้งหมู่บ้านถึง	ไว้ใช้เองในครอบครัว;	ครัว; พิธีกรรม	ผ้าโดยใช้ไหมและ
ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2	พิธีกรรมทางศาสนา; และ	ทางศาสนาและ	ฝ้ายที่มาจากถิ่นอื่น
	แลกเปลี่ยนกับสินค้าที่สำคัญ	แลกเปลี่ยนกับสินค้า ที่สำคัญ	ผ้าไหมและผ้าฝ้าย; เริ่มเป็นสินค้าลงไป ขายภาคกลาง

ตารางที่ 1 (ต่อ)

หมู่บ้าน	กุดตาไถ่	แต่	จะโปะ
พัฒนาการของการทอผ้า ระยะกลางหลังสงคราม โลกครั้งที่ 2 ถึงก่อนแผน พัฒนาเศรษฐกิจ ฯ (2490-2504)	เริ่มซื้อฝ้ายและไหมจาก หมู่บ้านใกล้เคียง; เริ่ม ขายผ้าทอและใช้ผ้าแลก กับสินค้าที่จำเป็นที่พ่อค้า คนจีนและญวนนำเข้ามา	เริ่มซื้อฝ้ายและไหม จากหมู่บ้านใกล้เคียง; เริ่มขายผ้า ทอและใช้ผ้าแลกกับ สินค้าจำเป็นหลัง จากทางรถไฟตัด ผ่านหมู่บ้านและมี พ่อค้าคนจีนและญวน	ผู้หญิงเริ่มเข้าไปทอ ผ้ารับจ้างในร้าน ของคนจีนในตลาด; เริ่มรับเอากี่กระตุก จากพ่อค้าคนจีนเข้า มาใช้
พัฒนาการของการทอผ้า หลัง 2504 ถึงปัจจุบัน (2536)	ซื้อด้ายจากโรงงาน; ซื้อเส้นไหมจากหมู่บ้าน ใกล้เคียง; ขายผ้าให้ กับพ่อค้าและหน่วยงาน ภายนอก	เน้นการทอผ้าไหม เพื่อขายให้กับพ่อค้า และหน่วยงานภายใน นอกชุมชน	ดำเนินงานธุรกิจ และอุตสาหกรรม ผ้าไหมในหมู่บ้าน เพื่อขายให้กับตลาด ในและต่างประเทศ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

หมู่บ้าน	กุดตาไถ่	แต่	จะโปะ
การเปลี่ยนแปลง ทางเทคนิคการ ทอผ้า	ใช้ก่ทอผ้าแบบพื้นบ้าน เทคนิคและลวดลาย แบบพื้นบ้าน	ใช้ก่ทอผ้าแบบพื้น บ้าน; ปรับเทคนิค และลวดลายให้ตาม ความต้องการของ ตลาด; มีก่กระทก ในปี 2536	ใช้ก่กระทกทอผ้า; เทคนิคการทอผ้า สมัยใหม่ที่สอดคล้อง กับความต้องการ ของตลาดผ้าใหม่
การเปลี่ยนแปลง บทบาทของผู้หญิง ในกระบวนการ ทอผ้า	ผู้หญิงทอผ้าไว้ใช้ใน ครอบครัว พิธีกรรม และขายหารายได้รอง จากการทำนา; ผู้ชาย ไม่มีบทบาทในการทอผ้า	เหมือนกับบ้าน กุดตาไถ่	ผู้หญิงร่วมทำอุตสาหกรรม ทอผ้ากับผู้ชาย ผู้หญิงรุ่นใหม่มีทักษะ ในการผลิตผ้าเฉพาะ อย่าง; ผู้ชายทอผ้า โดยใช้ก่กระทก

ที่มา: การศึกษาภาคสนามของสุรียา สมุทคุปต์ พัฒนา กิติอาษา และนันธิยา พุทธะ (2536)

จากตารางที่ 1 พวกเราคิดว่า การทอดผ้าของผู้หญิงอีสานสามารถสะท้อนให้เห็นถึงมิติต่าง ๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านอีสาน นับตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์หรือช่วงเวลาหมู่บ้าน 3 แห่งก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน ในแง่มุมที่สำคัญ 4 ประการต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง พื้นฐานดั้งเดิมของระบบเศรษฐกิจในสังคมชาวอีสานหรือหมู่บ้านอีสานนั้น ไม่ได้มีกิจกรรมด้านการเกษตร เช่น ทำนาแบบอาศัยน้ำฝน ทำข้าวไร่ ปลูกพืชสวนครัวแบบผสมผสานและเลี้ยงสัตว์ และการเก็บของป่าเท่านั้น หากยังมีกิจกรรมทางด้านหัตถกรรม ที่แสดงออกถึงการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศและทักษะความเชี่ยวชาญเฉพาะ เช่น งานตีเหล็กและจักสานเป็นงานหัตถกรรมหรืองานฝีมือของเพศชาย ในขณะที่การทอดผ้าเป็นกิจกรรมของเพศหญิง จากข้อมูลที่เราได้อยู่ ทั้ง 3 หมู่บ้าน นับตั้งแต่ช่วงก่อตั้งชุมชนเรื่อยมาจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ที่พื้นฐานการผลิตต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และปัจจัยที่จำเป็นอื่น ๆ โดยเฉพาะการผลิตเครื่องนุ่งห่มหรือการทอดผ้า นั้น ถือได้ว่าเป็นงานของผู้หญิงอีสานแทบทั้งหมด ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ภูไทและลาว ผู้ชายชาวบ้านกุดดากัลและบ้านแต่อาจช่วยผู้หญิงในการทำไร่ฝ้าย และทำอุปกรณ์ในการทอดผ้า เช่น กี่ หรือกองกวักค้าย ในขณะที่ผู้ชายบ้านจะโปะก็มีมีส่วนช่วยในการทำสวนหม่อนและไร่ฝ้าย ซึ่งปลูกบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน แต่ทุกหมู่บ้านมีลักษณะตรงกันมากคือ ผู้หญิงทำหน้าที่ทุกอย่างนับตั้งแต่การแปรรูปเส้นด้ายไปจนถึงตัดเสื้อผ้า หรือเครื่องใช้อื่น ๆ

ประการที่สอง ในสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของหมู่บ้านอีสาน การทอดผ้าไม่ใช่กิจกรรมทางเศรษฐกิจล้วน ๆ เพราะผู้หญิงทอดผ้าขึ้นมาไม่ได้นำมาเพื่อแลกเปลี่ยนหรือขายเสมอไป หากทอขึ้นมาเพื่อใช้ในครอบครัว ใช้เป็นของฝาก ใช้เป็นปัจจัยในการทำบุญตามประเพณีทางศาสนาเป็นวัตถุประสงค์แรก แล้วจากนั้น ผ้าทอของหมู่บ้านต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ กลายเป็นสินค้าในระบบทุนนิยม โดยเฉพาะเมื่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐบาลเข้าไปถึงหมู่บ้าน แล้วตามด้วยพ่อค้าคนจีนและญวน ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของระบบตลาด เช่น ทางรถไฟสายอีสานนครราชสีมา-อุบลราชธานีผ่านหมู่บ้านแต่ราว พ.ศ. 2473 แต่ส่งผลกระทบต่ออย่าง

มากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เมื่อพ่อค้าคนจีนและญวนเข้าไปจับจองที่ดินใกล้สถานีรถไฟเพื่อทำการค้าและบางครอบครัวก็ตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้าน ผ้าทอชนิดต่าง ๆ ของผู้หญิงในหมู่บ้านทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหมก็เป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้น จนกระทั่งพ่อค้าเหล่านั้น ได้นำเอาเทคนิคการทอผ้าแบบใหม่ เช่น กี่กระตุก เข้ามาเพื่อให้ได้ผ้าทอรวดเร็ว และเพียงพอกับความต้องการของตลาด ดังเช่นกรณีของบ้านจะโป๊ะ

ดังนั้น การทำความเข้าใจระบบการทอผ้าของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสาน จำเป็นต้องพิจารณามิติทางเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมไปพร้อมกัน (ประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมโปรดดูในหัวข้อ 6.2)

ประการที่สาม เมื่อพิจารณาจากการทอผ้า ประเทศไทยเป็นผู้กระตุ้นหรือเปิดระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านอีสานไปสู่ระบบการค้าแบบทุนนิยม เมื่อกาลเวลาผ่านไป โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การทอผ้าของผู้หญิงอีสานจากที่เคยเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นอุตสาหกรรมหรือธุรกิจในระดับครัวเรือน ผ้าก็เปลี่ยนจากที่เคยเป็น "ของฝาก" ในพิธีกรรม หรือ "สิ่งของ" ที่ใช้แลกกับสิ่งของเครื่องใช้อย่างอื่นที่ไม่สามารถผลิตได้ในชุมชน มาเป็น "สินค้า" ในระบบทุนนิยมอย่างเต็มตัว ประเด็นการศึกษาข้อนี้พบว่าสอดคล้องกับข้อค้นพบของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) ในแง่ที่ว่า การเรียกเก็บภาษีอากรการเกณฑ์แรงงานของรัฐบาล นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทำให้ชาวบ้านชนบทในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยต้องหาสินค้าทุกอย่างมาขายเพื่อหาเงินมาเสียให้กับรัฐ พวกเราเข้าใจว่า ผ้าทอชนิดต่าง ๆ ของผู้หญิงอีสานก็เป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านสามารถนำมาขายให้กับพ่อค้าคนจีนในตลาด เพื่อให้ได้เงินมาเสียภาษีดังกล่าว

ประการที่สี่ พ่อค้าคนจีนและญวนมีบทบาทอย่างมากในการกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านอีสานให้เข้าสู่ระบบการค้าแบบทุนนิยมรวดเร็วมากขึ้น ข้อมูลจากทั้ง 3 หมู่บ้าน ต่างก็แสดงให้เห็นถึงบทบาททางเศรษฐกิจของพ่อค้าคนจีนและญวนที่มีต่อระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าของหมู่บ้านอีสาน เช่น ชาวบ้านกุดตาใกล้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถใช้ผ้าฝ้ายที่ทอในหมู่บ้านแลกกับหม้อ และถ้วยชามอะลูมิเนียมที่พ่อค้าคนญวน (แกว) ใช้จักรยานบรรทุกเข้าไปขายและแลกเปลี่ยนถึงหมู่บ้านในหุบเขาเขาวง หรือกรณีที่พ่อค้าคนจีนซื้อเส้นไหม

จากเมืองต่าง ๆ ของอีสาน แล้วนำมากระจายให้ชาวบ้านจะโปะและหมู่บ้านใกล้เคียงทอผ้าไหม "รับจ้างเจ๊ก" รวมทั้งนำเอากระทักเข้ามาในหมู่บ้านในเวลาต่อมา

6.2 การทอผ้า เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการอบรมจัด เกลาทางสังคม

ที่มา วิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน

ความจริงแล้ว ข้อค้นพบจากการศึกษาข้อนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่ หากเป็นการยืนยันผลการศึกษาที่พวกเราได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้แล้ว (โปรดดูรายละเอียดใน สุธิธา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติอาษา 2532; 2534) ครั้นนั้น พวกเรานำเสนอว่า การทอผ้าในบริบททางสังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหมู่บ้านอีสานนั้น แท้จริงเป็นกระบวนการอบรมจัด เกลาทางสังคมและ เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางผ่านที่เกิดขึ้นตามช่วงวัยต่าง ๆ ของผู้หญิงอีสาน จากวัยเด็กจนถึงวัยชรา เงื่อนไข ขั้นตอน และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าจึง เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานเรียนรู้วัฒนธรรม หรือเรียนรู้ถึงบทบาทหน้าที่ และความเป็นผู้หญิงตามแบบแผนที่สังคมวัฒนธรรมต้องการ

ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามหมู่บ้านอีสาน 3 แห่ง ช่วยยืนยันข้อค้นพบดังกล่าวของพวกเรา ดังรายละเอียดที่ปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2: การทอผ้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ
กระบวนการอบรมขีด เกลาทางสังคมที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน

ช่วงอายุ	การอบรมขีด เกลาทางสังคม		สถาบันในสังคม	สถานภาพ ในสังคม
	การทอผ้า	กิจกรรมอื่น ๆ		
1. แรกเกิด -12 ปี	เริ่มเรียนรู้การ ทอผ้า	เข้าโรงเรียน; ช่วยงานบ้านและ งานในไร่นา	โรงเรียน; ครอบครัว; เครือญาติ	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน; เรียก อี นาง, อนาง นำหน้าชื่อ
2. 13-17 ปี	เรียนรู้การทอผ้า ทุกขั้นตอน; ทอผ้า ไว้ขาย	ช่วยงานบ้านและ งานในไร่นา; ร่วมกิจกรรมอื่น กับเพื่อนบ้าน	ครอบครัว; เครือญาติ; เพื่อนบ้าน	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน; เรียก สาว นำหน้าชื่อ
3. 18 ปี- แต่งงาน	ทอผ้าไว้ขาย เตรียมผ้าไว้ใช้ใน พิธีแต่งงาน	ช่วยงานบ้านและ งานในไร่นา; ร่วมกิจกรรมอื่น กับเพื่อนบ้าน	ครอบครัว; เครือญาติ; เพื่อนบ้าน	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน; มีครอบครัว ของตนเอง

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงอายุ	การอบรมขัดเกลาทางสังคม		สถาบันในสังคม	สถานภาพ ในสังคม
	การทอผ้า	กิจกรรมอื่น ๆ		
4. หลังแต่งงาน-45 ปี	ทอผ้าไว้ใช้ในบ้าน; ทอผ้าไว้ขายและใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ	รับผิดชอบงานบ้าน และงานในไร่นา ร่วมกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชน	ครอบครัว; เครือญาติ เพื่อนบ้าน; วัด; ตลาด ฯลฯ	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน; เรียก แม่ น้าหน้าชื่อ ลูกคนแรก
5. 46-60 ปี	ทอผ้าเพื่อขาย ใช้ ในครอบครัว และ พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น งานบวชลูก ชาย บุญเวส ฯลฯ	รับผิดชอบงานบ้าน; เลี้ยงดูหลาน; สอน การทอผ้าให้ลูกหลาน; ทำบุญที่วัด	ครอบครัว; เครือญาติ เพื่อนบ้าน; วัด ฯลฯ	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน เรียกว่า แม่ใหญ่ น้า หน้าชื่อลูก คนแรก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงอายุ	การอบรมขัดเกลาทางสังคม		สถาบันในสังคม	สถานภาพ ในสังคม
	การทอผ้า	กิจกรรมอื่น ๆ		
6. 60 ปี - เสียชีวิต	ทอผ้าเพื่อใช้ใน ครอบครัว ชาย และใช้ทำบุญ รวมทั้งผ้าที่ใช้ใน งานศพด้วย	เลี้ยงลูกหลาน; สอนการทอผ้า; ทำบุญที่วัด	ครอบครัว; เครือญาติ; เพื่อนบ้าน; วัด ฯลฯ	สมาชิกใน ครอบครัว และชุมชน เรียก แม่ ใหญ่ทวด, แม่โชน

ที่มา: ปรับปรุงจาก สุริยา สมุทคุปติ และพัฒนา กิติอาษา (2532, 2534)

จากตารางที่ 2 จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การทอผ้าเป็นกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของผู้หญิง ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามก็ยืนยันความสำคัญของประเด็นนี้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่า ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว ผู้หญิงอีสานไม่ได้เรียนรู้เฉพาะเทคนิคการทอผ้าเท่านั้น หากแต่เรียนรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของตนตามช่วงอายุต่าง ๆ ในชุมชนของตน รวมทั้งค่านิยม ความเชื่อทางศาสนา โลกทัศน์ และวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งในทางมานุษยวิทยาอาจเรียกโดยรวมว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรม หรือการรับวัฒนธรรมของผู้หญิงในชุมชน ดังนั้น การทอผ้าจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิมของหมู่บ้านอีสาน ที่ผู้หญิงเรียนรู้ ถ่ายทอด และปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน โดยเฉพาะค่านิยม ความเชื่อและปรากฏการณ์ในหมู่บ้านอีสานทั้ง 3 แห่งที่ว่า "การทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง" แน่แน่นอนว่าบทบาทหน้าที่เหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน ดังพวกเราจะอภิปรายในหัวข้อ 6.3

เนื้อหาสำคัญที่พวกเราเรียนรู้ได้จากข้อค้นพบที่สำคัญชิ้นนี้ มีดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง การทอผ้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธกันกับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสาน ข้อมูลจากทั้ง 3 หมู่บ้านแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเรียนรู้การทอผ้าเกิดขึ้นพร้อมกันกับการเรียนรู้วิถีชีวิตในชุมชนด้านอื่น ๆ เช่น การทอผ้าช่วยเปลี่ยนหญิงสาวให้เป็นแม่ที่ต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว เพราะประเพณีของชาวอีสานนั้น พิจารณาหญิงสาวที่จะมาเป็นสะใภ้จากความสามารถในการทอผ้า และผ้าทอที่หญิงสาวเตรียมไว้ก็จะนำมาใช้เป็นเครื่องกำนัลตอบแทนให้กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี เป็นต้น ในแง่นี้ พิธีแต่งงานจึงเป็นพิธีกรรมทางผ่านที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้หญิงด้วย เพราะเมื่อผ่านพิธีนี้จะเปลี่ยนสถานภาพของผู้หญิงสาวเป็นผู้หญิงที่พร้อมที่จะมีลูกและครอบครัวอย่างสมบูรณ์

ประการที่สอง การทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ชาวบ้านอีสานเรียนรู้ ถ่ายทอด และพัฒนามาจากบรรพบุรุษ โดยอาศัยสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กรณีของผู้หญิงบ้านกุดตาไก้และบ้านเต้เรียนรู้การทอผ้าไหมมัดหมี่และผ้าชนิดต่าง ๆ จากแม่ แม่ใหญ่ รวมทั้งเพื่อนบ้านเพศหญิง ซึ่งถ้าพิจารณาให้ละเอียด จะเห็นว่าการเรียนรู้และถ่ายทอดตรงนี้มีกลไกและสถาบันทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น สถาบันครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้าน เป็นต้น กลไกและสถาบันทางสังคมเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่า การทอผ้าเป็นสิ่งที่อยู่ในโครงสร้างของสังคมวัฒนธรรมของชุมชนมานานแล้ว แม้ว่าการเรียนรู้ดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น กรณีของบ้านจะโปะที่ผู้หญิงเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานทอผ้า ซึ่งเน้นการใช้เทคโนโลยีและทักษะเฉพาะอย่างไร้แล้ว แต่พื้นฐานการเรียนรู้การทอผ้าจากเครือญาติ จากครอบครัว และจากเพื่อนบ้านก็ยังมีบทบาทสำคัญอยู่ ชาวบ้านก็ไม่ได้ละเลยไปทั้งหมด

ประการที่สาม การทอผ้าเป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงอีสานมีบทบาทสำคัญในทางศาสนา โดยทั่วไป เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างเพศชายและเพศหญิงนั้น ในทางพุทธศาสนา สถานภาพของผู้ชายจะสูงกว่าผู้หญิงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากผู้ชายสามารถบวชสืบทอดศาสนาได้ ในทางสัญลักษณ์ "นาค" ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของพุทธศาสนาและมีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ก็มีความหมายใกล้เคียงกับเพศชายไม่ใช่เพศหญิง พวกเราอาจเห็นได้จากพิธีบวช ก็เรียกว่า "บวชนาค" และผู้ชายที่กำลังเข้าพิธีบวชก็ต้องมีสถานภาพเป็น "นาค" เสีย

ก่อน หลังจากห่มผ้าเหลืองเข้าพิธีอุปสมบทแล้ว จึงจะเป็นพระภิกษุเต็มตัว หรือตัวอย่างอีกข้อหนึ่งที่สถานภาพในทางศาสนาของผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชาย ก็คือ แทบทุกศาสนามีความเชื่อว่าผู้หญิงเป็นเพศที่ไม่บริสุทธิ์และมีข้อห้ามอย่างเคร่งครัดไม่ให้นักบวชใกล้ชิดกับเพศหญิง ในศาสนาพุทธ การถูกเนื้อต้องตัวกับสีกาถือว่าเป็น "อาบัติ" หรือความผิดที่ร้ายแรงสำหรับพระภิกษุสามเณร ในระหว่างการทำบุญที่วัดในหมู่บ้านอีสาน ถ้าพิจารณาให้ดีถ้วนจะเห็นว่าผู้ชายนั่งอยู่แถวหน้า และเป็นผู้นำพิธีกรรม รวมทั้งทำกิจกรรมทางศาสนา ก่อนผู้หญิงเสมอ ในขณะที่ผู้หญิงนั่งอยู่แถวหลังและทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามผู้ชาย เช่น ลูกชั้นไปตักบาตรตามหลังผู้ชาย เป็นต้น (โปรดดูรายละเอียดใน Keyes 1984; Kirsch 1982, 1985; สุธิยา สมุทคุปดี และคณะ 2534)

ดังนั้น วัฒนธรรมของหมู่บ้านจึงกำหนดให้ "การทอผ้า" จึงเป็นช่องทางหนึ่งที่ผู้หญิงสามารถ "ทำบุญ" ในพุทธศาสนาได้ เพื่อสร้างและสะสมกุศลที่ได้จากการทำบุญในศาสนาไว้สำหรับการเกิดในชาติหน้าตามคติของชาวพุทธ ผ้าทอของผู้หญิงจึงนำมาใช้ในพิธีบวชของลูกชาย ได้แก่ ผ้าขาว ผ้าโสร่ง ผ้าชะม้าที่นำคั่นก่อนเข้าโบสถ์ และผ้าสบง จีวร อังสะ และประคตที่เป็นเครื่องนุ่งห่มของพระ นอกจากนี้ ผลิตภัณฑ์ผ้าชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นฝีมือของแม่ใหญ่หรือแม่ทวดในหมู่บ้านอีสาน เช่น หมอนขิด ผ้าฝ้าย เส้นไหมและผ้าไหม เพื่อทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ เช่น บุญจุน บุญทอดผ้าป่า รวมทั้งผู้หญิงยังทอ "ถุงผเวส" หรือ ธงที่ใช้ประดับในบุญเทศน์มหาชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประเพณีและแบบแผนที่ผู้หญิงในหมู่บ้านทอผ้าทั้ง 3 แห่งในภาคอีสานยังคงปฏิบัติกันสืบมาจนปัจจุบัน (พ.ศ. 2536)

ประการที่สี่ ความจริงแล้วลวดลาย สี สัน และการใช้ประโยชน์จากผ้าทอของผู้หญิงอีสานเดิมนั้น สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิงอีสานอย่างมาก เช่น ผ้าขาวที่แม่เตรียมไว้ให้ลูกชายใส่ในงานบวชนาค ลายนาคที่ปรากฏในผ้าขิด ก็หมายถึงนาคที่เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของศาสนาพุทธ เป็นต้น ข้อเท็จจริงเหล่านี้ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการทอผ้า วิถีชีวิตของผู้หญิง และพุทธศาสนาในชุมชนหมู่บ้านอีสานอย่างใกล้ชิดและลึกซึ้ง

6.3 การทอผ้าสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงอีสาน

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม

และสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน

ข้อค้นพบจากการวิจัยชิ้นนี้ พยายามที่จะชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกระบวนการทอผ้าในหมู่บ้านอีสานที่มิตอบทบาทในด้านต่าง ๆ ของผู้หญิงอีสานปัจจุบัน โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามในหมู่บ้าน 3 แห่ง และจากการทบทวนผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาค้นพบว่า การทอผ้าและบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงอีสานในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงดังนี้

ประการแรก ผู้หญิงมีบทบาทในการรับผิดชอบเกี่ยวกับเศรษฐกิจของครอบครัวมากขึ้น เมื่อพิจารณาจากการทอผ้า พบว่าผู้หญิงในหมู่บ้านทั้ง 3 แห่งมีแนวโน้มที่จะทอผ้าเพื่อการค้าหรือเพื่อหารายได้พิเศษให้กับครอบครัว มากกว่าการทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวและใช้ในพิธีกรรม

ประการที่สอง บทบาทของผู้หญิงโดยเฉพาะในกระบวนการทอผ้ามีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงลดลง เมื่อรูปแบบของการทอผ้าเปลี่ยนแปลงจากการทอแบบพื้นบ้านไปเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนและธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ผู้หญิงของบ้านจะโปะนั้นว่าเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุด ผู้หญิงรุ่นใหม่ของหมู่บ้านไม่ได้เรียนรู้การทอผ้าจากแม่และญาติผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน หากแต่เรียนรู้ทักษะการใช้จักรเย็บผ้า การย้อมผ้า การสาวไหม การกรอไหมจากทางโรงงานและมักจะเน้นทักษะหรือเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่านั้น ไม่ได้ทอผ้าให้ครบทุกขั้นตอนแต่อย่างใดที่สำคัญ ผู้หญิงเหล่านี้ไม่สามารถสืบทอดลวดลายและเทคนิคการทอแบบดั้งเดิม เช่น มัดหมี่หรือเก็บซิดได้อีกต่อไป ความจริงแล้ว นอกจากเทคโนโลยีและรูปแบบอุตสาหกรรมทอผ้าสมัยใหม่ วิถีชีวิตผู้หญิงปัจจุบันก็เปลี่ยนไปจากอดีตมาก ผู้หญิงมีการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้มีอาชีพอิสระอื่น ๆ นอกหมู่บ้าน รวมทั้งการติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอกหมู่บ้าน ทำให้ผู้หญิงสามารถเดินทางออกไปหางานอื่น ๆ นอกหมู่บ้านได้ด้วย อุตสาหกรรมทอผ้าใหม่ในหมู่บ้าน เช่น บ้านจะโปะจึงเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งของผู้หญิงเท่านั้น

นอกจากนี้ อุตสาหกรรมที่ใช้เงินลงทุนจำนวนมาก และใช้เทคนิคการจัดการแบบธุรกิจสมัยใหม่ในหมู่บ้านจะโปะนั้น มักเป็นงานของผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เพราะผู้ชายในฐานะที่เป็น

ผู้นำของครอบครัวย่อมมีบทบาทในการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมสำคัญ ๆ ของครอบครัวได้ดีกว่าผู้หญิง แม้ว่าหลาย ๆ กรณีผู้หญิงหรือแม่บ้านก็จะมีบทบาทไม่น้อยกว่ากันก็ตาม

ประการที่สาม เมื่อพิจารณาจากกิจกรรมการทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสาน ทั้ง 3 แห่งแล้ว อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของทั้งสองเพศในบริบทหมู่บ้านนั้น น่าจะเป็นบทบาทที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน ไม่ใช่เพศใดเพศหนึ่งมีอิทธิพลมากกว่ากัน กิจกรรมการทอผ้าเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่จะชี้ให้เห็นบทบาททั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของผู้หญิงที่มีต่อชุมชน ทั้งนี้ เพราะ ผู้หญิงเป็นผู้ควบคุม ผู้ผลิตและผู้ตัดสินใจทุกขั้นตอนของการทอผ้า จนกล่าวได้ว่าการทอผ้าเป็นอาชีพของผู้หญิง (กรณีการใช้กี่กระตุกของอำเภอปักธงชัยและบ้านจะโปะ ทำให้ผู้ชายสามารถทอผ้าได้ แต่เมื่อเทียบกันในเชิงปริมาณแล้วน้อยกว่าผู้หญิงมาก ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งเคยประมาณว่า ผู้ชายที่ทอผ้ามีประมาณ 2 ใน 10 เท่านั้น ส่วนที่เหลือเป็นผู้หญิง แต่ผู้ชายสามารถทำหน้าที่อื่น ๆ ในกระบวนการทอผ้าเชิงอุตสาหกรรมได้อีก เช่น ย้อม กรอไหม ด้วยเครื่องมือเตอร์ เป็นต้น) ในแง่นี้ Kirsch (1985) ตีความว่า อิทธิพลของพุทธศาสนา มีส่วนอย่างมากที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการจัดการครัวเรือนและเศรษฐกิจ ในขณะที่ผู้ชายมีบทบาทสำคัญในทางอุดมการณ์ ศาสนา การเมือง และงานที่เกี่ยวข้องกับราชการในชุมชน

พวกเรามีความเห็นว่าการพิจารณาบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิงในชุมชนนั้น ควรเริ่มมาจากการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ โครงสร้างทางสังคม ศาสนา และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแต่ละชุมชน บริบทแวดล้อมเหล่านี้มีส่วนสำคัญอย่างมากในการกำหนดบทบาทหน้าที่ระหว่างเพศในสังคม ดังนั้น การยึดถือเอาแนวคิดทางทฤษฎีกระแสต่าง ๆ ที่มีรากฐานจากต่างวัฒนธรรม แล้วนำมาอธิบายสังคมไทยจึงเป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังอย่างมาก ประเด็นสำคัญที่พวกเราเรียนรู้ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ก็คือ กิจกรรมการทอผ้าเป็นบทบาทส่วนหนึ่งของเพศหญิงในชุมชน ที่เกิดจากการแบ่งงานระหว่างเพศและความสัมพันธ์ทางสังคม ในลักษณะที่เกื้อกูลและสอดคล้องซึ่งกันและกันกับเพศชาย ซึ่งมีความเชื่อชาญอย่างอื่น เช่น การเกษตร การจักสาน การตีเหล็ก เป็นต้น กิจกรรมที่แต่ละเพศรับผิดชอบนี้ ช่วยให้ผู้คนในวัฒนธรรมดำรง สืบทอด และปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งในส่วนของการเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากรัฐ ตลาดการค้า และสาเหตุทางธรรมชาติ

ผู้หญิงและผู้ชายในหมู่บ้านอีสานจึงไม่ได้มีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เอารัดเอาเปรียบ หรือกดขี่ซึ่งกันและกัน พวกเราค่อนข้างแน่ใจว่า พื้นฐานทางวัฒนธรรมของชาวบ้านอีสานไม่ใช่การแข่งขัน

การเอารัดเอาเปรียบ หรือการขูดรีดระหว่างเพศอย่างแน่นอน

ประเด็นเหล่านี้ พวกเรายังคงต้องค้นคว้าและอภิปรายเพิ่มเติมอีกในโอกาสต่อไป

สรุปผลข้อค้นพบและการอภิปราย

(Concluding Remarks)

เนื้อหาและรายละเอียดจำนวนมากของบทความขนาดยาวชุดนี้ เป็นผลมาจากการศึกษาภาคสนามของพวกเราที่เกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระกัน และจากการศึกษาครั้งหลังสุดในช่วงกลางปี พ.ศ. 2536 รวมทั้งจากการค้นคว้าเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม เอกสารเหล่านี้คือข้อมูลมือสองที่มีคุณค่าต่อการศึกษาครั้งนี้ปรากฏอยู่ในลักษณะต่าง ๆ เช่น หนังสือ บทความ สารคดี รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ บทสัมภาษณ์ และข่าวสารตามหน้าหนังสือพิมพ์ ซึ่งพวกเราได้รวบรวมทำเป็นบรรณานุกรมไว้ และคาดว่าจะนำพิมพ์รวมลงในรายงานฉบับสมบูรณ์

บทความนี้มุ่งตอบคำถามสำคัญที่ว่า ทำไม "แม่หญิงอีสานต้องตำหูก" หรือ การทอผ้ามีความสำคัญต่อสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานปัจจุบันอย่างไร ในการตอบคำถามดังกล่าวพวกเราพยายามทำความเข้าใจและตีความหมายของปรากฏการณ์ "การทอผ้าและวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน" จากแง่มุมและมิติต่าง ๆ เช่น มิติทางประวัติศาสตร์ มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคมวัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อมอื่นด้วย ๆ เพื่อให้ได้ภาพรวมของปรากฏการณ์ที่สำคัญนี้ ตามหลักการ กระบวนการ วิธีการและแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

จากการศึกษาข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้าน 3 แห่งของภาคอีสาน พบว่าเหตุผลที่ผู้หญิงอีสานต้องทอผ้า หรือเหตุผลที่มาอธิบายความสำคัญของการทอผ้าในบริบทของหมู่บ้านอีสานนั้น ค่อนข้างละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อน กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง ผู้หญิงอีสานต้องทอผ้าเพราะการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต หรือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิมของหมู่บ้านอีสาน การทอผ้าแท้ที่จริงก็คือ กระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม และพิธีกรรมทางผ่านที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตของผู้หญิงอีสาน

ประการที่สอง เหตุผลข้อนี้สำคัญมาก นั่นคือ ผู้หญิงอีสานใช้ "การทอผ้า" ในฐานะที่เป็นช่องทางหรือกลไกที่สังคมวัฒนธรรมเปิดไว้ให้เข้าไปมีส่วนร่วม หรือเข้าไปมีบทบาทหน้าที่ในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา ฯลฯ ร่วมกับเพศชายในชุมชนและบทบาทตรงนี้เองที่พวกเราตีความว่า เป็นบทบาทหรือความสัมพันธ์ระหว่างเพศในแนวนอน ไม่ใช่แนวดิ่ง หรือความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกันเพื่ออยู่ร่วมกันในครอบครัว และชุมชน ไม่ใช่เพื่อเอาใจเอาเปรียบหรือเพื่อแข่งขันระหว่างเพศ อันเป็นอิทธิพลของโลกทัศน์และความเชื่อของพุทธศาสนา นั่นเอง

และประการสุดท้าย ในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของหมู่บ้านอีสาน บทบาทหน้าที่ของเพศหญิงในสังคม โดยเฉพาะผ่านการทอผ้าย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทในทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น เช่น ทอผ้าเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวมากขึ้น ทั้งนี้กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่งของการปรับตัว หรือปรับบทบาทหน้าที่ของเพศให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมของชุมชนปัจจุบันที่ผลักดันให้ผู้หญิงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในสังคมมากขึ้น เช่น ผู้หญิงต้องปรับเปลี่ยนจากการทอผ้าแบบดั้งเดิมไปเป็นการทอผ้าในเชิงอุตสาหกรรมสมัยใหม่ กระบวนการตรงนี้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบการศึกษา การสื่อสารมวลชน ระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่ การพัฒนาจากหน่วยงานภายนอก และโลกทัศน์ที่เปิดกว้างมากขึ้นของผู้หญิงในหมู่บ้าน

เชิงอรรถที่ 6

(A Note on Chapter 6)

1. บทบาทของพ่อค้าคนจีนและญวนในตลาดการค้าผ้าไหมอีสานปัจจุบัน เป็นประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจอีกอันหนึ่งซึ่งพวกเราไม่มีโอกาสศึกษาค้นคว้าในการวิจัยครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสถานการณ์การค้าผ้าไหมได้พัฒนาไปถึงขั้นของโรงงานอุตสาหกรรมและธุรกิจร่วมลงทุนระหว่างนักธุรกิจในท้องถิ่นกับนักลงทุนจากต่างประเทศ อิทธิพลและผลกระทบของตลาดการค้าผ้าไหมที่ควบคุมโดยพ่อค้าคนจีน หรือนักลงทุนต่างชาติที่มีต่อการทอผ้าในระดับหมู่บ้าน เช่น กรณีของบ้านจะโปะ น่าจะเป็นประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจสำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป นอกเหนือไปจากการให้ความสนใจระบบการทอผ้าพื้นบ้านเพียงอย่างเดียว

บทที่ 7

บทสังท้าย

ผู้หญิง-ผู้ชายในสังคมวัฒนธรรมอีสาน:

แนวการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเพศในแนวนอน

Gender in the Sociocultural Structure of Isan:

An Approach to the Horizontal Relationship

for Gender Analysis

ในบทความเรื่อง "Center, Periphery, and Hierarchy: Gender in Southeast Asia." Ong (1989) ได้นำเสนอภาพรวมและทบทวนผลงานการศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับผู้หญิง (anthropology of women) ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ข้อค้นพบประการสำคัญของท่านก็คือ แนวการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงที่นักมานุษยวิทยานิยมใช้กันอย่างแพร่หลายแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ มาร์กซิสต์เฟมินิสม์ (Marxist feminism) และมานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ หรือมานุษยวิทยาที่เน้นการวิเคราะห์และตีความหมาย (interpretive anthropology) แนวการวิเคราะห์ทั้งสองแนวนี้นี้ต่างก็มีข้อเด่นและข้อด้อยในตัว มาร์กซิสต์เฟมินิสม์ให้ความสำคัญกับความไม่เสมอภาคระหว่างเพศ โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งร่องรอยของวัฒนธรรมอาณานิคมและการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ส่งผลให้ผู้หญิงต้องถูกเอา راحتเอาเปรียบมากขึ้น ผู้หญิงต้องแบกรับภาระในครอบครัวและต้องทำงานในภาคอุตสาหกรรมไปพร้อม ๆ กัน ในขณะที่ แนวการวิเคราะห์มานุษยวิทยาที่เน้นการตีความหมายนั้น ให้ความสนใจเรื่อง "เพศ" (gender) ในฐานะที่เป็นมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเพศชาย-หญิง ควรเริ่มต้นจากทัศนะของคนในสังคมวัฒนธรรมนั่นเอง ไม่ใช่การตัดสินด้วยกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นมาจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมของตะวันตก แนวการศึกษาดังกล่าวเชื่อว่า ทุกสังคมวัฒนธรรมมีกลไกและกระบวนการทางสังคม เช่น พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา ระบบการให้คุณค่าหรือผู้นำ คอยกำกับดูแล ควบคุมหรือปรับเปลี่ยนให้ "ความแตกต่างระหว่างเพศ" สอดคล้องกับสภาพ

แนวคิดลุ่มและการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ข้อดีของประการสำคัญของแนวการวิเคราะห์ทั้งสองแนวก็คือ มาร์กซิสต์เฟมินิสต์มองข้ามประสบการณ์ทางวัฒนธรรม (cultural experiences) บ่อยครั้งก็ตีความว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองสนับสนุน หรือเอื้อให้เกิดการเอารอดเอาเปรียบระหว่างเพศหรือม็อดคิตกับเพศหญิง ส่วนแนวการวิเคราะห์มานุษยวิทยาที่เน้นการตีความหมายนั้น มีจุดอ่อนตรงที่ขาดการอธิบายภาพการเปลี่ยนแปลง และขาดการเชื่อมโยงวัฒนธรรมดั้งเดิมกับภาพการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และด้านอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

ดังนั้น ข้อเสนอของ Ong (1989:300) ก็คือให้พิจารณาประยุกต์รวมเอาแนวการวิเคราะห์ทั้งสองแนวเข้าด้วยกัน เพื่อที่จะสร้าง "เครื่องมือในการวิเคราะห์" (conceptual tool) ที่มีความยืดหยุ่น คล่องตัว และมีประสิทธิภาพในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ "ผู้หญิง" ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพและบทบาททางสังคมของผู้หญิงโดยตรง

ข้อเสนอทางทฤษฎีดังกล่าว นับว่าเป็นข้อเสนอที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะภายใต้สถานการณ์การศึกษาทางมานุษยวิทยาว่าด้วยผู้หญิงในประเทศไทยปัจจุบัน ดังที่พวกเราจะนำเสนอในหัวข้อต่อไป

ผู้หญิง ชนชั้น และระบบทุนนิยม ผลงานของ Bowie (1992; 1993) และยศสันตสมบัติ (2535) อาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนของผลงานทางมานุษยวิทยาที่ใช้แนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองและมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน นักมานุษยวิทยาทั้งสองท่านศึกษาภาคสนามในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย นักมานุษยวิทยาท่านแรกวิเคราะห์ "ผู้หญิง" จากมิติทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ โดยพิจารณาจากกระบวนการทอผ้าและการบริโภคผ้าของชนชั้นชาวนาและชนชั้นเจ้าในอาณาจักรเชียงใหม่

ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเวลานั้นการทอผ้ายังคงเป็นกิจกรรมหลักของผู้หญิงในหมู่บ้านภาคเหนือ ส่วนนักมานุษยวิทยาท่านหลังได้ศึกษาปรากฏการณ์หญิงค้าประเวณีหรือ "หญิงล่องใต้" ในชุมชนแห่งหนึ่งของจังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการระบบทุนนิยมในประเทศไทย ความล้มเหลวของภาคเกษตรกรรม ความเฟื่องฟูของอุตสาหกรรมกรรมการท่องเที่ยว และกระบวนการทำให้ผู้หญิงกลายมาเป็นสินค้าในตลาดทุนนิยม

จากการศึกษาของ Bowie (1992:797-823) ชี้ให้เห็นว่า มิติทางเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองของ "ผ้า" ในชุมชนหมู่บ้านเขตจังหวัดเชียงใหม่เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา เป็นประเด็นการศึกษาที่ท้าทายวงการศึกษาระวัตศาสตร์ เศรษฐกิจไทย ทั้งนี้เพราะว่าในชุมชนดังกล่าวมีการค้าขายและแลกเปลี่ยนผ้าและวัตถุดิบ เช่น ฝ้าย ระหว่างชุมชนหรือแม้กระทั่งระหว่างชาติ เช่น จีน อินเดีย หรือชาติตะวันตกผ่านทางกรุงศรีอยุธยา ผ้าเป็นสินค้าที่มีค่า ชนชั้นเจ้า โพร และทาสใช้ผ้าที่มีลักษณะพิเศษและมีราคาต่างกันมาก รวมทั้งคนยากคนจนในชุมชนภาคเหนือในเวลานั้นขาดแคลนเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ชาวบ้านธรรมดาสามัญไม่ได้มีผ้าใช้อย่างเพียงพอ ชุมชนชาวนาไม่สามารถผลิตผ้าใช้เองอย่างพอเพียง ซึ่งข้อค้นพบเหล่านี้ นับว่าขัดแย้งกับข้อเสนองานของผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์การเมืองของไทยเป็นอย่างมาก เพราะภาพที่ Bowie นำเสนอนั้น เกิดขึ้นก่อนหน้าการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ในขณะที่ นักวิชาการไทยส่วนใหญ่มักจะมองเห็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการระบบทุนนิยมในประเทศไทยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) แทบทั้งสิ้น

เมื่อพิจารณาผลงานของ Bowie ทั้งสองชุดอย่างละเอียดแล้ว พวกเราอาจจะผิดหวังบ้างในแง่ที่ท่านไม่ได้กล่าวถึงบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงภาคเหนือในอดีตโดยตรง แต่ข้อค้นพบประการสำคัญเกี่ยวกับ "ผู้หญิงและการทอผ้า" ที่พวกเราได้เรียนรู้จากผลงานดังกล่าว ก็คือ เมื่อพิจารณาจากมิติทางสังคมของการผลิตและบริโภคผ้าในอาณาจักรเชียงใหม่เมื่อกว่า 100 ปีที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า ประการแรก กิจกรรมการทอผ้าเป็นกิจกรรมหลักอย่างหนึ่งของผู้หญิงภาคเหนือในอดีต ทั้งผู้หญิงในชุมชนชาวนาและผู้หญิงในราชสำนัก ทักษะและความสามารถในขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ ของการทอผ้าเป็น "ต้นทุนทาง

วัฒนธรรม" (cultural capital) อย่างหนึ่งที่ผู้หญิงทุกคนต้องเรียนรู้ ผู้หญิงในชุมชนชานาทั่วไวมักจะทอผ้าฝ้ายธรรมดา ส่วนผู้หญิงในราชสำนักทอทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ด้วยลวดลายและฝีมือประณีต รวมทั้งประดับตกแต่งด้วยของมีค่า เช่น เงินหรือทองคำ เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มของเจ้านาย ใช้ในพิธีกรรมของราชสำนัก และใช้เป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของราชสำนัก

ประการที่สอง เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้หญิงในราชสำนักทำหน้าที่ทอผ้าโดยเฉพาะผ้าไหม จากนั้นผู้ชาย ซึ่งได้แก่ ชนชั้นเจ้านายก็สร้างความมั่งคั่งจากงานฝีมือของผู้หญิงด้วยการค้าขายผ้าเหล่านั้นในตลาดพม่า จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในงานของ Bowie (1993:150) พบว่า ผู้หญิงในราชสำนักของอาณาจักรเชียงใหม่ในอดีต ทั้งที่เป็นเจ้านายและข้าทาส ต่างก็ทำหน้าที่ทอผ้า หรือผลิตสินค้าผ้าที่มีค่าในตลาดการค้าให้กับมูลนายทั้งสิ้น

ประการสุดท้าย ผ้าและเครื่องแต่งกาย เป็นเครื่องหมายของความแตกต่างทางชนชั้นในสังคม ชนชั้นเจ้าแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่ประดับตกแต่งด้วยอาภรณ์ที่มีค่า เป็นผืนผ้าที่ทอด้วยฝีมือประณีต ในขณะที่ ชนชั้นชานาหรือชาวบ้านทั่วไปแต่งกายด้วยผ้าฝ้ายธรรมดา เช่น ผู้หญิงนุ่งผ้าขลิบลวดลายธรรมดา ผู้ชายนุ่งผ้าเตี่ยวและเสื้อม่อฮ่อม เป็นต้น Bowie (1992) ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ชุมชนชานาในอาณาจักรเชียงใหม่ในอดีตนั้น ไม่ได้ทอผ้าไว้ใช้ในชุมชนได้อย่างพอเพียง ความยากจน วัตถุดิบที่หายากและเหตุผลอื่น ๆ ทำให้ชานาต้องประสบภาวะขาดแคลนด้านเครื่องนุ่งห่ม ผ้าเป็นปัจจัยที่มีค่ามากเป็นพิเศษ ในบางพื้นที่มีการลักขโมยผ้า หรือขอรานเสื้อผ้าที่ใช้แล้วจากคนรวย เป็นต้น

ในขณะที่งานของ Bowie (1992; 1993) ให้ความสำคัญบางส่วนของผู้หญิงและกระบวนการทอผ้าในชุมชนภาคเหนือ ผลงานวิจัยของยศ สันตสมบัติ (2535) เรื่อง "แม่หญิงสี่ชายตัว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย" นำเสนอภาพของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านภาคเหนือปัจจุบันได้อย่างลึกซึ้ง ข้อวิเคราะห์สำคัญของท่าน คือ

...การมุ่งสนับสนุนความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม โดยปล่อยให้ภาคเกษตรกรรมค่อย ๆ เข้าสู่สภาวะล้มละลาย ภาวะว่างงานในชนบท ค่าจ้างแรงงานราคาถูกลง การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม การ

ครอบงำทางการศึกษาและวัฒนธรรมจากศูนย์กลาง การเติบโตของ
ธุรกิจเรียงรายและการค้าประเวณีตามเมืองใหญ่ ๆ และแหล่งท่องเที่ยว
ต่าง ๆ การแพร่ระบาดของอุดมการณ์บริโภคนิยมและความทันสมัย การ
ขาดความสมดุลระหว่างความต้องการปัจจัยเพื่อบริโภคกับความสามารถ
ในการตอบสนองความต้องการนั้น การถูกยึดเย็บคิให้พึ่งพิงภายนอกเพิ่ม
มากขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้ศักยภาพแห่งการพัฒนาภายในชุมชนชนบทหยุด
ชะงัก ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองถูกทำลายลง หลังในการแสวงหา
ทางเลือกในการต่อสู้เพื่อยกระดับฐานะของตนเริ่มอ่อนกำลัง จิตวิญญาณ
ของชุมชนเสื่อมทรามลง ด้วยพลังกระแทกทางเศรษฐกิจและการรุกของ
กลไกตลาด นอกจากนั้น การเปลี่ยนแปลง "เงื่อนไขทางสังคมของการ
ผลิต" ในชุมชนชนบทยังส่งผลให้การรวมกลุ่มและองค์กรทางสังคมเกิด
การเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ บทบาทและฐานะของผู้หญิงต่ำลง ผู้
หญิงถูกผลักออกจากการเป็นผู้ผลิตในภาคการเกษตร และกลายมาเป็น
สินค้าคุณภาพดี ราคาถูกเพื่อป้อนตลาดการค้าประเวณี ซึ่งขยายตัวและมี
ความต้องการ "สินค้า" เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว... (2535:6)

อันที่จริง บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงไทยจะแตกต่างกันออกไปตาม "ชนชั้น" ที่
ผู้หญิงเป็นสมาชิกอยู่ ผู้หญิงในชนชั้นสูงและชนชั้นกระฎุมพีจะถูกหล่อหลอมด้วยค่านิยมทาง
สังคมที่ผู้ชายในชนชั้นนั้นสร้างขึ้น เพื่อไม่ให้ผู้หญิงไปเกลือกกลั้วกับชนชั้นอื่นที่ต่ำต้อยกว่า
และเพื่อสงวนผู้หญิงไว้เป็นสมบัติของชนชั้นต่อไป ค่านิยมดังกล่าว ได้แก่ คุณสมบัติของกุล
สตรี รักนวลสงวนตัว ฯลฯ ในขณะที่ผู้หญิงในชนชั้นสูงถูก "กดบังคับทางเซ็กส์" ผู้หญิงใน
สังคมเกษตรกรรมกลับมีบทบาทและสถานภาพทางสังคมเท่าเทียมหรือบางครั้งสูงกว่าผู้ชาย
โดยเฉพาะภายใต้โครงสร้างสังคมของชุมชนหมู่บ้านในชนบทไทยดั้งเดิม ผู้หญิงจะเป็นฝ่าย
สืบทอดมรดกของตระกูล การนับถือผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิง หรือการอยู่อาศัยท่ามกลางญาติที่
น้องของผู้หญิงภายหลังการแต่งงาน (ยศ สันตสมบัติ 2535)

การวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงชนบท (ภาคเหนือ) ผ่านปรากฏการณ์

"เด็กล่องใต้" ตามแนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ช่วยให้พวกเราได้เรียนรู้ต่อไปว่า ความล้มเหลวของภาคเกษตรกรรม ความรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวบวกกับการกดบังคับทางเพศที่ผู้ชายกระทำต่อผู้หญิง ส่งผลให้ผู้หญิงต้องกลายเป็นสินค้าในตลาดทุนนิยม สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงจึงตกต่ำอย่างไม่เคยมีมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์ของชุมชนชนบทไทย

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผลงานการวิเคราะห์แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองและมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ทั้งสองชุดดังกล่าว ได้นำเสนอภาพของผู้หญิง (โดยเฉพาะผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ) ในช่วงเวลาที่ต่างกัน เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ผู้หญิงในชนชั้นชานายังคงมีบทบาทในฐานะผู้ผลิตของสังคมเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชาย โดยผ่านกระบวนการทอผ้าควบคู่ไปกับการผลิต การค้าและการแลกเปลี่ยนสินค้า หรือปัจจัยที่จำเป็นอย่างอื่นในชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม แต่ในปัจจุบัน บทบาทและฐานะผู้ผลิตของผู้หญิงกลับพลิกผันไปจากเดิมอย่างมาก ท่ามกลางกระแสการรุกของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น อุตสาหกรรมท่องเที่ยว ระบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ชานาไร้อำนาจในการต่อรอง ฯลฯ และการกดบังคับทางเพศที่ผูกติดมากับระบบทุนนิยม ได้ส่งผลให้ชุมชนเกษตรกรรมล้มเหลว "ผู้หญิง" หรือลูกสาวของเกษตรกร ต้องกลายมาเป็นสินค้าอย่างหนึ่งในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่

ภาพของ "ผู้หญิง" ในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือที่เป็นผลผลิตของแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองและมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ อาจเป็นภาพที่แตกต่างกับ "ผู้หญิง" ในชุมชนหมู่บ้านอีสาน ที่นำเสนอจากแนวการวิเคราะห์แบบมานุษยวิทยาที่เน้นการตีความหมาย (interpretive anthropology) ดังที่พวกเราจะอภิปรายในตอนต่อไป

ผู้หญิง กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และโลกทัศน์ทางศาสนา ผลงานของนักมานุษยวิทยา เช่น Keyes (1983; 1984; 1991), Kirsch (1975; 1977; 1982), Lefferts (1983), สุธิชา สมุทคุปต์ และคณะ (2532; 2533ก; 2533ข) และนักวิชาการท่านอื่น ๆ อีกหลายท่าน ได้นำเสนอบทบาทและสถานภาพทางสังคมของ "ผู้หญิง" ในชุมชนหมู่บ้านอีสานไว้อย่างละเอียด ผลงานเหล่านี้พวกเราได้นำเสนอรายละเอียดส่วนใหญ่ไว้ใน

บทที่ 2 ของรายงานชุดนี้

เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาพของผู้หญิงอีสานจากผลงานเหล่านี้แตกต่างกับภาพของผู้หญิงในชุมชนภาคเหนืออย่างเห็นได้ชัด ผู้หญิงอีสานยังคงรักษาบทบาทและสถานภาพทางสังคมที่เกื้อหนุนหรือเท่าเทียมกับเพศชายไว้ได้ในอัตราที่ค่อนข้างสมดุล ผู้หญิงอีสานยังคงทำงานเป็นผู้ผลิตในไร่นา ทอผ้าใช้ในครัวเรือนและขายหารายได้เสริมกับกิจกรรมการเกษตรค้าขายสินค้าในตลาด จัดการงานในครอบครัว หรือแม้กระทั่งออกไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองเพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัว แม้จะมีรายงานเช่นกันว่าผู้หญิงอีสานเข้าไปทำงานเป็น "ผู้หญิงอาชีพพิเศษ" แต่สังคมวัฒนธรรมอีสานไม่ได้ให้คุณค่ากับอาชีพพิเศษดังกล่าวและเท่าที่พวกเราที่มีข้อมูลอยู่ ก็ยังไม่มีปรากฏการณ์ "ผู้หญิงอาชีพพิเศษ" ในชุมชนหมู่บ้านอีสาน หรือถ้าจะอธิบายตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง ก็อาจกล่าวได้ว่าชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานได้รับผลกระทบจากพัฒนาการทุนนิยมในอัตราที่น้อยที่สุด กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างช้า ๆ และเป็นภูมิภาคที่ยากจนด้านทรัพยากรธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองจึงคงความสำคัญอยู่ในหมู่บ้านอีสานมากกว่าหมู่บ้านภาคอื่น ๆ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527)

ผู้หญิงอีสานมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและงานในครอบครัว ในขณะที่ผู้ชายมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมสาธารณะของชุมชน รวมทั้งการติดต่อกับโลกภายนอกชุมชน นักมานุษยวิทยาหลายท่านอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวจากมิติของโลกทัศน์ทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาท สำหรับชาวบ้านอีสานทั่วไปนั้น การทำบุญในพุทธศาสนาเพื่อสะสมบุญสำหรับชาติหน้าเป็นภารกิจที่สำคัญ การทำบุญที่ได้บุญมากที่สุดของผู้ชายคือการบวชเพื่อสืบทอดศาสนา ส่วนผู้หญิงการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรชายเพื่อบวชในพุทธศาสนาเป็นการบุญในอุดมคติของแม่ทุกคน ในอดีตการบวชช่วยให้ผู้ชายได้มีโอกาสเรียนหนังสือ มีโอกาสเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้เรียนรู้ประสบการณ์ชีวิตใหม่ ๆ และต่อมาผู้ชายก็มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในโรงเรียน จึงส่งผลให้ผู้ชายอีสานมีทักษะ ความสามารถและความรู้พิเศษที่เหมาะสมกับกิจกรรมสาธารณะและอาชีพที่ต้องติดต่อกับโลกภายนอก ในขณะที่ผู้หญิง ซึ่งมีฐานะต่ำกว่าผู้ชายตามความเชื่อของพุทธศาสนา ก็ต้องขวนขวายและกระตือรือ

รึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการทำบุญมากเป็นพิเศษ การนำภัตตาหารไปถวายพระที่วัดเป็นประจำทุกวัน มีบทบาทสำคัญในประเพณีการทำบุญต่าง ๆ ตลอดจนรับผิดชอบงานไร่นาและงานบ้านร่วมกับผู้ชาย (รวมถึงกรณีที่ลูกอีสานทั้งหญิงและชายจำนวนมากต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านในปัจจุบัน) จึงทำให้ภาพของผู้หญิงอีสานมีบทบาทและสถานภาพทางสังคมที่ค่อนข้างเกื้อหนุนและเสริมซึ่งกันและกันกับผู้ชายดังกล่าวก่อนหน้านี้แล้ว

ความจำเป็นสำหรับการพัฒนาแนวการวิเคราะห์

ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมในชุมชนหมู่บ้านอีสาน

การเปรียบเทียบแนวการวิเคราะห์ "ผู้หญิง" ของนักมานุษยวิทยาทั้งสองแนวดังกล่าว ทำให้พวกเราต้องค้นคว้าความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทยปัจจุบันที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก คำถามที่ตามมาของพวกเราคือ ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น และแนวการวิเคราะห์ที่เหมาะสมกับการทำความเข้าใจบทบาทของผู้หญิงอีสานในกระบวนการผลิตผ้าที่พวกเราให้ความสนใจนั้น คืออะไร

ความแตกต่างที่ได้จากการเปรียบเทียบข้างต้น อาจเป็นไปได้ 2 กรณีที่ทำให้เราต้องค้นคว้าเกี่ยวกับผู้หญิงที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

ประการแรก นักมานุษยวิทยาใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ที่ต่างกัน แนวการวิเคราะห์ทั้งสองแนวแตกต่างกันอย่างมากในแง่ของฐานคติ สมมติฐานเบื้องต้น และการใช้มโนทัศน์หลักในการวิเคราะห์ ส่วนความแตกต่างประการหลังนั้น อาจเป็นเพราะว่านักมานุษยวิทยาศึกษา "ปรากฏการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน" และ "ศึกษาชุมชนในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน" ชุมชนหมู่บ้านอีสานและชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ แม้จะมีลักษณะทางโครงสร้างหลาย ๆ อย่างคล้ายคลึงกัน เช่น ให้ความสำคัญกับเครือญาติทั้งสองฝ่าย ระบบผู้เช่าผู้แก่ รูปแบบการสืบทอดมรดกหรือการอยู่อาศัยหลังการแต่งงาน ฯลฯ แต่ปรากฏการณ์ทางสังคมที่นักมานุษยวิทยาเลือกศึกษาหรือความสนใจของนักมานุษยวิทยาไม่เหมือนกัน ผู้หญิงล่องใต้ไม่ใช่ปรากฏการณ์ของหมู่บ้านอีสาน ในขณะที่เดียวกัน ผู้หญิงทอผ้าก็ไม่ใช่ปรากฏการณ์หลัก หรือไม่ใช่ว่าส่วนสำคัญของวิถีชีวิตชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือปัจจุบัน

ท่ามกลางความแตกต่างดังกล่าว พวกเราได้มองเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนา
แนวทางวิเคราะห์ที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ในชุมชนหมู่บ้านที่อีสานที่เรา
กำลังศึกษาอยู่ โดยเฉพาะการประยุกต์เอาจุดเด่นของแนวทางวิเคราะห์ทั้งสองแบบตาม
ข้อเสนอของ Ong (1989) และการสร้างกรอบมโนทัศน์ในการวิเคราะห์จากข้อค้นพบที่
พวกเรามีอยู่ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านชนบทอีสาน

แนวการวิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์

ของ เพศชาย-หญิงในนวนวน

จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องและจากข้อค้นพบที่พวกเราได้รับจากผลงานชุดต่าง ๆ เกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านภาคอีสาน พวกเราคิดว่า การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิงในนวนวน (horizontal relation) และการผสมผสานแนวการศึกษาระหว่างมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ และมานุษยวิทยาที่เน้นการวิเคราะห์และตีความหมายเข้าด้วยกัน น่าจะเป็นกรอบมโนทัศน์และแนวการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมหมู่บ้านอีสานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความสัมพันธ์ทางสังคมในนวนวนคืออะไร วงวิชาการมานุษยวิทยาไทยยอมรับกันว่า ผลงานชุดต่าง ๆ ของท่านอาจารย์อคิน รพีพัฒน์ (Akin Rabibhadana 1969; 1975; 1980 และอคิน รพีพัฒน์ 2523; 2531; 2533) เป็นต้นแบบในการสร้างแนวคิดระบบอุปถัมภ์เพื่อใช้อธิบายโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย รวมทั้งได้ประยุกต์เอาแนวคิดหรือแบบจำลองดังกล่าวไปใช้กับการทำงานพัฒนาสังคมในบริบทต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้งและมีประสิทธิภาพ ชัยนต์ วรรณะภักดิ์ (2536) สรุปแนวคิดเรื่องกลุ่มอุปถัมภ์ของท่านอาจารย์อคินไว้ว่า

...การรวมตัวของคนในสังคมไทยเป็นไปตามแนวคิด ระหว่างคนที่มีฐานะอำนาจและยศศักดิ์ต่างกัน ความสัมพันธ์แบบลูกพี่-ลูกน้อง หรือแบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย หลาย ๆ สายสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ๆ หนึ่งซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ ทำให้เกิดกลุ่มชนิดหนึ่งที่เรียกว่า กลุ่มอุปถัมภ์ (entourage) ซึ่งประกอบด้วยผู้นำคนหนึ่งกับลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้นำสามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้องไว้ได้ โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่พอใจของลูกน้องโดยทั่วหน้ากัน...

นอกจากกลุ่มอุปถัมภ์แล้ว ท่านอาจารย์อคินยังให้ความสนใจกับ "กลุ่มผลประโยชน์" ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของคนในนวนวน มีฐานมาจากคนจำพวกเดียวกัน และมีผลประโยชน์หรืออุดมคติร่วมกัน สมาชิกของกลุ่มในนวนวนมารวมกันเพื่อปรึกษาหารือ หาทาง

ป้องกันหรือเพิ่มพูนผลประโยชน์ให้กับกลุ่มเป็นสำคัญ (ชยันต์ วรรณระภา 2536)

โดยทั่วไปในสังคมวัฒนธรรมไทยนั้น มีลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวดิ่งและแนวนอน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์ ผู้ใหญ่-ผู้น้อย ลูกพี่-ลูกน้อง ข้าราชการ-ราษฎร ฯลฯ เป็นตัวอย่างรูปธรรมของความสัมพันธ์แนวดิ่งในสังคมไทยที่ได้รับการศึกษาไว้มากเป็นพิเศษ ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมอีกชนิดหนึ่งที่พวกเราเชื่อว่ามีอยู่โครงสร้างสังคมวัฒนธรรมไทยเช่นกัน ยังไม่ได้รับกล่าวถึงมากนัก

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2537:280) ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประเด็นการศึกษาดังกล่าว ในบทความชุดล่าสุดของท่านดังนี้

..ในสังคมชนบทยังมีรูปแบบความสัมพันธ์ในแนวนอนอีกมากที่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ เช่น ความสัมพันธ์แบบเครือข่าย ในชนบทภาคเหนือ หมู่บ้านหลายแห่งอาจรวมเป็นเครือข่ายในการใช้น้ำ และเครือข่ายพิธีกรรมเพื่อจัดงานสลากภัตและงานปอยหลวง ซึ่งเรียกว่า "หัวหมวดวัด" การหันมาศึกษาในแนวนอนนี้จะช่วยให้เข้าใจศักยภาพของชาวบ้านมากขึ้น เพราะเครือข่ายต่าง ๆ นำไปสู่ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรและการปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว...

อันที่จริง ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอน เป็นรากฐานสำคัญของการรวมกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญอย่างมากในการทำงานพัฒนาชนบท ดังเช่นปรากฏในผลงานชุดต่าง ๆ ของท่านอาจารย์อดิน รพีพัฒน์ ไม่ว่าจะเป็นกรณียกกระบับตร หรือกลุ่มเกษตรกร เพื่อพิจารณาจากประสบการณ์ของท่านอาจารย์อดิน รวมทั้งผลงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชนบททั้งในภาคอีสานและภาคเหนือ พวกเราจึงเห็นด้วยอย่างมากกับข้อสังเกตข้างต้นของอาจารย์อานันท์ โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอนอย่างเป็นระบบ จะช่วยพวกเรามองเห็นศักยภาพ ค้นพบภูมิปัญญา และเข้าใจกระบวนการปรับตัวของชาวชนบทในท่ามกลางกระแสการพัฒนาปัจจุบัน

**ความสัมพันธ์ในแนวนอนระหว่างผู้หญิง-ผู้ชาย
ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน**

ผลงานของพวกเขาหลาย ๆ ชุดเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความสัมพันธ์ทางสังคมแนวนอนรูปแบบต่าง ๆ ในวิถีชีวิตของชาวบ้านอีสานปัจจุบัน

การศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เพื่อค้นหาศักยภาพและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก พวกเราค้นพบว่า "กลุ่มแม่อกกล้า" หรือเครือข่ายของผู้หญิงในวัยกลางคนและวัยชราที่รวมตัวกันทำงานเพื่อทำบุญตามประเพณี ช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด และร่วมทำกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชน (สุริยา สมุทคุปดี และคณะ 2536ก) นอกจากนี้ พวกเรายังพบอีกว่า พิธีกรรมทำบุญเลี้ยงผีต้นน้ำในฤดูแล้งของชาวบ้านเขตลุ่มแม่น้ำชีนั้น แท้ที่จริงก็คือเครือข่ายทางสังคมของชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ที่ใช้น้ำจากลำน้ำเดียวกัน ใช้น้ำประป้อนจากป่าต้นน้ำหรือที่ดินสาธารณะร่วมกัน พิธีกรรมทางศาสนาจึงเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่ให้คนจากเครือข่ายเดียวกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความคิดคล้ายกันและมีพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมร่วมกัน ได้มีโอกาสพบปะ สังสรรค์ แลกเปลี่ยนรวมทั้งแสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันในวาระโอกาสพิเศษของแต่ละปี (สุริยา สมุทคุปดีและคณะ 2536ข)

เป็นความจริงที่ว่า เครือข่ายเหล่านี้มีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวนอน เครือข่ายเหล่านี้ เป็นสิ่งที่มียุ่แล้วในโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานดั้งเดิม แต่นักเรียนทางสังคมวัฒนธรรมและนักพัฒนาจากภายนอกชุมชนมักจะมองไม่เห็นความสำคัญมากนัก เครือข่ายเหล่านี้ยังสะท้อนให้เราเห็นถึงภูมิปัญญาและศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร และปรับตัวให้สอดคล้องสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตน

ในรายงานวิจัยชุดนี้ พวกเราพยายามจะนำเสนอข้อวิเคราะห์สำคัญที่ว่า เมื่อทำความเข้าใจบทบาทของผู้หญิงและการทอดผ้าพันเมี่ยงในหมู่บ้านอีสานให้ละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชาย-ผู้หญิงน่าจะเป็นตัวอย่างที่สำคัญอีกชุดหนึ่งของความ

สัมพันธ์แนวนอนที่มีอยู่ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน

กรณีของผู้หญิงกับการทอผ้าพื้นบ้าน ข้อค้นพบทั้งหมดที่พวกเรานำเสนอในบทที่ 6 ที่ผ่านมา พวกเรามองเห็นว่า ทักษะ ความรู้ความสามารถและความชำนาญของผู้หญิงอีสานที่แสดงออกมาในกิจกรรมการทอผ้า นั้น น่าจะอธิบายได้ว่า สังคมวัฒนธรรมอีสานได้มอบทักษะ ความรู้ความสามารถและความชำนาญเหล่านี้ให้กับผู้หญิงอีสาน หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า บทบาทของผู้หญิงอีสานทั้งหมดที่มีอยู่ในทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิต การบริโภค และการจำหน่ายแจกผ้าทอนั้น เป็นส่วนหนึ่งของ "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" (cultural capital) ที่สังคมวัฒนธรรมอีสานมอบให้กับผู้หญิง เพื่อใช้ฐานสำคัญในการแสดงบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของลูกสาว แม่ หรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ทั้งนี้เพราะชีวิตของผู้หญิงอีสานดั้งเดิมนั้น ต้องเกี่ยวข้องกับผ้าทอและกระบวนการทอผ้าตั้งแต่วัยเด็กจนวัยชรา (สุริยา สมุทคุปติและพัฒนา กิติอาษา 2532; 2534)

"ต้นทุนทางวัฒนธรรม" (cultural capital) เป็นมโนทัศน์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในผลงานของ Bourdieu (1977:187 อ้างถึงใน Keyes 1991:92) Bourdieu ใช้มโนทัศน์ดังกล่าวในความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่กลุ่มคนหรือสังคมได้เรียนรู้ สืบสม และสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณ (primitive accumulation of cultural capital) องค์ความรู้หรือมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าว ได้แก่ ศาสนา ปรัชญา ศาสตร์แขนงต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องมือหรือวิธีการของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร หรือองค์ความรู้เหล่านั้น ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่สั่งสมกันเรื่อยมาในสังคมที่มนุษย์ยังไม่รู้หนังสือและถ่ายทอดกันโดยอาศัยประเพณีมุขปาฐะเป็นสำคัญ ตามความคิดของ Bourdieu (1977) ท่านเห็นว่า ความสามารถในการรู้หนังสือ (literacy) ของมนุษย์ช่วยให้มนุษย์รู้จักมองโลกอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ นอกจากนี้ตำรา หนังสือหรือเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ยังช่วยให้มนุษย์ก้าวพ้นจากข้อจำกัดของความสามารถในการจำของปัจเจกบุคคล และปลดปล่อยมนุษย์ให้สร้างสรรคงานอีกหลายรูปแบบได้อย่างเสรี เช่น บทกวี หรือเทคนิคการอนุรักษ์ที่ยอดเยี่ยมในสังคมที่ไม่รู้หนังสือ ความสามารถในการรู้หนังสือยังช่วยให้สังคมสั่งสมองค์

ความรู้ทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มีมาก่อนหน้าได้มากขึ้น เช่น ความรู้ที่มีอยู่ในตัวของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในแต่ละสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ หมอรักษาโรค ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำในการล่าสัตว์ หรือแม้กระทั่งทักษะและความรู้เกี่ยวกับการทอผ้า และที่สำคัญ ความสามารถในการรู้หนังสือมักจะเอื้อให้กลุ่มคนที่รู้หนังสือได้มีโอกาสในการใช้ประโยชน์จากมรดก หรือต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ส่งสมกันมาตั้งแต่โบราณมากกว่าคนกลุ่มอื่นในสังคม เช่น อาจมีการผูกขาดองค์ความรู้หรือศาสตร์เฉพาะอย่าง เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า มโนทัศน์ "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" ตามคำนิยามของ Bourdieu (1977:187) และจากคำอธิบายของ Keyes (1991:92) ให้ความสำคัญอย่างมากกับความสามารถในการรู้หนังสือ (literacy) จริง ๆ แล้ว ผลผลิตของการรู้หนังสือในรูปแบบต่าง ๆ เช่น หนังสือ เอกสาร หรือบันทึกต่าง ๆ อาจเป็นตัวแทนสำคัญของต้นทุนทางวัฒนธรรมในสังคมที่รู้หนังสือและให้ความสำคัญกับการรู้หนังสือ เช่น สังคมเมือง แต่ในสังคมระดับชนเผ่าหรือสังคมชาวไร่บางส่วนของชนบท ยังมี "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" อีกจำนวนมากที่ถ่ายทอด ผลิตซ้ำ และเรียนรู้กันโดยอาศัยประเพณีมุขปาฐะ (oral tradition) และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ชีวิต รวมทั้งกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมในชุมชน

กิจกรรมการอนุรักษ์ผ้าตีนจกของชาวไทยยวน จังหวัดราชบุรีของท่านอาจารย์อุดม สมพรแห่งวิทยาลัยเทคนิคราชบุรี โดยใช้สื่อและวิธีการถ่ายทอดสมัยใหม่ เช่น ใช้วิทยากรใช้วีดิทัศน์ สไลด์และการบันทึกผลลงลงในเครื่องคอมพิวเตอร์ (อุดม สมพร 2536) อาจเป็นตัวอย่างสำคัญในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์มรดก หรือต้นทุนทางวัฒนธรรมกับความสามารถในการรู้หนังสือ รวมทั้งเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่ ตามแนวคิดของ Bourdieu (1977:187) และ Keyes (1991:92)

อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยชุดนี้ พวกเราพยายามนำเสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ถ่ายทอดและผลิตซ้ำการทอผ้าพื้นบ้าน ซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน เด็กหญิงเริ่มเรียนรู้กิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้าจากแม่ เพื่อนบ้านหรือญาติผู้ใหญ่แล้วค่อยฝึกหัดจนชำนาญ แม้ว่าชุมชนหมู่บ้านอีสานเริ่มมีการรู้หนังสือจากวัดและโรงเรียนมา

เป็นเวลานานแล้ว (โปรดดู Keyes 1991) แต่การทอดผ้ายังคงถ่ายทอดหรือเรียนรู้กันจากผู้หนึ่งไปยังผู้หนึ่งด้วยวิธีการมุขปาฐะหรือการบอกสอนด้วยปากเปล่า สาธิตให้คุณเป็นตัวอย่าง เรียนรู้จากลวดลายในแม่แบบ (ในหมู่บ้านภูไทเรียกว่า "แผ่นแซ่ว) และลงมือฝึกหัดจนเกิดทักษะและความชำนาญ ไม่ใช่ใช้วิธีการเรียนการสอนเหมือนในโรงเรียนที่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของทางราชการ

การที่ผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสาน โดยเฉพาะในชุมชนหมู่บ้านอีสานทั้ง 3 แห่งที่พวกเราศึกษา ไม่ได้เรียนรู้การทอดผ้าจากตำราเรียนหรือสื่อสมัยใหม่นี้เอง พวกเราจึงตีความว่า กระบวนการทอดผ้าเป็น "ต้นตอทางวัฒนธรรมดั้งเดิม" ที่สังคมวัฒนธรรมอีสานมอบให้ผู้หญิง เพื่อให้ผู้หญิงใช้ "ต้นตอหรือมรดก" นี้ในการแสดงออกซึ่งบทบาท สถานภาพและความเป็นผู้หญิงตามแบบแผนที่ชุมชนหมู่บ้านอีสานคาดหวังไว้

บทบาท เกื้อหนุนกันระหว่างหญิง-ชาย: พิจารณาจากการทอดผ้า ดังที่พวกเรากล่าวมาแล้วในตอนแรกว่า ผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานและหมู่บ้านไทยโดยทั่วไปมีบทบาททางสังคมที่สนับสนุนและเกื้อกูลซึ่งกันและกันกับบทบาทของผู้ชาย (mutually supportive or complementary) ดังที่ปรากฏในข้อค้นพบที่สำคัญของการศึกษาบทบาทของผู้หญิงจากกระบวนการทอดผ้าทั้ง 3 แห่ง (โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 6) กระบวนการทอดผ้าแท้ที่จริงก็คือกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมและพิธีกรรมผ่านภาวะในช่วงวัยต่าง ๆ ของผู้หญิงอีสาน กระบวนการและขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอดผ้า แท้ที่จริงก็คือ ช่องทางที่สังคมวัฒนธรรมอีสานเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัวและชุมชน เช่น การทำบุญในพุทธศาสนา การค้าขายผ้าเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว การให้กำเนิดและเลี้ยงดูสมาชิกใหม่ของชุมชน ฯลฯ นอกจากนี้ ในท่ามกลางกระแสการพัฒนาของชุมชน ผู้หญิงและกระบวนการทอดผ้าก็ปรับตัวในแง่ของการนำเอาเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้ การจัดการด้านเงินทุน การตลาด แรงงาน รวมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้ชายเข้ามามีบทบาทในกระบวนการทอดผ้ามากขึ้น (เช่น กรณีของการทอดผ้าในชุมชนบ้านจะโปะ)

ข้อค้นพบต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้พวกเราเริ่มมองเห็นว่า ถ้าพิจารณาจากนัยดังกล่าว น่าจะกล่าวได้ว่า ผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานไม่ได้ถูกเอารัดเอาเปรียบ ไม่ได้ถูกกดขี่ทาง

เพศและไม่ได้มีสถานภาพทางสังคมต่ำต่อยกกว่าผู้ชายแต่อย่างใด ตรงกันข้าม ผู้หญิงอีสานมีบทบาทเกือบเท่ากับเพศชายมานานแล้ว และบทบาทดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไป โดยผ่านการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

พัฒนาการของทุนนิยมในชุมชน

และการปรับเปลี่ยนบทบาททางสังคมของผู้หญิงอีสาน ต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่ว่าชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบันติดต่อกับโลกภายนอกตลอดเวลา กลไกของตลาดทุนนิยมและอำนาจรัฐควบคุมและเชื่อมโยงชุมชนหมู่บ้านอีสานเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลกอยู่ตลอดเวลา หมู่บ้านอีสานปัจจุบันทันสมัยมากขึ้น เด็กหนุ่มสาวได้รับการศึกษามากขึ้น เครื่องมือของสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ เข้าถึงหมู่บ้านมากขึ้น กิจกรรมการเกษตรแบบดั้งเดิม รวมทั้งวิถีการผลิตแบบอื่นในชุมชน (เช่น หัตถกรรมพื้นบ้าน การทอผ้า การจักสาน) ย่อมได้รับผลกระทบอย่างแน่นอน หนุ่มสาวเข้าไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงอีสานอย่างไร ภายใต้อาณัติการดังกล่าว พวกเรามีข้อสังเกตเบื้องต้นที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้

หลายประการ คือ

ประการที่หนึ่ง การทอผ้ากลายเป็นอาชีพสำคัญของผู้หญิงในชุมชน โดยเฉพาะผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปหรือผู้หญิงที่แต่งงานมีครอบครัวแล้ว ในชุมชนหมู่บ้านอีสานทั้ง 3 แห่งที่พวกเราศึกษาภาคสนามต่างก็มีปรากฏการณ์ดังกล่าวตรงกัน เนื่องจากผ้าทออีสานเป็นที่ต้องการของตลาดค่อนข้างมาก การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอก เช่น กรมการพัฒนาชุมชน มูลนิธิศิลปาชีพพิเศษในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ช่วยให้ผู้หญิงอีสานเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตและการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ในบางพื้นที่มีการรวมกลุ่มแม่บ้านทอผ้าพื้นเมืองขึ้น เช่น บ้านกุดตาใกล้ และบ้านแต้

ส่วนสาเหตุสำคัญที่งานทอผ้าเป็นงานหลักของผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปก็คือ เด็กสาวส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะเข้าไปทำงานทำในเมืองหลังจากจบการศึกษา มากกว่าที่จะเลือก

ทอผ้าอยู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงอีสานหลังจากทำงานในเมืองระยะหนึ่งและแต่งงานมีครอบครัวแล้วก็จะกลับมาใช้ชีวิตในชุมชนหมู่บ้านตามเดิม หลังจากนั้นการรื้อฟื้นทักษะการทอผ้าจึงเริ่มต้นอีกครั้ง เพื่อที่จะทอผ้าเพื่อหารายได้สำหรับครอบครัว และทอผ้าไว้ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อันเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสาน แบบแผนดังกล่าว เป็นตัวอย่างที่พวกเราพบเห็นในชุมชนหมู่บ้านอีสานทั่วไปในปัจจุบัน

ประการที่สอง กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดทักษะการทอผ้ายังคงดำเนินต่อไปในชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน การเรียนรู้และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมสำหรับผู้หญิงชุดนี้ แม้จะไม่เข้มข้นเหมือนกับที่เป็นมาในอดีต แต่ก็ถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่ได้รับการสืบทอดและปรับเปลี่ยนที่เหมาะสมกับสถานการณ์ ในการศึกษาภาคสนามของบ้านแต่ พวกเราพบว่า เด็กผู้หญิงใช้เวลาหลังเลิกเรียนและช่วงปิดเทอมช่วยแม่ทอผ้า มัดหมี่ หรือเรียนรู้ขั้นตอนต่าง ๆ ของการทอผ้า ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวช่วยให้เด็กนักเรียนเหล่านั้น มีรายได้สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัวและค่าใช้จ่ายในการศึกษาได้อีกด้วย ส่วนที่บ้านจะโปะนั้นเด็กหนุ่มสาวทุกคนสามารถหารายได้จากการรับจ้างในโรงงานทอผ้าที่มีอยู่มากมายในชุมชนได้ ถ้าหากพวกเขาไม่ต้องการไปทำงานอย่างอื่น เพราะการใช้ที่กระตุกทอผ้าช่วยให้ผู้ชายมีส่วนร่วมในการทอผ้าได้เช่นเดียวกับผู้หญิง แต่ทักษะพิเศษ เช่น การมัดหมี่ลวดลายต่าง ๆ ต้องเรียนรู้จากญาติผู้ใหญ่เป็นการเฉพาะ เด็กผู้หญิงทุกวันนี้ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ทุกขั้นตอนหรือทักษะทุกอย่างตลอดกระบวนการทอผ้าตั้งแต่เด็ก ๆ เหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต พวกเธอสามารถเลือกเรียนรู้ทักษะเฉพาะอย่างได้ตามความต้องการและสถานการณ์

ประการที่สาม กลไกของตลาดและการจัดการเชิงพาณิชย์จะเข้ามามีบทบาทต่อกระบวนการทอผ้าของผู้หญิงมากขึ้น ข้อสังเกตข้อนี้จะได้ชัดเจนจากกรณีของชุมชนบ้านจะโปะ ชุมชนใกล้เมืองเขตอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นชุมชนมีประวัติศาสตร์การค้าผ้าไหมและการพัฒนาอุตสาหกรรมทอผ้าไหมมายาวนาน กระบวนการทอผ้าของชุมชนต้องอาศัยที่กระตุก ซื่อวัตุดิบทุกอย่างจากตลาด กู้ยืมเงินทุนจากสถาบันการเงิน จ้างแรงงานทั้งในและนอกชุมชน ติดต่อกู้ค้าและตลาดทั้งในและต่างประเทศ เป็นต้น แนวโน้มของการจัดการดังกล่าว แม้ว่าอาจจะไม่เกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้านอีสานแห่งอื่นในระยะเวลา

สิ้น ๆ แต่ก็ยังเป็นแนวโน้มที่สามารถคาดการณ์ได้ในชุมชนหลายพื้นที่ ในปี 2536 กลุ่มแม่บ้านบ้านแต่มีโอกาสเรียนรู้การใช้กระดาษครั้งแรก จากเจ้าหน้าที่ของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ผู้หญิงในหมู่บ้านทั้ง 3 แห่งที่พวกเขาศึกษา ทอผ้าโดยอาศัยวัตถุดิบมากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์จากตลาด เป็นต้น

ประการที่สี่ โลกทัศน์และประสบการณ์ของผู้หญิงอีสานจะแตกต่างกันหลากหลายมากขึ้น การศึกษาแรงงานผู้หญิงอีสานที่เข้าไปทำงานกรุงเทพ และที่ชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคามของ (Mills 1993) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า โลกทัศน์และประสบการณ์ชีวิตของพวกเธอนั้น เป็นสิ่งที่ผู้หญิงอีสานรุ่นแม่ รุ่นยายหรือรุ่นก่อนหน้าไม่เคยมีมาก่อน ชีวิตที่ดิ้นรนต่อสู้อยู่ท่ามกลางโลกที่ทันสมัยของเมืองหลวงและโลกของหมู่บ้าน ความทันสมัย ความคิดและเอกลักษณ์ของโลกสมัยใหม่ของผู้หญิงเหล่านั้น ต้องผสมผสานหรือปรับเปลี่ยนให้เข้ากับโลกของความเป็นจริงที่พวกเธอเป็นลูกสาว เป็นเมีย หรือเป็นแม่ของลูกต่อไปเมื่อกลับมาอยู่ในชุมชนหมู่บ้านหลังการแต่งงาน ผลงานของ Patcharin Lapanun (1993) ก็แสดงให้เห็นถึงหญิงสาวรุ่นใหม่ของชุมชนปลูกผักใกล้เมืองขอนแก่นแห่งหนึ่งว่า นิยมที่จะไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่าที่จะเป็นแม่ค้าขายผักในตลาด แม้จะมีรายได้น้อยกว่าก็ตาม แม่ค้าขายผักเป็นอาชีพของผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้ว

ผลการศึกษาเหล่านี้ น่าจะอธิบายบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านอีสานได้บางอย่างกล่าวคือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังคงเป็นบทบาทสำคัญของผู้หญิงอีสานต่อไปโดยเฉพาะกิจกรรมนอกหมู่บ้าน โลกทัศน์และประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงเหล่านี้ น่าจะส่งผลในทางบวกต่อบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงภายหลังที่ผู้หญิงแต่งงานและกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนหมู่บ้านอีกครั้ง ในฐานะที่เป็น เมียและแม่ ความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับระหว่างการทำงานนอกหมู่บ้านในวัยสาว บ่อมมีส่วนช่วยให้เธอเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหมู่บ้านปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น สังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนหมู่บ้านยังคงต้องการความรู้ ประสบการณ์และบทบาทของผู้หญิงในส่วนที่จะช่วยทำให้อำนาจของหมู่บ้านสอดคล้องกับโลกภายนอกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้หญิงบ้านแต่และบ้านกุดตาใกล้เมื่อกลับจากกรุงเทพ หรือแต่งงานแล้ว ก็กลับมาทอผ้าร่วมกับญาติพี่น้องและ

เพื่อนบ้านเหมือนเดิม แต่ที่เปลี่ยนไปก็คือ ผู้หญิงเหล่านี้มีความรู้กับโลกภายนอกมากขึ้น รู้ และเข้าใจการตลาดมากขึ้น รวมทั้งหลาย ๆ กรณีก็สามารถพัฒนาเทคนิคของการทอผ้าให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วยซ้ำ งานเหล่านี้ผู้หญิงก็ทำควบคู่ไปกับกิจกรรมอื่น ๆ ของครอบครัวและชุมชนในฐานะของภรรยา ในฐานะของแม่และในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน

แนวการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงอีสาน

ในตอนท้ายของงานวิจัยชุดนี้ พวกเราใคร่ขออนุญาตนำเสนอประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวการวิเคราะห์ "บทบาทและสถานภาพของผู้หญิง" ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

พวกเรานำเสนอว่า แนวทางที่เหมาะสมและเป็นไปได้ในการทำความเข้าใจบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงอีสาน น่าจะเกิดจากการผสมผสานระหว่างแนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ (Marxist-feminist approach) และแนวการวิเคราะห์เชิงมานุษยวิทยาที่เน้นการตีความหมาย (interpretive anthropological approach)

แนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์เฟมินิสต์ ให้ความสนใจกับบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาการของระบบทุนนิยม และโครงสร้างอำนาจของสังคมที่ถูกควบคุมโดยผู้ชาย ประเด็นการศึกษาเรื่องเพศ เป็นประเด็นการศึกษาที่ละเอียดอ่อนและเชื่อมโยงกับตัวแปรทางสังคมวัฒนธรรมอันหลากหลาย การเอารัดเอาเปรียบที่ผู้ชายกระทำต่อผู้หญิง อคติและความแตกต่างระหว่างเพศและการแบ่งแยกชนชั้นในสังคมเป็นประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจจากหลาย ๆ แง่มุม เช่น จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ความแตกต่างทางสรีระระหว่างเพศไม่ใช่คำตอบง่าย ๆ ที่จะนำมาเป็นข้ออ้างสำหรับปรากฏการณ์เหล่านี้ (โปรดดูรายละเอียดใน Ong 1989)

ส่วนแนวการวิเคราะห์เชิงมานุษยวิทยาที่เน้นการตีความหมาย พิจารณา "เพศ" ในฐานะที่เป็นมโนทัศน์ทางสังคมวัฒนธรรม แนวการวิเคราะห์นี้เหมือนกับแนวแรกในแง่ที่ว่าประเด็นเรื่องเพศ (gender) ไม่ใช่ปัญหาทางสรีระหรือชีววิทยา แต่เป็นปรากฏการณ์

ทางสังคมวัฒนธรรม ความเหมือนหรือความแตกต่างระหว่างบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงและผู้ชายน่าจะทำความเข้าใจได้จากสัญลักษณ์ ความหมาย และแบบแผนของสังคมวัฒนธรรมนั้น ผู้หญิงและความเป็นผู้หญิงไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางสรีระเพียงอย่างเดียวแต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมควบคู่กันไป "แบบแผนทางวัฒนธรรม" น่าจะเป็นตัวกำหนดบทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้หญิง นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ จึงพยายามที่จะค้นหาความหมายดังกล่าวที่ซ่อนอยู่ในวิถีชีวิต พฤติกรรมทางสังคม และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวการวิเคราะห์แบบแรก ช่วยให้เรามองเห็นพลวัต ความสัมพันธ์ และความเคลื่อนไหวของกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมภายนอกชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในชุมชน ในขณะที่ แนวการวิเคราะห์แบบหลังช่วยให้เรามองเห็นและทำความเข้าใจกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมภายในชุมชนได้อย่างรัดกุมและละเอียดถี่ถ้วนมากขึ้น แนวการวิเคราะห์แบบแรก อาจนำพวกเราไปสู่ประเด็นการศึกษา เช่น ผู้หญิงในฐานะของแรงงานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ผู้หญิงกับโครงสร้างอำนาจทางการเมือง หรืออุดมการณ์ทางศาสนากับสถานภาพของผู้หญิง ฯลฯ แนวการวิเคราะห์แบบหลังอาจนำพวกเราไปสู่การศึกษาประเด็นต่าง ๆ เช่น บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงจากมิติของพิธีกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจในครัวเรือนและชุมชน ฯลฯ

พวกเราเชื่อว่า การประยุกต์จุดเด่นของแนวการวิเคราะห์ทั้งสองแบบเข้าด้วยกันจะช่วยให้เรามองเห็นรอบต่อและเชื่อมโยงภาพสองด้านของปรากฏการณ์เดียวกันนั้นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

(Bibliography)

เอกสารภาษาไทย

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ

2529 หัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

"กลุ่มทอผ้าบ้านหนองหมะ: งานดินครปฐม."

2536 มติชนรายวัน. (จันทร์ที่ 5 กรกฎาคม):26.

คณะกรรมการวิทยาศาสตร์สังคม, สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

2534 เอกสารประกอบการสัมมนา "แม่โขงลาวกับผ้าไหม."

จัดโดยคณะกรรมการวิทยาศาสตร์สังคมร่วมกับสถาบันสันติประชาธรรม, ระหว่างวันที่ 31 ตุลาคม-2 พฤศจิกายน 2534, ณ นครเวียงจันทน์.

คำพูน บุญทวี

2520 ลูกอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

"จิม ทอมป์สัน: ตำนานไหมไทย ใครบอกที่ 26 ปีเขาล่องหนไปไหน."

2536 เคลินิวส์. (8 กรกฎาคม):5.

"จิมทอมป์สันสวนกระแสธุรกิจไหมตกต่ำ ทุ่ม 140 ล้านทำอุตสาหกรรมไหมแบบครบวงจร."

2534 ผู้จัดการรายวัน. (9 ตุลาคม.)

จินตนา ท่านรุ่งชโรทร

2534 "สืบประวัติ: กรณีศึกษายานหนองคอน ตำบลโพนแพง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย." สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต, ภาควิชาพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ฉลาดชาย รมิตานนท์

2527 พี่เจ้านาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

2527 เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ชยันต์ วรรณะภักดิ์

- 2536 "แนวคิดเรื่องกลุ่มอุปถัมภ์ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์: นักมานุษยวิทยาที่ข้าพเจ้ารู้จัก." คนธรรมดา: รวมบทความและข้อเขียนในวาระครบรอบอายุ 60 ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์. นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ชลิต ชัยครรชิต

- 2528 "สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." เอกสารประกอบนิทรรศการเรื่อง "สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." จัดโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น. (เอกสารอัดสำเนา.)

ชุ่มเมือง โศทรุฉิน

- 2530 "ไหมโคราช-ผ้าทางกระรอก." ใน วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา, หน้า 143-50. ปรีชา อุบตระกูล, บรรณาธิการ. นครราชสีมา: โคราชออฟเซ็ทการพิมพ์.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ

- 2513 ประวัติศาสตร์อีสาน, เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- 2530 ประวัติศาสตร์อีสาน, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และแพทรีเซีย แน่นหนา

- 2531 ผ้าล้านนา: ขวน ลาว ลื้อ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป.
- 2532 ผ้าโบราณแห่งนครเชียงใหม่. เชียงใหม่: โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่.

นิติ กสิโกศล

- 2535 "การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2444-2454." ใน *ปริทรรศน์วัฒนธรรม: ฟ้าไท*
และจักสานงานศิลป์ไทย, หน้า 51-78. ดวงทิพย์ วรพันธุ์, บรรณาธิการ.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช. 2ค)

- 2533 "บ้านกุดตาไกล ตำบลสายนางัว อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์."
 "บ้านแค ตำบลแค อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดศรีสะเกษ."

ประทีปพร เลิศธีระวิวัฒน์

- 2535 "แนะนำจังหวัดนครราชสีมา." ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา*,
 หน้า 10-23. ปรีชา อุตระกุล บรรณาธิการ. นครราชสีมา:
 โคราชออฟเซ็ทการพิมพ์.

ปัทมชัย, อำเภอ, จังหวัดนครราชสีมา

- 2536 เอกสารชุดอำเภอปัทมชัยต้อนรับ ๖๖๖ นายกรัฐมนตรี (นายชวน
 หลีกภัย) และคณะด้วยความยินดียิ่ง. (7 กุมภาพันธ์.) (เอกสารอัด
 สำเนา.)

ปรานี วงษ์เทศ

- 2532 "การเปลี่ยนแปลงและสถานภาพของศิลปะ การละเล่นและการแสดง
 พื้นบ้านของไทย." ใน *ศิลปะ การละเล่นและการแสดงพื้นบ้านของ
 ไทย*, หน้า 761-831. เอกสารการสอนหน่วยที่ 9-15. นนทบุรี:
 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- 2533 "ผู้หญิงสยาม: บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงร่องรอยจาก
 พิธีกรรม." *ศิลปวัฒนธรรม*. 11, 5 (มีนาคม 2533):
 109-118.

ปรีชา พิณทอง

- 2537 "กินดอง" ใน *ชีวิตไทยชุมชนชาวนาแดน*, หน้า 137-142.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ปรีชา อุตตระกุล

- 2535 "กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดนครราชสีมา." ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้านนครราชสีมา*, หน้า 29-36. ปรีชา อุตตระกุล บรรณาธิการ. นครราชสีมา: โคราซอเฟเช็ทการพิมพ์.

"ผ้าทอสีเปลือกไม้ฝีมือชาวหนองขาม ภูเวียง: ชีวิตนี้หรือยังมีหวัง."

- 2536 *มติชนสุดสัปดาห์*. 13, 656 (มีนาคม):35-36.

พัชรินทร์ ลากานันท์

- 2536 "บทบาทด้านเศรษฐกิจในครัวเรือนและสถานภาพของสตรีชนบท." ใน *คนธรรมดา: รวมบทความและข้อเขียนในวาระครบรอบอายุ 60 ปี ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์*. นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พัฒนา กิติอาษา

- 2531ก "ผู้หญิงในวัฒนธรรมไทย." *สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต* สาขาการพัฒนารัฐบาล, ภาควิชาสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- 2531ข "ข้อมูลพื้นฐานบ้านกุดตาไถ่ ตำบลสายน้ำวัง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์." รายงานประกอบการฝึกปฏิบัติงานภาคสนาม. สาขาการพัฒนารัฐบาล, ภาควิชาสังคมศาสตร์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พอดเตอร์, แจ็ค เอ็ม.

- 2526 *โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย*. แปลโดย นฤจร อธิธิระจรส์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

"มัดหมี่ไหมไทยชุบชีวิตใหม่ชาวอีสาน."

- 2533 *ไทยรัฐ*. (8 กรกฎาคม.)

ยศ สันตสมบัติ

2535 แม่หญิงสหายคำ: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย.

กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เริ่งฤทธิ์ วัฒนศึกษา

2535 "การเปลี่ยนแปลงการผลิตผ้าไหม: ศึกษาเฉพาะกรณีเขตสุขาภิบาล

ชนบท อำเภอนบพิตำ จังหวัดขอนแก่น." วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

"ลูกเต็งเสี้ยวผิงบุกโคราช ควงราชาไม้ตั้ง รง. สาวไหม."

2533 ประชาชาติธุรกิจ. (15-17 กุมภาพันธ์.)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

2527 ศิลปะคถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาณา.

วิมลพรรณ ปิตรีวัชชัย

2516 ผ้าอีสาน. ขอนแก่น: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิษณุ ผลมาตย์

2536 "ผ้าไหม: การจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อเสริมรายได้ให้ครอบครัว." "

สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิตสาขาการพัฒนาชุมชน, ภาควิชาพัฒนาสังคม,

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ

2534 "ผ้าไท: ลึกลงไปในลวดลายและสีสัน." เมืองโบราณ. 17, 3

(กรกฎาคม-กันยายน): 132-35.

สนั่น ชุสกุล

2536 "ผ้าทอ: สายสัมพันธ์เดิมกับสาวอีสาน." เดอะ เนชั่นรายสัปดาห์.

1, 53 (11-17 มิถุนายน): 54-55.

สาขาวิชาศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช

2532 ศิลปะ การละเล่น และการแสดงพื้นบ้านของไทย. นนทบุรี:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาชิราช.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (ส.ว.ช.), กระทรวงศึกษาธิการ

2530 พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร:
อรุณการพิมพ์.

สุนัย ฌ อบล

2535 "ผ้าภาคอีสาน" วารสารอีสานศึกษา. 4, 2 (มกราคม-ธันวาคม).

สุนัย ฌ อบล และสมชาย นิลอาธิ

2535 "ผ้าทอเมืองอบล" ศิลปวัฒนธรรม. 13, 9 (กรกฎาคม):136-59.

สุนิสิต สุจิตานนท์ และคณะ

2535 "การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง: ศึกษาเฉพาะ
กรณีกลุ่มเลี้ยงไหมบ้านคอนสวรรค์ ตำบลโนนไฮ อำเภอมือง จังหวัด
อุดรธานี." ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุพจน์ ศรีบุญสม

2534 "ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากการประกอบอาชีพทอผ้า
บ้านหนองเขื่อนช้าง ตำบลท่าสองคอน อำเภอมือง จังหวัดมหา
สารคาม." วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ, มหาสารคาม.

สุภาพร รัตนแสง

2525 "การทอผ้าลายจิด." รายงานประจำวิชาการศึกษาศรีสะเกษ. บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

สุมาลย์ โรมัส

2535 "ผ้าในวรรณคดี: ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนัก
ไทยสมัยรัตนโกสินทร์." ใน ปริทรรศน์วัฒนธรรม: ผ้าไทยและจักสาน
งานศิลป์ไทย, หน้า 79-106. ดวงทิพย์ วรพันธุ์ บรรณาธิการ.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุริยา สมุทคุปติ และพัฒนา กิติอาษา

- 2532 ผ้าอีสานจากมิติต่างมานุษยวิทยา. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- 2533 สัญลักษณ์สำคัญในบุญบังไฟอีสาน. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- 2534 "การอนุรักษ์ผ้าพื้นบ้าน: ประสบการณ์ของห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน." เอกสารประกอบการสัมมนา "แม่บึงลาวกับการทอผ้า." จัดโดยคณะกรรมการวิทยาศาสตร์สังคม (ลาว) และสถาบันสันติประชาธรรม, ระหว่างวันที่ 31 ตุลาคม-2 พฤศจิกายน, ณ กำแพงนครเวียงจันทน์. (เอกสารอัดสำเนา.)

สุริยา สมุทคุปติ, พัฒนา กิติอาษา, และนันทิยา พุทธะ

- 2534 บุญवेशของชาวอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุริยา สมุทคุปติ, พัฒนา กิติอาษา, นันทิยา พุทธะ, และเกษมศรี สิงห์คอก

- 2534 บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก: พิธีกรรม ข้าว และมนุษย์ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสาน. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุริยา สมุทคุปติ และคณะ

- 2536ก ศักยภาพของชุมชนในการป้องกันและกำจัดโรคไข้เลือดออก: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมือง จังหวัด

ขอนแก่น. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิตน์, สำนักวิชา
เทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

- 2536ข จากยอดหัวถึงบุญบึง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี.
นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิตน์, สำนักวิชา
เทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

หมวดวิชาภาษาไทย, โรงเรียนปักธงชัยประชานิรมิต

- 2530 "เล่าเรื่องเมืองปัก." ปักธงชัย, นครราชสีมา: โรงเรียนปักธงชัย
ประชานิรมิต. (เอกสารอัดสำเนา.)

อคิน รพีพัฒน์

- 2523 ปัญหาขบวนการพัฒนาสหกรณ์ในประเทศไทย: ศึกษาเฉพาะกรณี
สหกรณ์การเกษตรและกลุ่มเกษตรกร. กรุงเทพมหานคร:
ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร.

- 2531 ปัญหาการพัฒนาชนบท: บทเรียนจากกรณี "ยกกระบัตร์"
โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. แปลโดย จารุภรณ์
เกาธะทัต. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น.

- 2533 สตรีไทยในสลัม: กรณีของตรอกใต้. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อคิน รพีพัฒน์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2533 "ผ้าขาวม้ากับผ้าจีนและกางเกงใน." ศิลปวัฒนธรรม.
12, 2(ธันวาคม): 106-116.

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2537 "บทบาทของนักวิจัยและทุนวิจัยอเมริกันในการสร้างกระบวนทัศน์
ด้านไทยศึกษา." เอกสารการประชุมวิชาการ เรื่อง บทบาท

ของต่างประเทศในการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย.
จัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, วันที่ 5-6 สิงหาคม
2537. ณ โรงแรมรอยัลออคิด-เซอร่าตัน, กรุงเทพมหานคร.

อุดม สมพร

- 2536 "การอนุรักษ์ศิลปะผ้าจกกราชบุรีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน."
เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง "ผ้าไทย:
อดีต ปัจจุบันและอนาคต." จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, วันที่ 1-2
กันยายน 2536.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana

- 1969 The Organization of Thai Society in Early Bangkok
Period 1782-1873. Data Paper No. 74. New York:
Cornell University.
- 1975 "Rise and Fall of a Bangkok Slum" Ph.D. dissertation,
Cornell University.
- 1980 "Self-help Organizations in Thai Villages: The
Question of Appropriate Policy Inputs." Khon Kaen,
Thailand: Research and Development Institute,
Khon Kaen University.

Bourdieu, Pierre.

- 1977 Outline of a Theory of Practice. Translated
by Ricard Nice. Cambridge: Cambridge University
Press.

Bowie, Katherine A.

- 1992 "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Northern Thailand." *The Journal of Asian Studies*. 51, 4(November):797-823.
- 1993 "Assessing the Early Observers: Cloth and the Fabric of Society in 19th-Century Northern Thai Kingdoms." *American Ethnologist*. 20 (1):138-158.

Chavivun Prachuabmoh

- 1985 "Changing Values in Market Trading: A Thai Muslim Case Study." In *Cultural Values and Human Ecology in Southeast Asia*, pp. 279-305. Edited by Karl L. Hutterer, A. Terry Rambo, and George Lovelace. Michigan: Center for South and Southeast Asia Studies, The University of Michigan.

Douangdeuane Bounyavong

- 1992 "A Glance at Lao Textiles." *Asian Pacific Culture*. 46:6-8.

Errington, Shelly

- 1990 "Recasting Sex, Gender, and Power: A Theoretical and Regional Overview." In *Power and Difference: Gender in Island*

Southeast Asia, pp. 1-58. Edited by
Jane Monning Atkinson and Shelly Errington.
Standford: Standford University Press.

Hoebel, E. Adamson

1958 **Anthropology: the Study of Man**, Third Edition.
New York: McGraw-Hill Book Company.

Hitchcock, Michael

1985 **Indonesian Textile Techniques**. Bucks, England:
Shire Publications.

Kartiwa, Suwati

1992 "The Traditional Weaving of Indonesia." **Asian
Pacific Culture**. 46:21-23.

Keyes, Charles F.

1975 "Kin Groups in a Thai-Lao Community."

In **Change and Persistence in Thai Society**.
Edited by G. William Skinner and A. Thomas
Kirsch. Ithaca, New York: Cornell
University Press.

1982 "Socioeconomic Change in Rainfed Agricultural
Villages in Northeastern Thailand, Part I and II."

Seattle: Department of Anthropology, University of
Washington.

1983 "Economic Action and Buddhist Morality in
a Thai Village." **Journal of Asian Studies**.

12, 4:851-868.

- 1984 "Mother or Mistress but Never a Monk: Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand." *American Ethnologist*. 11(2):223-241.
- 1991 "The Proposed World of the School: Thai Villagers' Entry into a Bureaucratic State System." In *Reshaping Local Worlds: Formal Education and Cultural Change in Rural Southeast Asia*, pp. 89-130. New Haven, Connecticut: Yale University Southeast Asia Studies.
- Kirsch, A. Thomas
- 1977 "Complexity in the Thai Religious System: An Interpretation." *Journal of Asian Studies*. 36, 2:241-266.
- 1982 "Buddhism, Sex-Roles and Thai Society." In *Women of Southeast Asia*, pp. 16-41. Edited by Penny Van Esterik. Occasional Paper No. 9. DeKalb: Northern Illinois University, Center for Southeast Asian Studies.
- 1985 "Text and Context: Buddhist Sex Roles/Culture of Gender Revisited." *American Ethnologist*. 12(2 May): 302-320.
- Klausner, William J.
- 1987 *Reflections on Thai Culture: Collected Writings of William J. Klausner*, Third Edition. Bangkok: The Siam Society.

Lai, Anupa

- 1992 "Textiles of India." *Asian Pacific Culture*.
46:18-20.

Lefferts, H. Leedom, Jr.

- 1983 "Textiles, Buddhism, and Society in Northeast Thailand." A Paper Prepared for Symposium No. 93 on "Cloth and the Organization of Human Experience." Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Held at Trout, Amenia, New York. September 28-October 5, 1983.

Lovelace, George W., Sukaesinee Subhadhira,

and Suchint Simaraks, eds.,

- 1988 *Rapid Rural Appraisal in Northeast Thailand: Case Studies*. Khon Kaen: KRU-Ford Rural Systems Research Project.

Mills, Mary Elizabeth

- 1993 "We Are Not Like Our Mothers: Migrants, Modernity, and Identity in Northeast Thailand." Ph.D. dissertation, University of California, Berkeley.

Naenna, Patricia C.

- 1990 *Costume and Culture: Vanishing Textiles of Some of the Tai Groups in Laos P.D.R.* Bangkok: Amarin Printing Group.

Ong, Aihwa

- 1989 "Center, Periphery, and Hierarchy: Gender in Southeast Asia." In *Gender and Anthropology*, pp. 294-312. Edited by Sandra Morgan. Washington, D.C.: American Anthropologist Association.

Opart Panya, et al.

- 1988 *Chacoal Making in Northeast Thailand: Rapid Rural Appraisal of a Wood-based, Small Scale Enterprise.* Khon Kaen, Thailand: Rural Systems Research Project.

Patcharin Lapanun

- 1993 "Women and the Household Economy: Women Market Traders and Transition in Northeast Thailand." M.A. The University of Guelph.

Pattana Kitiarsa

- 1992 "Peasant Modifications in Managing a Farmers' Association: A Case Study of the Northeast Thai Peasantry." M.A. thesis, Ateneo de Manila University.

Rouhfar, Zohreh

- 1992 "The Iranian Textile." *Asian Pacific Culture*. 46:2-5.

Seymour-Smith, Charlotte

- 1986 *Macmillan Dictionary of Anthropology.* London: The Macmillan Press.

Sukaesinee Subhadhira, et al.

- 1987 "Fuelwood Situation and Farmers' Adjustment in Northeastern Thai Villages." In Proceedings of the 1985 International Conference on Rapid Rural Appraisal, pp. 299-324. Edited by Somluckrat W. Grandstaff, Terry B. Granstaff, and George W. Lovelace. Khon Kaen, Thailand: Rural Systems Research and Farming Systems Research Projects.

Suriya Smutkupt

- 1980 "Isan Textile Production and Womanhood: A Field Note." Seattle: Department of Anthropology, University of Washington. (Mimeographed.)

ผลงานของห้องไทยศึกษานิตน์

(List of Publications)

1. ผ้าอีสานจากมิติทางมานุษยวิทยา
(Isan Textiles: An Anthropological Interpretation)
(2532)
2. สัญลักษณ์สำคัญในบุญบังไฟ: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา
(Dominant Symbols in Bun Bung Fai of Isan: An Anthropological Interpretation) (2533)
3. บุญผะเหวของชาวอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา
(Bun Phawes of Isan: An Anthropological Interpretation)
(2534)
4. บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก: พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของอีสาน (Bun Khaw Pradabdin and Bun Khaw Sag: Ritual, Rice, and Men in the Sociocultural Context of Isan)
(2534)
5. หนังประโมทัยของอีสาน: การแพร่กระจายและการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน (Isan Shadow Play: Cultural Diffusion and Modification in Rural Village, Northeast Thailand) (2535)
6. ชีตบ้านคองเมือง: รวบรวมความว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน
(Isan Culture and Society: Reader in Cultural Anthropology)
(2536)

7. ศักยภาพของชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก: กรณีศึกษาชุมชน
แห่งหนึ่งในเขตจังหวัดขอนแก่น
(The Community Involvement in Dengue Hemorrhagic Fever
Prevention: A Case Study of a Selected Community in
Khon Kaen Province)
(2536)
8. จากยอดห้วยถึงบุญบั้ง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ของชุมชนชาวนาลุ่มแม่น้ำชี (The Religious Rituals and Beliefs as
Traditional Authority for the Indiginous System of Natural
Resource Management in Isan Peasant Communities of the Chi
River Basin)
(2536)
9. จากเร่งด่วนถึงมีส่วนร่วม: พลวัตรของวิธีการทำงานพัฒนาชนบทแนวใหม่
(From Rapid to Participatory: Dinamism in Two New Rural
Development Approaches)
(2537)
10. แม่หญิงต้องดำหูก: พัฒนาการของกระบวนการทอผ้าและการเปลี่ยนแปลงบทบาท
ของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานปัจจุบัน (Ways of Isan Weavers: The
Development of Textile Production and the Changing Roles
of Women in Contemporary Isan Villages)
(2537)

หมายเหตุ: ผลงานชุดที่ 1-4 ไม่มีจำหน่ายแล้ว ส่วนผลงานชุดที่ 6-10 กำลังอยู่ใน
ระหว่างการจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่อไป